

ספרות השו"ת

ד"ר לוי יצחק קופר

עמית בוקטור

תשפ"ג

עיצור 1: 26.10

על הקורס: מבחן פשוט, יעלה מבחן לדוגמה, חומר סגור, לא צריך לדעת דברי העשרה, אלא תובנות שמחלצים מכל דיון וגם דברים מרכזיים: אם הקדשנו לנושא, דמות, מקור לפחות שליש מפגש. למשל: אם למדנו 10 מקורות בקטנה לא צריך לזכור את כולם אבל את התובנות שאפשר לחלץ מהם. המקורות שנלמד נמצאים במודל אבל לא המצגות. בינתיים אין מטיב, אלא אם יעדכן אחרת. במבחן ישאל על נושאים או שנלמדו רק בקורס אחד או שנלמדו לאורך כמה קורסים, ואם כך צריך להציג דוגמאות. פוסקים ומקומות שהיה עליהם יותר מ-2/3 שיעור כן צריך לזכור.

על מה נדבר?

- א. **המקורות ההיסטוריים של הסוגה** - מדוע ואיך הסוגה הזו התפתחה? עיקר השינויים בהלכה גם בימנו זה בעיקר בתחום השו"ת. מדובר בסוגה שלא מוזכרת בכלל במקרא (לעומת שופטים, עונשים וכו'), אז מה גרם להתפתחות שלה בעצם?
- ב. **היבטים משפטיים של ספרות השו"ת** - מי יכול לכתוב שו"ת? האם יש דרך לערער על תשובה?
- ג. **שו"ת בעת החדשה**
- ד. **אסטרטגיות שיפוטיות בספרות השו"ת** - נכנס בהתאם לכמה נתעמק בנושאים אחרים. עד כמה עונה התשובה חושב כשהוא נותן תשובה, האם הוא צריך לשקול את התשובה לפי אסטרטגיה? על מה הוא ילחם ועל מה יוותר?

ראשית השו"ת

תקופת המשנה - המאה ה-1 עד השלישית

תקופת משנה: התקופה הראשונה עד שנת 750, שלטון בית אומיה, שבירתה בדמשק – כמעט לא כתבו חיבורים מסודרים, מלבד שו"ת.
 התקופה השנייה משנת 750 עד 1050, שלטון בית עבאס, שבירתה בבגדאד, ובסוף המאה הט' עבר לבגדאד שתי הישיבות העתיקות – הגיעו לידינו ספרים רבים מתקופה זו.

בבלי, גיטין לד ע"ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: שלחו ליה בני מדינת הים לרבן גמליאל – בני אדם הבאים משם לכאן, שמו "יוסף" וקוראין לו "יוחנן", "יוחנן" וקוראין לו "יוסף", היאך מגרשין נשותיהן? עמד ר"ג [=רבן גמליאל] והתקין שיהו כותבין "איש פלוני וכל שום שיש לו", "אשה פלונית וכל שום שיש לה" מפני תיקון העולם. א.

השאלה ששאלו בני מדינת הים: מה עושים כשכותבים גט? האם כותבים את שמו של אדם או כינויים שהוא נקרא? אם הוא הגיע למשל למקום אחר לגור בו וקוראים לו בשם אחר שם? איך הגט יהיה ברור לו ולאשה שהיא גרושה?

ענה רבן גמליאל: שיש לכתוב: "איש פלוני וכל כינוי (שום) שיש לו. ולכן כך עד היום בגט כותבים את השם ואת כל הכינויים של האדם, כך גם לגבי אישה. מפני תיקון עולם, מה זה תיקון עולם? למען הסדר החברתי הטוב, נדע מה הסטטוס של כל אדם.

האם יש כאן שאלות ותשובות? יש כאן שאלה, אבל לא בטוח שיש כאן תשובה. כי הוא לא מכוון תשובה בדיוק לבני מדינת הים. אלא התשובה היא באמצעות קביעת תקנה. זה מלמד שבמשנה אנחנו לא יכולים לזהות שו"ת במובן שנכיר ונראה בהמשך.

האם יש כאן ספרות שו"ת? אין כאן ספרות שו"ת, אין כאן סוגה נפרדת של שאלות ותשובות. הסיפור הזה מופיע בגמרא. אז בתקופת המשנה, גם אם יש לנו שאלה זה לא בהכרח הסוגה הספרותית של שו"ת כי הסיפור הוא במקור אחר.

תקופת המעבר בין המשנה לתלמוד

התקופה בה המרכז בישראל דועך והמרכז בבבל עולה.

בבלי, פסחים קב ע"ב – קג ע"א

יום טוב שחל להיות אחר השבת – רב אמר: **יקנ"ה**, ושמואל אמר: **ינה"ק**, ורבה אמר **יהנ"ק**, ולוי אמר: **קני"ה**. ורבנן אמרי: **קני"ה**, מר בריה דרבנא אמר: **נקי"ה**, מרתא אמר משמיה דרבי יהושע: **ניה"ק**. שלח ליה אבוה דשמואל לרבי: **ילמדנו רבינו סדר הבדלות היאך? שלח ליה (שלח לו):** כך אמר רבי ישמעאל בר רבי יוסי שאמר משום אביו, שאמר משום רבי יהושע בן חנניה: **נהי"ק**. אמר רבי חנינא: **משל** דרבי יהושע בן חנניה למלך שיוצא ואפרכוס (מלך מחוז ביוון) נכנס - מלוין את המלך ואחר כך יוצאים לקראת אפרכוס. מאי הוי עלה? **(מה עלה בשאלה הזו בהמשך?)** אביי אמר: **יקזני"ה**, ורבה אמר: **יקנה"ז**. והילכתא כרבא. (וזאת אומרת שההלכה היא יקנה"ז)

יום טוב שחל לאחר שבת, דהיינו במוצאי שבת חל ערב חג. בסוף שבת עושים הבדלה ובכניסת שבת עושים קידוש. במקרה שיש אותם כך רצוף צריך גם הבדלה וגם קידוש. נשאלת השאלה מה סדר הדברים. הגמרא מביאה 7 דעות לגבי הסדר כאשר כל דעה מצויינת בראשי תיבות: **(י= יין, נ= נר, ה= הבדלה, ק= קידוש)**. נתנו את התשובות. רבי יושב בארץ בירושלים, ואבוה דשמואל בבבל שולח לרבי בישראל שאלה משפטית הלכתית- מודגשת. והוא עונה לו: **נהיק**, ונותן משל שקודם מלווים מלך שעוזב (שבת) ואז מכניסים שליט חדש (חג).

האם יש כאן שאלה ותשובה? כן.

אבל השאלה והתשובה משוקעות בתוך חיבור אחר (תלמוד בבלי), זה מלמד שאין סוגה נפרדת של שו"ת, אלא שאלה ותשובה, אבל עדיין אין סוגה ספרותית נפרדת של שו"ת. אנחנו נראה בשיעור הזה שבתקופת המשנה והתלמוד, **אין סוגה נפרדת ומאובחנת של ספרות השו"ת, אבל כן יש שאלות ותשובות.**

בהמשך המקור נשאל מה קרה עם התשובה הזו? יש שינוי שלה הוסיפו לה, זו התעלמות לגמרי מהתשובה (הוסיפו ז=זמן). **זה מלמד מה הסמכות המשפטית של תשובה ומתי היא הופכת להיות הלכה מחייבת, לפי מקור זה- מבחינה משפטית היא לא מחייבת.**

ירושלמי, קידושין פ"ג הי"ב (סד ע"ד)

רבי תנחום בר פפא שלח שאל לרבי יוסי תרין עובדין מן אלכסנדריאה – אחד בפנויה, ואחד באשת איש. **באשת איש שלח כתב ליה:** לא זבא ממזר בקהל יי (דברים כג, ג). **בפנויה שלח כתב ליה:** מבדין אתם, שאין אתם מוזהרין על בנות ישרי הקדושות. אמר לרבי מנא: **סב וחתים – וחתם.** אמר לרבי ברכיה: **סב וחתים – ולא קביל עלוי.** מן דקמון, קם רבי מנא עם רבי ברכיה, אמר ליה: **למה לא חתמתה?** אמר ליה: **לא כן אמר רבי יעקב בר אחא – תניי תמן הפוסל פוסל בפנויה, והמכשיר מכשיר אפילו באשת איש – ?** אמר ליה: **ברוך רחמנא דלא הוינא שמיע הדין אולפנא, אילו הוינא שמיע הדין אולפנא לא הוינא מחתים והוון אמרין תלמידא פליג על רביה.**

יש כאן פרקטיקה של שליחת שאלה מאלכסנדריה (מצרים) לישראל. קשה להבין מה בדיוק השאלה. קל יותר להבין אותה לפי התשובה. מדובר בשני מקרים של שתי נשים, אחת פנויה ואחת נשואה, שתיהן קיימו יחסי מין עם גבר אחר, הרו וילדו ונשאלת השאלה מה הסטטוס של הילדים שלהם ושל הנשים עצמן.

התשובה לנשואה: ציטוט של פסוק מדברים. ז"א שיש תשובות ממש קצרות. למה? כי אולי לא הייתה עוד פרקטיקה של תשובה ארוכה עם טיעונים או שצריך לתמצת מאוד את התשובה כי שולחים אותה למרחקים. למשל סוחר שבכל מקרה נוסע את הדרך במקרה זה מאלכסנדריה לארץ ישראל. ונכתב גם "שלח כתב", לא רק שלח תשובה, אלא ממש כתוב שזו פעם ראשונה שיש **פרקטיקה של כתיבת התשובה ולא רק תשובה בע"פ.**

התשובה של הפנויה: הילד הוא לא ממזר, אבל לא ראוי לעשות ככה. מוסיף המשיב ביקורת מא"י לאלכסנדריה: למה אתם מתנהגים ככה.

בנוסף, יש פה גם דוגמה לכך שיש ניסיון לגייס רבנים נוספים שיחתמו על התשובה כדי לגייס תמיכה, ומוסיפים את שמותיהם. בהמשך נלמד האם ניתן לענות יחד על תשובה.

תקופת התלמוד - בין א"י לבין בבל

בבלי, סנהדרין כ"ב - כ"א

בני חמוה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו הו. אתו לקמיה לדינא. אמר להו: פסילנא לכו לדינא. אמרו ליה: מאי דעתיך, כרבי יהודה? אגן מייתנין איגרתא ממערבא דאין הלכה כרבי יהודה. אמר להו: אטו בקבא דקירא אידבקנא בכו? דלא קאמינא פסילנא לכו לדינא, אלא משום דלא צייתיתו דינא.

בני חמוה - בני החם הם גיסים, היו קרובים לחם אבל התרחקו ממנו, איך? או שהאישה נפטרה או... והם באים לרבי עוקבא החם שלהם שלא מוכן דון אותם כי הם היו פעם קרובים. לפי רבי יהודה: כל עוד יש ילדים לגיסים אז הם עדיין נחשבים קרובים. והם עונים לו שהם יביאו תשובה (איגרת) מא"י כדי להוכיח את עמדתם. והוא עונה להם: זה שפסלתי את עצמי זה כי אני מכיר אתכם ואתם לא תקשיבו לי אם אני פוסל, ולא פסלתי כי אנחנו קרובי משפחה.

הפרקטיקה לשלוח מכתבים ממקומות שונים התחילה להיות נפוצה ככל שעובר הזמן.

בבלי, חולין צ"ב

כולהו שני דרב, הוה כתב ליה רבי יוחנן - "לקדם רבינו שבבבל". כי נח נפשיה (כאשר מת רב), הוה (רבי יוחנן) כתב לשמואל - "לקדם (לכבוד) חברינו שבבבל" (כלומר הוא ירד דרגה כבר לא רבינו אלא חברינו). אמר: לא ידע לי מידי דרביה אנא? (הוא נפגע, ואמר מה הוא לא למד ממני שום דבר שאני הרב שלו, שהוא כותב "חבר") כתב שדר ליה - עיבורא דשיתין (שלח לו לוח ל60 שנה) שני. אמר: השתא, חושבנא בעלמא ידע (כשקיבל את הלוח אבל, בסדר הוא יודע חשבון). כתב שדר ליה - תליסר גמלי ספקי טריפתא (שלח 13 גמלים שיש עליהם דיונים על כשרות בבהמות, לא ברור אם שלח את הבהמות עצמן או רק שאלות לגביהן, כלומר שלח הרבה שאלות בדיני כשרות). אמר: אית לי רב בבבל (הוא אמר, באמת יש לי רב בבבל, שמואל באמת ראוי להיקרא רב), איזיל איחזייה. א"ל לינוקא: פסוק לי פסוקיך! אמר ליה: ושמאל מת (שמואל א', כח, ג). אמר: ש"מ [=שמע מינה], נח נפשיה דשמואל. ולא היא, לא שכיב שמואל, אלא כי היכי דלא ליטרח רבי יוחנן.

אנחנו רואים שבין בבל לא"י יש כאן ממש התכתבות בין שני מרכזים.

בבלי, הוריות י"א

אמר רבי יוחנן: פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבן - חד אמר: סיני עדיף, וחד אמר: עוקר הרים עדיף. רב יוסף סיני, רבה עוקר הרים. שלחו לתמן: איזה מהם קודם? שלחו להו: סיני עדיף, דאמר מר: הכל צריכין למרי חטיא. ואפילו הכי לא קביל רב יוסף עליה. מלך רבה עשרין ותרתין שנין, והדר מלך רב יוסף. וכל שני דמלך רבה, רב יוסף אפילו אומנא לביתיה לא חליף.

יש פה שני דגמים של חכמה - סיני זה מי שזוכר את סעיפי החוק (כאן יוסף) ועוקר הרים הוא מי שיכול להתווכח עליהם (כאן זה רבא). שלחו מבבל לא"י שאלה: היו צריכים למנות ראש ישיבה, היו שני מועמדים בעלי תכונות שונות (סיני ואחר דגם עוקר הרים) מי צריך להיות בראש המערכת. הם שאלו לפי הדגם ולא שמית לפי האדם הספציפי.

א"י ענו: סיני עדיף, כי כולם צריכים מישהו שהוא בעל החיטים, כלומר מישהו שאוגר את כל המידע, כי לא יהיה עוקר הרים בלי סיני, צריך מישהו שכל המידע בידיו. ז"א שצריך רבי יוסף להתמנות. ולמרות שהוא קיבל את התשובה רבי יוסף לא רוצה להיות ראש הישיבה והוא לא מקבל את התשובה. האמת שגם לא ברור האם הוא בעצמו שאל את השאלה, אבל מה שכן זה מלמד שהעניין של הסמכות של התשובות כאן היא לא ברורה.

רבא כיהן ראש הישיבה 22 שנים ורבי יוסף מלך על הישיבה רק אחרי שרבא סיים כהונתו. הגמרא אומרת שרבי יוסף לא קיבל על עצמו בכלל התשובה.

אנחנו רואים שוב התכתבות של שאלות ותשובות, כתיבה של התשובה, וערעור על סמכותן.

← ראינו שהתשובות היו בהתחלה בע"פ, בהמשך ראינו שהיא גם בכתב.

בבלי, תמורה יד ע"א-ע"ב

כי סליק רב דימי, אשכחיה לרב ירמיה דיתיב וקאמר משמיה דרבי יהושע בן לוי: מנין לנסכים הבאים עם הזבח שאין קריבין אלא ביום - ת"ל וְלִנְסֻכֵיכֶם וְלִשְׁלֵמֵיכֶם (במדבר כט, לט), מה שלמים - ביום, אף נסכים - ביום. אמר: אי אשכחיה דכתיב איגרתא, שלחי ליה לרב יוסף. ולא תיסמי מנחת נסכים ממתני; ולא קשיא, כאן - בנסכים הבאין עם הזבח, כאן - בנסכים הבאין בפני עצמן. ואי הוה ליה איגרתא, מי אפשר למישלחא? והא - אמר רבי אבא בריה דרבי חייה בר אבא א"ר יוחנן: כותבי הלכות כשורף התורה, והלמד מהן - אינו נוטל שכר! דרש ר' יהודה בר נחמני מתורגמניה דר"ל [=דריש לקיש]: כתוב אחד אומר פְּתַב לָךְ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה (שמות לד, כז), וכתוב אחד אומר פִּי עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה (שם), לומר לך דברים שעל פה - אי אתה רשאי לאומרן בכתב, ושבתב - אי אתה רשאי לאומרן על פה. ותנא דבי רבי ישמעאל: פְּתַב לָךְ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה - אלה אתה כותב, אבל אין אתה כותב הלכות! אמרי: דלמא מילתא חדתא שאני; דהא רבי יוחנן ור"ל [=וריש לקיש] מעייני בסיפרא דאגדתא בשבתא, ודרשי הכי: עַת לְעֵשׂוֹת לְהַ' הַפְּרוּ תוֹרַתְךָ (תהילים קיט, קכו), אמרי: מוטב תיעקר תורה, ואל תשתכח תורה מישראל.

לא נכנס לעומק של הסיפור הזה, מאיימים שישלחו איגרת. ועולה כאן גם שאלה לגבי כתיבה תושב"ע, כי אסור לכתוב אותן. נאמר שאם אתה כותב הלכות זה כאילו את שורף תורה. דברים שבע"פ אסור לכתוב וצריך לשמור על ההבחנה בין תורה שבכתב לתורה שבע"פ. אמירות בגנות הפרטיקה המתפתחת של כתיבה מרחוק. והביקורת היא שאולי במסורת היהודית לא צריך לכתוב בכלל. את העמדה הזו נראה שלא קיבלו בהמשך, אבל נלמד בכל זאת כי זו אכן ביקורת שעולה, לאור התפתחות ספרות השו"ת.

לסיכום: שו"ת בתקופת המשנה והתלמוד

- **"ספרות"** - לא ניתן לדבר על סוגה ספרותית נפרדת, לכן הקורס שלנו יתחיל רק לאחר התלמוד. ולכן בשיעורים הבאים לא נראה מקורות תלמוד יותר. אלא מקורות מתקופת הגאונים.
- **נוהג** - לשיגור שאלות וציפייה לתשובה. זה קשור למציאות של פיזור העם בעולם, וגם תפיסות מרכז ופריפריה, אם שולחים שאלה, לאן שולחים אותה? למקום של סמכות. ואם לא מקבל את הסמכות אני בעצם משדר לה - שאמנם היא חושבת שהיא מרכז, אבל אני שלא מקבל בעצם המרכז. לא נראה היום רבנים בארץ ששולחים שאלות לאוסטרליה כי התפיסה היא שלמרות שיצאו מהקהילה הזו רבנים גדולים זה לא מרכז. נראה בשיעור הבא שהיו מרכזים גדולים בעיראק, בקהיר, ספרד, אשכנז.

- תחום - הפרקטיקה לא מצומצמת לתחום אחד, אפשר לשאול כל דבר
- לשון - תמציתית מאוד, יש מטבעות מושגים שחוזרים על עצמם (ילמדנו רבנו)
- סמכות - התשובה לא מחייב
- כתיבה - לא ברור בכלל שמותר לכתוב, ואיך דברים כאלה שאסור לכתוב, איך כותבים אותם, נראה שמתעלמים מהאיסור הזה.

שאלות למחשבה:

מה גרם לפיתוח הפרקטיקה של שו"ת? אם אין במקרא, למה שנצטרך אותה? אנחנו מפוצלים בעולם וגם יהודים מרוחקים רוצים לדעת תשובות ולשמור על קשר ועל אחידות.

האם יש שו"ת בעולם האידיאלי של המשפט היהודי? כביכול כן, אנחנו רוצים שיח ודיון על ההלכה, אבל לא בטוח שהפיזור שיש יהודים בכל בעולם, לא בטוח שזה אידיאל.

האם יש מקבילה לשו"ת במשפט הכללי המודרני?

למשל יש פרוצדורה של "העמדת שאלה" שר המשפטים מתלבט בתחום מסויים הוא יכול להתייעץ עם שופט. אבל הדבר הקרוב ביותר לשו"ת הוא התייעצות עם עו"ד. המשיבים בימנו עם עו"ד.

לימוד 2: 02.11

המשפט העברי, ההלכה מתחילה למען האמת במשנה ובתלמוד ולא במקרא. ההלכה המקראית שונה לגמרי מההלכה כפי שאנו מכירים כיום. מוחמד כינה את היהודים בתור מחמאה: "עם הספר". אולם איננו עם הספר, אנחנו עם התורה שבע"פ.

ספרות השו"ת בתקופת הגאונים

אז ממתי יש ספרות שו"ת. מתקופת הגאונים (מסוף המאה ה' עד אמצע המאה הי"א). למרות שברמת העיקרון מסיבות כאלה ואחרות אין עיסוק רב יחסית בתקופה זו כאשר לומדים את הסוגה הספרותית הזו. תקופת הגאונים נחשבת תקופה מכוננת וחשובה מאוד בהתפתחות הסוגה.

תחילת עידן השו"ת: הקשר של הגאונים עם הקהילות הרחוקות היתה באמצעות חילופי מכתבים. כאשר היתה שאלה בהלכה או בפרשנות – הם הפנו את השאלה באמצעות מכתב לגאוני בבל. תשובות מבבל נשלחו למרכזים באפריקה הצפונית (קאבס, פאס, קירואן, תלמסאן), לספרד (ברצלונה, אליסאנה), ולמרכזים אחרים (כגון מצרים). כך נוצרה הז'אנר של "ספרות שאלות ותשובות".

יחד עם שאלותיהם, הקהילות גם שלחו כספי תרומות שחולקו בין הישיבות (בהתחלה שני שלישי לסורא ושליש לפומבדיתא; מכהונת כהן צדק גאון (917–936) כראש ישיבת פומבדיתא חולקו הכספים שווה בשווה).

בידינו נמצאות אלפי תשובות מתקופה זו – וסביר להניח כי יש עוד רבים שטרם התגלו, במיוחד בתוך מסמכים מגניזת קהיר.

תוצאה של שו"ת: מלבד קבלת מענה לשאלות מתחומים שונים (כפי שנראה מיד), בהפנותם את שאלותיהם לגאוני בבל תרמו השואלים להפיכת המסורת הבבלית לסמכות הקובעת בחיי היהודים, שהרי הגאונים ביססו את תשובותיהם על התלמוד הבבלי, ובדרך זו הביאו להתקבלות תלמוד זה – "תלמוד דידן". באותה תקופה היה גם מרכז פעיל בארץ ישראל, ולפי הידיעות המועטות שבידינו עמד מרכז זה בקשרים עם הגולה, ובעיקר עם התפוצה שבאיטליה. אולם עדיין אין בידינו אפילו קומץ מן השו"תים שנשלחו בין מרכזים אלו.

הנושאים שנידונו בתשובות הגאונים

1. ביאור מילים קשות בתלמוד
2. בירור גרסאות בתלמוד
3. הבהרת סוגיות קשות או סוגיות שלא הוכרעו בתלמוד
4. יישום המסורת לנסיבות חדשות
5. הבהרת מנהגים

מאפייני התשובות בתקופה זו:

שפה

התשובות מהתקופה הזאת כתובות בשלוש שפות – עברית, ארמית וערבית. בהתחלה נכתבו התשובות בלשון הגמרא – **ארמית**, שהיא היתה השפה המדוברת, וכן סימנה כי הגאונים היו ממשיכי הדרך של המסורת התלמודית. לאחר מכן – יחד עם ההתחדשות בלימוד עברית על ידי הקראים, ויחד עם הצורך לשלוח תשובות לארצות רחוקות אשר לא בהכרח ידעו היטב ארמית – נכתבו התשובות **בעברית**. כאשר ערבית הפכה להיות השפה המדוברת באיזור שהיה תחת שליטת הח'ליפים, שואלים רבים פנו **בערבית**, והמשיבים השיבו באותה שפה.

לשון

הסמכות המיוחדת שהיתה לישיבות בבל (במיוחד בראשית תקופת הגאונים) מתבטאת גם בנוסח התשובות של תקופה זו. לפעמים אנו מוצאים נוסח החלטי ומצוה בסוף התשובה – "**וכך הלכה**", "**ואין לזוז ממנה**", "**ואין לשנות**" – נוסחאות אשר לא נמצא בתשובות מהתקופה הרבנית.

תשובות קצרות

המאפיין העיקרי של התשובות מתקופת הגאונים הוא שהן קצרות, מעטות במשא ומתן, לא מציינות מקורות.

מר רב ששנא, גאון סורא שחי לפני שנת 689, והוא הראשון מגאוני בבל אשר תשובותיו הגיעו אלינו:

תשובות הגאונים - שערי תשובה, מהדורת לייטער, סימן רס

וששאלתם על חומץ הגוים, כל חומץ הגוים אסור מפני שהוא כיי"נ [כיון נסך] וכן הלכה. מר רב ששנא ז"ל.

מהתשובה ניתן לשחזר את השאלה: השאלה כאן היא קצרה, בת שלוש מילים, ללא פירוט, וללא תיאור של נסיבות השאלה – "על חומץ הגוים", ציון הפרטים החיוניים בלבד. מר רב ששנא הוא החכם שענה על השאלה. שיכתוב השאלה נעשה תוך ציון הפרטים החיוניים בלבד. התשובה נכתבה ללא ציון האם הוא מתבסס על התלמוד, על מסורת או על מנהג.

יין נסך, הוא יין שעובד עבודה זרה נגע בו, ולכן ההנחה היא שכאשר עובד עבודה זרה נוגע ביין הרי התכוון שהיין ישמש לטובת עבודה זרה. משום כך, היין אינו כשר (לא בגלל הרכיבים, הם כשרים). כך נבין את השאלה: "חומץ הגויים", הכוונה היא לחומץ בין יין, זהו יין שהתקלקל ומשתמשים בו בתור חומץ. אז האם חומץ בין יין דינו כיון או שיש לו דין חדש? תשובת רב ששנא: החומץ גם הוא אסור, דינו כדין יין.

אסף, תקופת הגאונים וספרותה, עמ' רטו-רטז

כל תשובה מתחילה על הרוב במלה: "וששאלתם" או ("ודכתוב"), והגאון מעתיק את דברי השואלים מלה במלה או מוסר תמציתם, ואחר זה הוא מתחיל את דברי תשובתו באחד מן הבטויים האלה: כך הראונו מן השמים; כך שנו חכמים; כך למדונו רבותינו; כך ראינו; הכין חזינן; הכין אתחזיאת לנא מילתא [כך נראה לנו הדבר]; כך הוא הדין. בהוראות הלכה למעשה, וביחוד בעניני תפילה, מנהגי בית הכנסת, שבת ומועדים, מסתמכים הגאונים על מנהגי שתי הישיבות ועל מנהגי הראשונים המגיעים עד לימי הסבוראים והאמוראים וכן גם על מנהגי בית רבינו שבבבל וכמה מן התשובות מסתיימות: וכך מנהג שתי ישיבות. ויש שהן מתחילות בבטוי זה. כמה פעמים מסיימים הגאונים את תשובותיהם בבטויים הנותנים תוקף לדבריהם: וכך הלכה; ואין לזוז ממנה; ואין לשנות; ואין לשנות פתגם ...

מדוע התשובה והשאלה מנוסחות בתכלית הקיצור?

- 1) סמכות- הלשון החותכת מלמדת אותנו על סמכות הגאונים, לא מסבירים או מנמקים, תקבלו את התשובה כי זו התשובה שהם ענו.
- 2) דרכי התקשרות- בנוסף, יכול להיות שיש פה היבט של נורמות התכתבות ודרכי תקשורת: אולי בגלל ששולחים למרחקים, מנסים לקצר עד כמה שאפשר.
- 3) פשטות
- 4) יכול להיות שזה עבר עריכה במהלך הדורות וזה לא הנוסח המקורי. איך ניתן לדעת שמישהו ערך את הטקסט? יש תוספת ז"ל, זה אומר שהוא כבר מת.
- 5) האיסור לכתוב דברי תורה, אולי יש חשש מהאיסור הזה, אז בגלל זה כאשר באמת כותבים אז כותבים בקיצור.
- 6) כדי שלא ניתן יהיה לערער על התשובה

המשיב

מובן שהמשיב הוא האחראי לתוכן התשובה, ובשל כך נגזרת אחריותו לעריכת התשובה. בכל זאת, אנו נתקלים במצב שונה במקצת בתקופת הגאונים. אמנם הגאון קיבל על עצמו את האחריות לתשובה, אך לפעמים התשובה לא ייצגה את דעתו בלבד אלא גם את דעתם של חכמי הישיבה האחרים.

תשובות הגאונים - מוסאפיה (ליק), סימן נו; אוצר הגאונים, ברכות, חלק התשובות, סימן רעח

לרב עמרם. עמרם בר ששנא ר"מ דמתא מחתיא לכל רבנן ותלמידיהון ושאר אחינו בית ישראל הדדים [צ"ל: הדרים] במדינת ברצלונה יקרים ונכבדים ואהובים לפנינו. שלומם ירבה לעד ויגדל. קבלו שלום ממני וממר רב צמח דיינא דבבא ומן רישי כלי.

ומכל חכמים הסמוכים שהם במקום סנהדרי גדולה. ומן בני קיומי שהם במקום סנהדרי קטנה. ומשאר חכמים ותנאים ות"ח שבישיבה כלה. שתמיד בשלומכם אנו שואלים ומבקשים רחמים עליכם שירחם עליכם המקום הרחמי הרבים.

השאלות ששאלתם לפנינו צוינו וקראו אותם לפנינו כשיושבים לפנינו אב"ד ואלופים וחכמים וכל תלמידים. והתבוננו בהם ועמדנו על מה שכתוב בהם וכך הראונו מן השמים. ששאלתם כוס של קידוש טעון ברכה לאחריו או לא. ואת"ל טעון הני מילי היכא דמקדש מן קמי דלית פתורא אבל אי מייתי פתורא ומקדש פתורא לא טעון. דילמא בין מייתי פתורא בין לא מייתי פתורא טעון ברכה לאחריו. כל זמן שלא בירך ברכת המזון חייב לברך ברכה אחרונה שהיא על הגפן וכו' מאי טעמא דלא קא חשיב ליה לכוס קידוש בהדי הנך דאין טעונין ברכה לאחריהם דקאמרינן (ברכות מד ע"ב) מיתבי כל הטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו ויש שטעון לפניו ואין טעון לאחריו. וזו היא הלכה דקא מותבינן תיובתא מינה וקאמרינן בשלמא לרב יצחק בר אבדימי למעוטי ירקא דאין טעון ברכה. לר' יצחק למעוטי מאי דאין טעונין ברכה לאחריהן אלא לרב פפא למעוטי מאי למעוטי מצות. ומקשינן לבני מערבא דכד מסלקין תפילי מברכין אקב"ו לשמור חקיו למעוטי מאי למעוטי רוחני דאין טעונין ברכה לאחריהן ואילו כוס של קידוש לא מדכרי כלל אלמא טעון ברכה לאחריו. והני מילי היכא דלית ליה חמרא לכוס של ברכת המזון אבל אי אית ליה כוס של ברכה כיון דעדיין לא מסח דעתיה דהא אית ליה כוס של ברכה לא צריך לברוכי אחר כוס של קידוש. ואי קשיא אם כן למה מברך על כוס של ברכה בפה"ג משום דאפסקא בברכת המזון. והיכא נמי דלא הוה ליה לבד מן ההוא כוס של קידוש אי איקרי דבריך בהמ"ז נפיק ליה בברכת המזון ולא יכיל מהדר ברוכי על הגפן בתר בהמ"ז ולא שנא קידש מקמי פתורא לא שנא קידש על פתורא. וכי תימא דכוס של קידוש לא נפיש וכיון דלא שתי טובא לא צריך לברוכי על הגפן כבר נתנו חכמים שיעור בין באכילה ובין בשתייה. אכילה כר' יוחנן (ברכות לא ע"ב) שאכל זית מליח ובירך עליו תחילה וסוף ובמסקנא דזה הוא אגורי. שתייה כיון ששתה כדי רביעית כבר נתחייב בברכה ראשונה ואחרונה. אי בעית אימא דגמרינן מיום הכפורים דתנן השותה מלא לוגמיו ביום הכפורים. ואבע"א דאמרינן (ברכות יד ע"א) מטעמת אינה צריכה ברכה והשרוי בתענית טועם ואין בכך כלום וכמה ר' אמי ור' אסי טעמי עד רביעית ואידי קריבין לחד שיעורא. ואם תאמר שמע קידוש ולא שתי רביעית אם כן לא יצא ידי חובתו דקאמרינן (פסחים קז ע"א) המקדש וטעם מלא לוגמיו יצא ואם לאו לא יצא וכל שכן אם שתהו לכוס כולו שחייב לברך לאחריו ואי"ת כיון דכוס דמצוה הוא כיון שטעם כשיעור בין אכילה ובין שתייה נתחייב

שני דברים שרואים בפתיח: זה לא רב אחד שבא עם סמכותו, אלא כל הישיבה עונה. הסמכות נמצאת בידי חכמי הישיבה. הם עונים יחד. גם מצד השואלים, זה נשלח מהחכמים של ברצלונה אל החכמים שיושבים בסורא. "רשי כלי" - ראש של הכלה - הייתה פרקטיקה בעבר שאנשים עבדו ואז לקחו חודש חודשיים בהם הם לקחו חופש כדי ללמוד. קראו לזה "ירחי (חודשי) כלה". למה כלה? כי זה סוג של נישואין עם התורה, מפגש מחדש עם התורה. אלו היו חודשי אלול ואדר. למה? אלו היו סוף שנה, שניהם לפני החגים הגדולים - חגי תשרי או לפני פסח, וגם מבחינה חקלאית זה לפני העבודה המסיבית (אלול זה לפני הזריעה, ואדר זה לפני הקציר והאסיף שהם אחרי פסח). ראש כלה זה מי שהיה אחראי על התוכן שיהיה בירחי כלה. גם בימינו היו כמה ניסיונות לחדש את הפרקטיקה הזו. אבל לא מוצלחים למשל למשך מעט ימים. ז"א שהמושג הזה ממשיך להתקיים גם היום.

מההמשך: אנו למדים שהם כולם עונים יחד, מאמץ משותף. לפי הפסקה האחרונה הטקסט אנחנו מבינים שאנשי ברצלונה העלו הרבה שאלות ובתשובה באמת אנחנו רואים שהם לוקחים תשובה אחת שהם שאלו ועונים עליה ואז עוברים לעוד שאלה ועונים עליה. נראה שהם דנו בכל השאלות האלה בלימוד של ירחי כלה ועונים להם על כולן ברצף.

תשובות הגאונים (הרכבי), סימן קצח

שאלה זו יצאה לפנינו אל שער הישיבה שלגולה לפני אדונו האי ראש ישיבת גאון יעקב חמוד אדונו ראש ישיבת גאון יעקב ונקראה לפנינו וצוינו לכתוב את תשובתה. וגם הורמה אל בית דין הגדול לפני אדונו שרירא ראש הישיבה הגדול ועמד עליה וצוה לחתום על אמתתה שלתשובה. כן היא ההלכה לפי הכת' בשאלה ... וכך הדין ישע רב:

גאון- זה תואר (כמו דוקטור). חמוד = הבן של. לא כתוב הרב האי (זה שם), אלא ראש ישיבת גאון יעקב, או בקיצור "גאון". זה סוג של מינוי להיות גאון. היה באופן עקרוני גאון אחד בכל ישיבה. בדוגמה הזו יש חריג-

האבא (שרירא) והבן כיהנו יחד. האב היה מאוד זקן, ולכן מינו את בנו שגם יהיה גאון בואתו זמן יחד איתו. בבבל היו שתי ישיבות: אחת בסורה ואחת בפומפדיתא.

"גאון" = במקור תואר רשמי לראש ישיבה באחת משתי הישיבות הגדולות בבבל – סורא ופומבדיתא. סמכות הלכתית עליונה בבבל ואף (כפי שנראה מהשו"תים) מחוצה לה. ככל הנראה המקור הוא מהפסוק יְבַחֵר לָנו אֶת נַחֲלָתֵנו אֶת גְּאוֹן יַעֲקֹב אֲשֶׁר אָהַב סָלָה (תהלים מז, ה), והתואר הוא קיצור של "ראש ישיבת גאון יעקב". מאוחר יותר התואר שימש את ראשי הישיבות בא"י, בבגדאד, בדמשק, ובמצרים. היום מדביקים את התואר לכל תורני, ובוודאי לכל רב.

מינוי למשרה לאחר התייעצות עם: הגאון של הישיבה השנייה, חכמי הישיבה עצמה, ראש הגולה; ובאישור הח'ליפה ששלט באותה עת. כישורים למינוי – ידע תורני, ותק, כושר ניהולי, ייחוס משפחתי (מרבית הגאונים באו משש משפחות, וחלקן היו מיוחסות לדוד המלך).

החלפת שמות בעלי הדין

תשובות הגאונים (הרכבי), סימן שנ

ושש'. ראובן הוה ליה דינא בהדי שמעון וההוא דינא הוה אית ביה חלק ללוי ולוי לא היה מצוי עמהן באותה שעה נכנסו אנשים ובצעו ביניהן על חלקו וחלק לוי ואמי' ליה שמעון לראובן אם יבוא לוי ויערער בכלום דבר ערבנותו עלי שאפייסו מן ממוני בכל מה שירצה וכן אמר לו דבר קצוב עד כך וכך זהובים וקנו מידו וכתבו עליו שטר פצוי מוחזק וערבות. כי אתא לוי אמ'.....

ושש' = ושאלתם, ואמי', אמ', דאמי' – אמר, רעינא – רצוני, שמעי' = שמעין, הילי' = הילכתא, לחבי' = לחבירו, אעיג' = אף על גב, אעיפ' = אף על פי, לפלי' = לפלוגי, שמעי' = שמעון, המק' = המקום.

זו תשובה בעברית. יש שלושה צדדים לאיזו שאלה משפטית: ראובן, שמעון לוי. לוי לא נמצא. ראובן ושמעון ועשו פשרה ואמר שמעון: שאם לוי יבוא ויערער ויאמר שמהו לא מקובל עליו, אני לוקח את זה על עצמי, אני אתדיין מולו, הוא יקבל מהחלק שלי. לוי הגיע ואמר שההסדר לא מוצא חן בעיניו. לוי רוצה לבטל את העסקה ולא מוכן להתדיין מול שמעון בלבד. והתשובה אומרת מה יש לעשות במקרה כזה. בתשובה זו אנו מוצאים תופעה אשר מקובלת בשו"תים מכל הזמנים – החלפת שמות בעלי הדין בשמות בדויים, בדרך כלל שמות מספר בראשית.

יש עוד מקרה דומה:**תשובות הגאונים (הרכבי), סימן תקנז**

שאלתא דא נפקת וג'. ופקידא וקרו יתה קדמנא וקמנא על כל מה דכתי' בה ופקידא ואהדרו תיבתא בראובן ושמע' ולוי כי אורחא דשאלתא: אם כן הוא דראובן ושמע' הוה אית ליה ללוי עליהון שבע מאה וכי' זווי בשותפות עיסקא ושקל מנהון מאי דשקל. ולבסוף אשתאר ליה לות ראוובן קי' ז' זווי ופסקו בתאי ביניהון דלסוף ג' יומי מיתי ראוובן חושבאניה ושהידו עליה בהכין. ולבסוף איתי לבי דינא זווי בכאגר ותרמלי דהיני וחבלי ואמ' דעיני לי בחושבאני ומאי דפיש ליה ללוי גבאי הדין הוא. ושקלינון לוי לאילין מידאני. ואמרו ליה בתאי לראובן דלא סגיא אילא דמיתית חושבאנך כי היכין דאשהידתינן על נפשך: הכין חזינא דאית מן דינא על ראוובן דנן לאיתויי חושבאניה. דהא כבר מפרש בשאלתא דקביל קמי בתאי דמיתי [דף ז'] ליה לחושבאניה. אילו אפילו לא אשהידו עליה בתאי בהכין אילא לוי שותאפיה מנפשיה קא תבע ליה בהכין הוה מחייב לוי לברורי חושבאניה מאי שקל ומאי יהב והיכי אסגיה לשותפותיה עד דקאיים לוי ושותפיה על כל מילי דהדא שותפיתא. דמאוריתא אזהר רחמנא לחשובי חושבאנא איניש עם חבריה דכתי' וחשב את שני ממכרו והשיב את העודף וג'. ואפילו עם הגוי דכתי' בפרשת ישראל הנמכר לגוי וחשב עם קנהו משנת המכרו לו עד שנת היובל. ותנו רבנן אמ' ר' שמעון מנין שגזל הגוי גזל תלמי' לומי' אחרי נמכר גאולה תהיה לו יכול מושכו ויוצא תלי' לומי' אחד מאחיו יגאלנו יכול יגלוס עליו תלי' לומי' וחשב עם קנהו ידקדק עמו. וכל שכן ישראל לישראל דמחייב לחשובי ולדקדוקי אפילו לא אשהידו עליה בתאי אילא בתביעות בעל דיניה לחודא. וכל שכן הכא דהא מפרש בשאלתא דקביל עליה ראוובן לאפקי חושבאניה. ואיתמר נמי אמ' רב אדא בר אבהא אמ' רב אמ' רבי האומר לחבירו פרעתין בפני פלי' ופלי' יבואו פלי' ופלי' ויעידו. ואף רבי לא אמ' אלא לברר. והילכך מן כל אילין טעמי מחייב ראוובן להנפוקי חושבאניה לבית דין ומוקים ליה לשותאפיה על כל מילי ומיתדנין בקושטא ובהימנותא. ודינא הכין הוא ולית לשנויי שום מידי:

= וצווינו והחזרנו תשובה בראובן ושמעון ולוי כדרך השאלות (=כפי המקובל).

תשובה בארמית. התבנית הזאת לא מופיעה בגמרא, **שמות בדויים**, לא מופיע בגמרא, אלא רק פה בשו"ת, לא כמו במשפט הישראלי, במשפט הישראלי משתמשים בשמות כאלה רק כשיש בכך צורך. ובדרי"כ הנטייה היא להשתמש בשמות האמיתיים. בתקופת הגאונים הם בוחרים בדרך אחרת ואומרים שאף פעם כמעט לא ננצח את שמות הצדדים. מדוע? כי התפיסה היא שהשם לא כזה חשוב, מה שחשוב זה ההלכה והדין שלומדים מהמקרה. ולכן הפרקטיקה שנוהגים מתקופת הגאונים ואילך- מוחקים את שמות הצדדים.

סיומת**תשובות הגאונים (הרכבי), סימן שמד**

כלי עץ המצופין [ב]סמנין מעורבין בלובן ביצה וסיד ונלקחין מן הגוים אחר שנישתמשו בהן בחמין ובצונין מי אמרינן כיון דאית בציפויין סיד דמאיין לכלי חרש ולא מהניא בהו הגעלה או לא.

הכין חזינא (הך ראינו): שהכלים הללו אם נלקחין חדשים מן הגוים איפשר לשר' להישתמש בהן כהלכה. אבל ישנן שכבר נשתמשו בהן גוים בחמין לא מהניא בהו הגעלה ואין להן תקנה שישתמשו בהן ישראל במאכל ולא במשתה:

ואתה יקירינו אהובינו החביב עלינו מ' ר' אברהם הח' בר מר רב משה הרב יאמצכס אלהינו ויסך בעדכס ויגן עליכס שאתה מוסר עצמך לשאוב תורה ממעיין ברור ותעלומה להוציא אור ולהעמיד על מתכנתו. יהי רצון מלפני א-להיך שיזכך לכל כתרי תורה. יביאך המלך חדריו ודגלו עליך אהבה. תציץ במלך ביפיו ובכסאו ובהיכלו. תכנס לפרדסו בשלום אל תפגע ואל תתעה. ואל ישחיתוך משחיתים ואל ישלוט בך שוא. תוסיף בנטיעות תבנה. מאבוסים תאכל ותשבע תשתה ותרחה. והזקן הרב אביך ייטיב א-להיו אחריתו יראהו משאלותיו כלם. וגם אהובינו אחיך החכם האדיר יהי מקורו ברוך יפוצו מעינותיו חוצה ברחובות פלגני מים. וכל חבריכם וסיעתכם ותלמידיכם יתקיים בהם יחדיו: וכל בניך למודי יי' וג'. וראה בניס לבניך שלום על ישראל:

אם הכלים יד ראשונה אין בעיה להשתמש בהם, אולם אם הם יד שניה וכבר השתמשו בהם הגוים, לא ניתן להכשיר את הכלים כי הציפוי הופך את הכלי עץ להיות כלי חרס.

שאלה: כלי שהוא כלי חרס המצופה בסיד, האם הוא כלי עץ, או כלי חרס. התשובה אומרת: אם זה יד ראשונה אין שום בעיה להשתמש בהם כי הם לא בלעו טומאה, אבל אם הם ישנים (יד 2) שכבר השתמשו בהם גוים בבישול חם, אין אפשרות לתקן את הכלים הללו ולהכשירם, כי הציפוי הופך את הכלי שהוא כלי עץ להיות כלי חרס.

כפי שראינו בעבר, שאלה ותשובה שהן מאוד קצרות, בלי נימוקים, וראינו מה ההסברים האפשריים לכך. אבל בתשובה הזו יש תוספת: רוב הכתב מוקדש לסיומת של ברכה. ניתנה התשובה ואז יש תוספת ארוכה מאוד של ברכות. איך זה מתכתב עם הפרקטיקה שלמדנו של קיצור התשובות? זה גם נכתב בצורה פיוטית

בחרוזים. מה אני רוצה שאני משקיע כל כך בדברי הברכה? לטפח את הקשר. כאשר היו שולחים שאלות היו כוללים בשאלה גם סכום כסף, תרומה לטובת הישיבה. שנותנים תרומה צריכים לקבל קבלה בחזרה. אם הם רוצים להתעלות על עצמם יותר הם גם יכתבו מכתב תודה. בחלק מהתשובות הקבלה היא כתובה במפורש: קיבלנו את הכסף, והשתמשנו בו לטובת ככה וככה. אז זה לא רק לטפח את הקשר אלא גם אסטרטגיה כלכלית: אנחנו רוצים שהם ימשיכו לראות בהם מרכז וימשיכו לשלוח שאלות ולהשקיע במרכז. איך מטפחים קשר כזה? מברכים אותם, נותנים להם ברכות. לטפח קשר, לעודד תרומות, לפתח את התפיסה של המרכז ולפתח זיקה אליו.

תשובות הגאונים (הרכבי), סימן שסט

וששי. גונדלית מהו.

לשון ארמי קוראץ לשמאל גונדלית כאמרך בטיית אלעסרא. וכן בזמן שאדם כותב ומתחיל מכנגד שמאל ומשלים כנגד ימינו כדרך כתב יוני נקרא גונדלית.

שיאמר הא-ל ברחמיו לפתוח לבבכם לתורתו ולהכניסכם לחדרי דבריו ותשמחו בו ותתישב דעתכם בקיום מצוה כתקנה. תזכו לשכר הלכה כמה שאמר חכמי אגרא דהילי סבארא. תחשבו עם יראיו וחושבי שמו. תהיו מזומנים לכתות המקבלות פני שכינה. והתלמידים מתקני השאלות ר' משה בן ר' שמואל ור' יונה בן ר' יוסף לוי ור' יצחק בן ר' יונה ור' ראובן בן ר' שמואל ור' שלמה בן ר' יהודה יהיו יחדיו למודי יי ואנו לכתרה של תורה. ישע רב:

וששי = וששאלתם, חכמי = חכמים, דהילי = דהילכתא

השאלה היא מה פירוש המילה גונדלית שמופיעה בתלמוד. נבדוק בספר הערוך של ר' נתן מרומי, מאה הי"א:

"גונדלית – כתיבה בספירלה, בהקשר של הסוגיא התלמודית (בבלי גיטין פז, ב): שני מסמכים אחד

ליד השני על דף אחד, עם שתי חתימות בעברית ושתי חתימות ביוונית, והחתימות מתחילות תחת

מסמך אחד וממשיכים תחת המסמך השני."

ע"ע: ערוך השלם, ערך "גנדל"

יש בו תיאור במילון הזה מה פירוש המילה גונדלית, משמעותה- כתיבה ספירלית, הפוכה- מהצד הלא נכון: כתיבה בהיפוך האותיות או בשינוי סדר המילים מימין לשמאל ומשמאל לימין. אבל המילון הזה הוא מהמאה ה-11, ותקופת הגאונים קדמה לו, אז כדי לפרש מילים פונים למרכז. אחד מהתפקידים של הגאונים זה לבאר מילים קשות. למה יש לשאול את חכמי בבל מה פירוש המילה גונדלית? כי בבבל (עיראק) הם נתפסים כסמכות. גם בא"י תפסו שהמרכז הוא דווקא איפה שהתלמוד נכתב.

בסוף התשובה הוא גם מברך. בפסקה האחרונה. זו ברכה שהמרכז בבבל נותן לשולח.

ביאור מילים קשות בתלמוד

משנה, נדרים ו, י

[נדר] מו הכרוב - אסור באספרגוס. מו האספרגוס - מטר בכרוב.

אם אדם נודר שלא לאכול כרוב זה חל גם על אספרגוס. אמנם השו"ת מתעסק בפרשנות המילה, אך יש לכך גם השלכות הלכתיות.

בבלי, ברכות נא ע"א

תנו רבנן: אספרגוס יפה ללב וטוב לעיניים וכל שכן לבני מעים, והרגיל בו יפה לכל גופו, והמשתכר הימנו קשה לכל גופו. מדקתני יפה ללב מכלל בדחמרא עסקינן, וקתני וכל שכן לבני מעים; והתניא - ללע"ט [=לב עיניים טחול] יפה לרמ"ת [=ראש מעיים תחתונות] קשה - ? כי תניא היא במיושן, כדתנן: קונם יין שאני טועם שהיין קשה לבני מעים. אמרו לו - והלא מיושן יפה הוא לבני מעים ושתק אסור בחדש ומותר במיושן, שמע מינה:

תנו רבנן: ששה דברים נאמרו באספרגוס - אין שותין אותו אלא כשהוא חי ומלא, מקבלו בימין ושותהו בשמאל, ואין משיחין אחריו, ואין מפסיקין בו, ואין מחזירין אותו אלא למי שנתנו לו ורק אחריו, ואין סומכין אותו אלא במינו. והתניא: אין סומכין אותו אלא בפת - ? לא קשיא הא בדחמרא הא בדשכרא.

תני חדא: ללע"ט יפה לרמ"ת קשה; ותניא אידך: לרמ"ת יפה ללע"ט קשה. לא קשיא הא בדחמרא הא בדשכרא.

תני חדא: רק אחריו לוקה; ותניא אידך: לא רק אחריו לוקה. לא קשיא הא בדחמרא הא בדשכרא. אמר רב אשי: השתא דאמרת לא רק אחריו לוקה, מימיו נזרקין אפילו בפני המלך:

עיקרי הדברים של השיעור:**מונחי יסוד:**

1. מתי היא תקופת הגאונים? סוף המאה ה-6 עד אמצע המאה ה-11. המרכז בבבל (עיראק)
2. גאון- ראש ישיבת גאון יעקב, זה תואר ולא כמו שמשתמשים במושג כיום (חכם) וגם לא כמו שמשתמשים בציבור החרדי- הרב הגאון.
3. ירחי כלה- דיבנרו על מה זה, איך זה משתלב בשאלות ותשובות, דיבנרו על זה שזו תקופה מיוחדת של לימוד, בתקופה הזו התקבצו כדי לתת מענה לשאלו ריש כלה- ראש הישיבה של המוסד הזה של חודש הלימוד, שעומדים בראש ירחי כלה.
4. סורא ופומפדיא- הגאונים ראו עצמם כהמשך של התלמוד, וגם חכמים בפזרות השונות ראו את סורא ופומבדיא, הגאונים שהם החכמים בתקופה זו כהמשך של התלמוד.
5. ראינו מקבץ שו"ת בתקופת הגאונים:

מאפייני השו"ת בתקופת הגאונים:

1. אורך התשובה- העלונו 6 הסברים לתשובות הקצרות
2. שפה- אין דרישת שפה: לשון הקודש, ארמית, ערבית. (זאת בשונה מהמקרא שיש לכתובו רק בעברית.
3. מאמץ משותף- לא רב אחד עונה אלא קיבוץ חכמים
4. שימוש בשמות בדויים- חידוש של התקופה הזו שאחרי זה נראה גם בשו"ת בהמשך וגם במשפט הישראלי, אבל זה מתחיל שם
5. דברי ברכה- ותפקידם בשמירת קשר
6. נושאים שנידונו בשו"ת גאונים
 - a. ביאורי מילים קשות בתלמוד (דוג' גונדלית)
 - b. בירור גרסה נכונה בתלמוד (לא ראינו דוג' לכך) אבל היו שואלים על טקסט שרוצים להבין מה הוא אומר ולא רק מילה
 - c. מבקשים פסק הלכה (חומץ בן יין, כלי חרס שראינו) לפעמים הפס"ד הוא בניגוד לתלמוד
 - d. בירור מנהג- מה המנהג בדיוק.
 - e. נסיבות משתנות- נכון שכך כתוב בתלמוד, אבל בימינו, זה נראה אחרתף האם ההלכה עדיין תופסת, זה מראה שההלכה דינמית. כבר בתקופת הגאונים התשובה מקבלת צורה של זירה עיקרית בהתפתחות המשפט העברי.

ליצור 3: 09.11

תשובות הגאונים הקצרות

על מה נדבר?

על קובץ תשובות הגאונים הקצרות.

1. סיפור הדפסת הקובץ על מהדורותיו
2. מהדורה מקורית או מהדורה מאוחרת- איזו עדיפה? האם המהדורות הולכות ומשתבשות או שמתקנים ממהדורה למהדורה והחדשות טובות יותר?
3. הזיקה בין "תשובות הגאונים הקצרות" לבין ספרות הלכתית אחרת.

חלק א: סיפור הדפסת הקובץ על מהדורותיו

תמונה של הספר

שם הקובץ "שאלות ותשובות". מסתכלים על קובץ שנמצא בירושלים, והודפס בקוסטאנדינה, זו המהדורה הראשונה. על זה קיסר רומי קוסטנדינוס. זה איסטנבול של פעם. היהודים לרוב קראו למקום קושתא- שמשמעותה בארמית "אמת". כדי לא להשתייך באופן ישיר לקיסר הרומי.

... כחפשי מפתחות אמתחות מטפחות אבא מארי זלה"ה את כל הנמצא אתו כתוב בספר חרות על הלוחות והנה על פני תשובות תשובות חצובות מתחת כסאות למשפט דת ודין, ובין תשובות רבותינו הגאונים אשר מעולם חלקם בחיים, אמרתי בלבי להעלות זכרונם בעט ברזל ועופרת על הספר בדיו ולא ימחה כל זכר למו.
גם הוא לי לישועה לבעבור הזכיר שמי טוב מבנים כי אין לי בן לזכר עולם ואת אתותי אלה אשר שמתי בם הם המה היו הבנים בני. כה אמר המר והנמהר זעיר שם זעיר שם שלמה בכמהר"ר מנחם קבולי זלה"ה

יש קובץ פתאום שאף אחד לא מכיר, מי שהדפיס אותו קוראים לו שלמה קבולי. הוא מספר שאבא שלו מנחם קבולי נפטר ואני הבן שלמה חיפשתי בחפציו ומה מצאתי? תחרוך של כתבי יד של שו"ת. ואמרתי שנאי אדפיס אותם בדפוס כדי שאף אחד לא ישכח את הדברים האלה. למה עניין אותו כ"כ להדפיס? הוא אומר שזה לא רק בשביל התשובות, אלא גם בשבילו: אין לו צאצאים ואין מי שימשיך אותו, ולפחות כך יזכרו את השם שלו, זו תהיה המורשת שלו. ובאמת זוכרים אותו רק בגלל הקובץ הזה, בהמשך נראה אם זוכרים אותו לטוב או לרע. בסוף הקובץ רואים שהוא כותב מתי הוא התחיל ומתי הוא סיים להדפיס בימים (היום כותבים רק שנה). זו ראשית הדפוס, לקח לו 10 ימים לכל, ב1575.

ראינו בשיעור כל מיני מהדורות שונות ממדינות שונות שהודפסו על ידי מדפיסים שונים, עם גפנים שונים. בדרך משנים גופן כדי להדגיש מילה מסויימת, למשל שנת "ונשא" מודגשת, הכוונה לשנת שני"ז- 1597, רק שהפכו את הסדר, זו סוג של אמנות. "תשובות הגאונים הקצרות נקרא גם "תשובות הגאונים מנטובה" כדי שידעו באיזה ספר תשובות מדובר, מזכירים את זה בחלק מהמהדורות. מטובה זה באיטליה.

המהדורה הרביעית שאנחנו רואים, מוילנה. יש כאן מהדורה אחת אבל יש לה שתי הדפסות ב1848 וב1885. מהדורה זה שונה מהדפסה. מהדורה כוללת שינוי כל שהוא בפנים. והדפסה זה להדפיס בדיוק אותו הדבר. מתי עושים הדפסה נוספת? כשיש ביקוש לספר. ולכן המהדורה הבאה תהיה מהדורה 5 אבל הדפסה שישית כי למהדורה 4 היו שתי הדפסות.

מהדורות והדפסות של תשובות הגאונים הקצרות :

שאלות ותשובות של הגאונים	קושטאנדינא	שליה	1575
שאלות ותשובות הגאונים	פראג	ש"ינ לערך	1590
שאלות ותשובות מהגאונים	מנטובה	שנ"ז	1597
שאלות ותשובות הגאונים	וילנא	תרמ"ד	18841
ספר שאלות ותשובות של הגאונים	וילנא	תרמ"ה	1885- דפוס צילום
שאלות ותשובות הגאונים	ירושלים	תש"כ	1960
שאלות ותשובות הגאונים	בני ברק	תשמ"ה	1985- דפוס צילום

אפשר למצוא כתבי יד בספריות שונות בעולם. כתבים שונים של העם היהודים פזורים בכל העולם. כתבי היד נלקחו מהדפוס ז"א שהם לא קדמו לדפוס. ולכן לכתבי היד הללו אין ערך, כי יש את המקור בדפוס. איך יודעים שהם נלקחו מהדפוס? כי הם כותבים מתי נכתב כתב היד. לאנשים שלא היה כסף להדפיס את הקובץ ורצו חלק ממנו או עותק אחד, אז העתיקו אותו בכתב יד. אז גם כשנראה בקובץ הזה בעיות, לא נוכל ללכת לכתבי היד כי הם לא קדמו לחמש המהדורות.

זה הקובץ הפופולרי ביותר בתקופת הגאונים מבחינת מהדורות. עד דיברנו על סיפור הדפסת הקובץ המשפטי, עכשיו נשאל איזו מהדורה עדיפה.

חלק ב': איזו מהדורה עדיפה

במהדורה של קוסטאנדינא 1575- המהדורה הראשונה

דינא דבר מצרא- למישהו יש חלקה, למי יש זכות סירוב ראשון, לשכן יש זכות קניינית. השכן הוא המיצר של בעל החלקה (מיצר = שכן צמוד). בספרות התלמוד שכן, זה בשכונה אבל מיצר זה צמוד.

תשובות הגאונים הקצרות- עקעד וקעה בשניהם שאלה אחת (סעיפים קעד וקעה)

שאלה
אם המוכר רוצה למכור ברחוק ולגאול בקרוב, או למכור ברע ולגאול ביפה, או שהיה רוצה למכור כדי שיתן מס או למזונות או לקבורה – יש בהם דין בר מצרא אי לא?
תשובה
אין בכל אלה דינא דבר מצרא.

כאן עולה שאלה בנוגע לדינא דבר מצרא : (1) שגוי רוצה למכור, האם אותו כלל חל בנוגע לשכן (סימן קעה)? בסעיף הבא עולה שאלה נוספת : אם מישהו רוצה לקנות חלקה עכשיו אבל לשכן של בעל החלקה גם רוצה לקנות, הוא לא יכול כי אין לו כסף ורוצה למכור אחת מחלקותיו כדי שיהיה לו כסף. האם הזכות של השכן בקניין יכולה לעכב את המכירה למישהו אחר (סימן קעד)? הוא משתמש בסימן הזה במילה "גוי" ולא במילה "לגאול" שכן. זו טעות דפוס.

הזכות הקניינית של דינא דבר מצרא, טובה כדי לסלק מקונה אחר אבל לא טובה, כדי לעכב מכירה אחרת. הוא מתעלם מהשאלה השנייה. יכול להיות שהכוונה "בשניהם שאלה האחת, כלומר לשתי השאלות אותה תשובה. וגם יכול להיות שזו צנזורה פנימית: יכול להיות ששלמה קבולי אומר שעדיף להשמיט את העניין הזה שלגוי אין עדיפות, יש החלטה בבית הדפוס על צנזורה. במקרה הזה המדפיס הוא שלמה קבולי וכנראה שהוא רוצה לצנזר.

רש"י, בבא מציעא קח ע"ב

למכור ברוחק ולגאול בקרוב - אם המוכר זה מוכרה מפני שהיא רחוקה ממנו ורוצה לקנות אחרת בקרוב: **אין בה משום דינא דבר מצרא** - לפי שאין לנו להפסיד מוכר משום טוב וישר דמצרן דכשם שעלינו לעשות טוב לזה כך עלינו לעשות טוב לזה. ואם באנו לעשות איחור בדבר שמא בין כך ובין כך תמכר זו שהיה רוצה זה לקנות:

נראה עוד כמה מפתחות (תקציר השאלות):

עוד דוגמה מהמהדורה הזו בדין האזרחי (כג): מישוה שלח כסף למישוהו אחד באמצעות שליח. השליח נתן את הכסף לא בפני עדים אז ניתן לטעון שלא קיבל את הכסף. אין עדים והשאלה היא על מי חבות להוכיח? השליח? המשלח? המקבל?

שאלה נוספת (כד): כשיש פסקנים שחולקים אחד על השני, בעל דין אחד אומר שהוא פוסק כמו אחד הרבנים, מה בבית הדין צריך לעשות. זה מתחום משפט חוקתי- מה עושים עם כל דין סומך על פוסק אחר. "טענת קים ליי".

(סימן כה)- בהבדלה במוצ"ש, אין יין או אני לא יכול להבדיל על יין למשל בגלל בעיה רפואית, האם אני יכול להבדיל על לחם. ושאלה נוספת- האם יש הבדלה ביום טוב.

אפשר ללמוד מכך שבעולם השו"ת וההלכה אין הבדלה בין נושאי משפט שונים.

בתשובות המלאות:

בכג- עולה השאלה החוקתית, בכד: עולה השאלה על הבדלה על לחם בכד עולה שאלה אחרת שבכלל לא דיברנו. ז"א שהשמיטו שאלה, ובאמת בהמשך אנחנו רואים שדילגו בין סימן ל"ג לל"ה, נראה שיש כאן טעות אנוש, דילגו על שאלה, והסדרן של הספר במקום לראות איפה הוא דילג, הוא פשוט דילג על אותיות בסימנים כדי שזה יהיה אחיד, וכך התשובה נעלמה.

מהדורת וילנה:

שאלה שיג: מי שחזר בתשובה למוטב צריך טבילה או לא. תשובה: אינו צריך.

חובת מקווה: מי שעובר תהליך גיור חותם את התהליך בטבילה במקווה. כאן מדובר על מי שחזר בתשובה אבל הוא כן היה קודם יהודי.

ואז במהדורה של ירושלים 1960, בסימן שיג: מדובר על מומר שחזר בתשובה למוטב, האם צריך טבילה או לא. זה מישוהו שעשה מעשה כדי להמיר את דתו. זה כבר שאלה יותר מורכבת. כי מדובר במומר.

השאלה היא מי מהמהדורות מדוייקת, נחזור למהדורה הראשונה: סימן שי"ג- נשאל על מומר שחזר בתשובה. במהדורה של פראג: "משומד" וגם במהדורה המאוחרת יותר של קוסטנדינה נאמר משומד.

מה קרה ששינו את המילה "משומד" (אחד שהמיר את דתו): יש רגישות סביב הנושא של משומדים. ואז האם רוצים להתממודד עם הנושא בקובץ הזה, בוילנה אמרו שיורידו את המילה כי זה נושא בוער מדי. מה גם שיש תשובות נוספות מתקופת הגאונים וזו הפרקטיקה: אדם שממיר את דתו למרות שהוא לא חייב

לטבול, אומרים לו כן לטבול. ז"א שהתשובה שמופיעה בתשובות הגאונים הקצרות זה לא ההלכה המקובלת, ולכן בוילנה לא רצו לכתוב את זה, כי מה שהיה כתוב במהדורות האחרות זה לא ההלכה המקובלת. לסיכום, כאשר יש לי מהדורות שונות של קובץ משפטי, ואני רוצה לדעת איזו מהדורה עדיפה, התשובה היא שצריך לבדוק את כולם, בכל מהדורה יש טעויות או השמטות ולכן בתוך פוסק או חוקר אם רוצים להשתמש בחיבור הזה בפרט אבל באופן כללי בספרות משפטית היסטורית, צריך לבדוק את כל המהדורות. לא ניתן לומר שמהדורה אחת היא מדויקת יותר או פחות וצריך לבדוק לפי העניין.

חלק ג: היחס בין קובץ זה לבין ספרות הלכתית אחרת

שמ"ב: האם דיינים צריכים להזהיר עדים במשפט מפני מתן עדות שקר? **תשובה:** מצלצלת מוכרת מהשו"ע

שלחן ערוך, חושן משפט, סימן כח, סעיפים ו-ז

צריכים הדיינים לכתחלה להיות יושבים בשעת קבלת העדות. צריך שיבינו הדיינים לשון העדות, שלא ישמעו מפי התורגמן. ואם מבינים מה שהם אומרים, אפילו אם אינם יודעים להשיב, מותר להעמיד תורגמן ביניהם. מאיימין על עדים בפני הכל, ומודיעים אותם כח עדות שקר ובושת המעיד בה בעולם הזה ובעולם הבא ושהוא בזוי בעיני שוכריו.

נראה שהשו"ע מצטט ממנו כמעט מילה במילה. זה אומר שלא רק שהוא משפיע במהדורותיו, הוא גם השפיע על קארו בספרו. אבל איך זה הגיוני שהוא מצטט אותו כך ולא מזכיר את שם הספר או שמו של שלמה קבולי. המרצה ערך בדיקה כמה פעמים קארו בספרו מזכיר את שלמה קבולי או את ספרו? אף פעם.

ואז עולה השאלה אולי שלמה קבולי הוא זה שציטט מהשו"ע. נעשה מחקר שמסימן שמ"א עד סימן ת' (60 תשובות אחרונות) הן כמעט מילה במילה מלשון השו"ע. מי העתיק ממני? זה ממש אותו סגנון: צמדי מילים, ביטויים. והאם זה מכוון או שגגה? אנחנו יודעים ששלמה קבולי אמר שהוא מצא כתב יד של אבא שלו, הדפיס את הספר ב-1575 ואבא שלו נפטר לפני כן (1542). השו"ע הודפס ב-666-1565. מה האפשרויות להסבר?

- 1) **מנחם קבולי וגם יוסף קארו שניהם החזיקו בכתב יד הזה ושניהם העתיקו מהמקור** - עותקים אחרים של כתב היד. זה אפשרי כי קארו ישב בטורקיה באדירנה. המרחק בין אדירנה לאיסטנבול הוא לא ארוך מדי. יכול להיות שיש שני כתבי יד בקרבה זו. זה אפשרי אבל לא סביר, כי רבי יוסף קארו לא מזכיר אפילו פעם אחת את תשובת הגאונים הקצרות, אם זה היה המצב הוא צריך להסביר בבית יוסף שכך הוא מצא בקובץ הזה, והוא לא מזכיר את הקובץ כלל, לעומת קבצים אחרים שהוא כן מזכיר.
 - 2) **קארו העתיק מקבולי האב** - אפשרי אבל לא סביר, כי שמו של קבולי לא מוזכר שם, וזה לא הסגנון של קארו לא סביר שדווקא את כתב היד הזה מבין כל כתבי היד הוא לא מצטט ומזכיר.
 - 3) **שלמה קבולי העתיק ושכתב מהשו"ע** - האם הוא מטומטם? להעתיק מהשו"ע? אולי כי באותן שנים זה לא ספר כל כך נפוץ ומבוסס בהלכה. זה לא בדיוק העתקה זה שכתוב, הוא משכתב את השו"ע להיות בסגנון של שו"ת. וא לא ידע שנחשוך את הזיוך והשו"ע יהפוך להיות כזה דבר. וזה בודאות הבן שלו ולא האב כי האב נפטר לפני השו"ע.
- ואז הלכו ובדקו האם יש עוד תשובות אחרות שהועתקו ושוכתבו? חוץ מ-60 התשובות הללו? פרופ' עשה מחקר ומצא שכל התשובות של קבולי הועתקו ממקורות שונים של הראשונים וכו'. אז הוא בוודאות זייפן ושקרן כי אמר שמצא את זה אצל אביו וזה לא הגיוני בוודאות.

לסיכום, עסקנו בקובץ "תשובות הגאונים הקצרות", עסקנו בשאלות של דפוס, אתגרי הדפוס, המהדורות השונות והשוואות ביניהן. חוסר מודעות לתפוצת הדפוס (הוא לא חשב שנחשוף אותו) לא הבין שברגע שמדפיסים ספר הכתב מקבל "כנפיים" ויכול לעוף לכל מקום. חשפנו את תופעת הזיזופים.

אם כן, האם ניתן להסתמך על "תשובות הגאונים הקצרות" בפסיקת הלכה? יש במשפט העברי משקל לתקופה ממנה מגיעה התשובה (יש הבדל בין תשובה שהיא של הגאונים בראשית תקופת השו"ת לבין מקור שנכתב מאוחר יותר). משפטית, יש לכך תשובה מורכבת, אי אפשר להסתמך עליהם בשל היות הקובץ עדות למה שהגאונים אמרו, אבל אפשר להסתמך על זה כי זה בטח בא ממקור אחר. ז"א לא צריך לזרוק את הקובץ, אבל אולי הוא לא כזה שווה כמו שחשבנו.

ושאלה מוסרית יותר- האם ראוי להסתמך על הספר של שלמה קבולי? השאלה היא כיצד אנחנו פועלים כמשפטנים.

לימוד 4: 16.11

תשובות מכוונות מתקופת הגאונים

סדר השיעור:

1. סדר רב עמרם גאון- המאה ה'ט'
2. אגרת רב שרירא גאון- המאה הי'
3. שני החיבורים הללו זה ספר שו"ת סיכום שלושת השיעורים

סדר רב עמרם גאון

רב עמרם היה גאון, ראש ישיבה בסורא (שני המרכזים של יהודים בבבל: סורא ופומבדיתא). הנעמען של סדר רב עמרם גאון: כל החוקרים מערכיים שהמכתב הזה נשלח מסורא בבבל לספרד, איפה, לא יודעים.

עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא לרבנא יצחק בריה דרבנא שמעון חביב ויקיר ונכבד עלינו ועל ישיבה כלה. שלום רב מרחמנות מן השמים יהא עליך ועל זרעך ועל כל חכמים ותלמידים ואחינו ישראל השרויים שם. שאו שלום ממני ומן ר' צמח אב בית דין ישראל ומן אלופים ומן חכמי ישיבה ובני ישיבה שלנו ושל עיר מחסיא שכלנו בשלום חכמים ותלמידים ואחינו ישראל השרויים כאן שתמיד אנו שואלים בשלומכם וזוכרים אתכם בזכרון טוב ומתפללים בעדכם ומבקשים רחמים עליכם שירחם הקב"ה עליכם ויגן עליכם ויציל אתכם מכל צרה ונזק וימלא ברחמיו הרבים כל משאלות לבבכם. שגר לפנינו רבנא יעקב בן רבנא יצחק עשרים זהובים ששגרת לישיבה, חמשה שלנו וחמשה עשר לקופה של ישיבה. וצוינו וברכנו אותך ברכות שיתקיימו בך ובזרעך ובזרע זרעך.

(והשאלה): וסדר תפילות וברכות של כל השנה ששאלת שהורו מן השמים ראינו לסדר ולהשיב כמסורת שבידינו כתקון תנאים ואמוראים.

דתניא היה ר' מאיר אומר: חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום (בבלי, מנחות מג ע"ב).

ובגמרא דארץ ישראל גרסינן הכי תני בשם ר' מאיר אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום, שני וְעֵתָה יִשְׁרָאֵל מִה ה' אֱ-לֹהֶיךָ שֶׁאֵל מְעַמָּךְ (דברים י, יב) – אל תקרי מִה אלא מאה, מאה ברכות אני שואל מעמך (ירושלמי, ברכות יד ע"ד, פ"ט ה"ט).

ודוד מלך ישראל תקנן כשהודיעוהו יושבי ירושלים שמתים מישראל מאה איש בכל יום עמד ותקן מאה ברכות. ונראה הדבר שנשתכחו ובאו תנאים ואמוראים וסדרים.

וסדר אלו מאה ברכות. כך השיב רב נטרונאי בר הילאי ראש מתיבתא דמתא מחסיא לבני קהל אליסאנו על ידי ר' יוסף מאור עינינו: לברך כל אחת ואחת בשעתה אי אפשר מפני טנופת ידים שהן עסקניות ועשויות למשמש. אלא כשנעור אדם משנתו רוחץ פניו ידיו ורגליו כהוגן. לקיים מה שנאמר הכֹּהֵן לְקִרְאת אֱ-לֹהֶיךָ יִשְׁרָאֵל (עמוס ד, יב).

יש פה דברי ברכה בהתחלה, טיפוח הקשר בין המרכז בבבל לפריפריה. אומרים אפילו כמה כסף שלחו "20 זהובים".

ואז מגיעים לשאלה: **מה סדר התפילות? איך בדיוק מתפללים?**

היום יש סידור שממנו ניתן ללמוד מה סדר התפילות ואיך מתפללים. אבל אז לא היה סידורים. התשובה הזו היא הסידור הראשון שנכתב. למה הוא נקרא סדר ולא סידור? כי לא היה סידור. בגלל זה קראו לו "סדר" כי הוא מסדר את התפילות.

התשובה היא שאדם צריך לברך 100 ברכות כל יום. זה משחק מילים כי בספר דברים נאמר "מה אלוקים שואל מעימך" והוא שינה את זה למאה אלוקים שואל מעימך.

איך מגיעים ל-100 ברכות ביום? ללכת לשירותים הרבה, לאכול הרבה.

בתלמוד הבבלי כתוב: שדוד מלך ישראל שתיקן שצריך לתקן מאה ברכות, כאשר מתו מאה איש בכל יום. כלומר: מגפה. גם בתחילת הקורונה אחת מרבני בני ברק תיקן שיש לברך מאה ברכות בכל יום.

וסדר אלו מאה ברכות: (וכאן הוא מצטט תשובה של נטרונאי, שהיה גאון בסורא בדור קודם) מה זה מלמד שהוא מצטט? שיש כבר סוגה ספרותית של שו"ת, יש כבר ארכיון, אוסף כלשהו, שרב עמרם יכול לעיין בו ולמצוא תשובה ולצטט אותה. יש כאן תודעה שצריך לשמר את התשובות כסוגה.

הוא מצטט ציטוט של נטרונאי שהשיב לאנשי אליסאנו (נקרא היום לוצנה). הייתה שם קהילה יהודית מפוארת עד גירוש ספרד. היו בטוחים שפירוש השם הוא שיבוש של עברית: אלי-הושענה-האל יציל אותנו.

מה רב נטרונאי ענה להם ואז רב עמרם מצטט: במהלך הלילה אי אפשר לדעת איפה הידיים היו אולי הן מטונפות ולכן קודם כל צריך לרחוץ ידיים לפני שמברכים. ודוחים את התפילות לסדר התפילה. שכשאתם קם בבוקר, הידיים שלו טמאות, לכן קודם כל הוא צריך לשטוף ידיים ופנים ואז להתחיל לברך את הברכות. תשובתו של רב נטוראי היא שפותחת את הסידור. וחלק זה הוא שמשותף לכל הסידורים לאחר מכן. הכלל שכתוב בתלמוד הוא: עובר לעשייתם, כלומר רגע לפני שמברכים. כל ישראל פועלים כך חוץ מהתימנים. אלא כמו המנהג המקורי שכתוב בתלמוד: עובר לעשייתם.

יש תהיות מי באמת חיבר את הספר הזה: אם הרב עמרם באמת כתב את זה הוא לא יכתוב בגוף שלישי. ויש מקומות שזה רשום באופן כזה שמישהו מצטט את הרב עמרם. "הרב עמרם אמר..." ויותר מכך, יש ציטוטים בספר שהם של רבנים מאוחרים יותר (כמו רב סעדיה גאון שחי אחריו). ההנחה היא שהבסיס הוא של הרב עמרם גאון אבל במהלך הדורות מהדורות עברו ממקום למקום הוספו חלקים. זה אומר שהחיבור שלפנינו הוא טלאי על גבי טלאי, נתפס במאה ה-19. אבל זה החיבור הוא אחד מהחיבורים מתקופת הגאונים הפופולריים ביותר. הספר הזה הוא הבסיס למעט כל הסידורים בעם ישראל. למעט שתי קהילות: (1) התימנים (2) קהילות יהודיות שלא היו להן סידורי תפילה: ההודים בני ישראל, האתיופים.

החיבור המתחרה: סידור הרב סעדיה גאון. מי שאהב את החיבור הזה זה הרמב"ם ובגלל שהתימנים הולכים הרבה בעקבות הרמב"ם, הם הלכו גם אחרי הסידור הזה.

למרות שיש כל מיני שינויים באופן התפילה למשל בין עדות שונות. אבל התפילה עצמה היא כמעט אותו דבר, הסידור הוא כמעט אותו דבר. למה? כי כולם מתבססים על סדר הרב עמרם גאון. מלבד הבודדים שצינו.

חידושים בסדר הרב עמרם גאון

לפי היהדות, היום מתחיל בערב שלפני. אז איך בכל סידורי התפילה, התפילה הראשונה היא בבוקר (שחרית)? כי הרב עמרם גאון קבע את זה (אפשר להצדיק את זה בכך שבבית המקדש סדר היום התחיל בבוקר). אבל בסידור שבת לעומת זאת, הסידור מתחיל מערבית.

חידושי תוכן שהתקבלו:

(1) בכל בוקר מברכים את ברכות התורה. לפני כל דבר מברכים, ככה גם לפני לימוד תורה, (זו ברכה

מיוחדת כי זו הברכה היחידה שמברכים בה: יהיה רצון שגם הילדים שלי ילמדו תורה).

אם ברכנו על לימוד תורה מיד צריך ללמוד תורה, כי מברכים על מצוות לפני עשייתן. אבל מקובל שאחרי שאנחנו מקלבים את ברכות התורה אנחנו אומרים את ברכת הכהנים. מי החליט שהפסוקים הללו יכנסו לסידור התפילה הזה, הרי יכלו להכנס כל פסוק מהתורה. מי החליט שבסידור התפילה יהיו אלו הפסוקים שנאמרים בתפילה הזו? הרב עמרם גאון.

(2) "הוראות הפעלה" בסידור יש הוראות הפעלה, למשל "עומדים ומתפללים". נתנו דוגמה את

הבודיהסטים שאין להם הוראות תפילה, אין להם הוראות הפעלה, והם לומדים איך להתפלל מתוך מסורת, עובר מדור לדור. אז למה אצלנו יש הוראות הפעלה? כי הרב עמרם גאון החליט.

חידושי תוכן שלא התקבלו:

כל נדרי - תפילה שמתפללים ביום כיפור. מבחינה משפטית- אם נדרת אתה צריך לקיים או לעשות התרת נדרים. והמעמד של כל נדרי לא מועיל. הרב עמרם גאון אומר מה סדר התפילה בלילה, ואז הוא מצטט את תפילת כל נדרי ואז הוא מוסיף בסוף: "שלחו מהישיבה הקדושה שמנהג שטות הוא זה ואסור לעשות כן" כל נדרי הוא מנהג שטות ואין לעשות אותו. ולמרות זאת, כל עם ישראל קיבלו את הרעיון של תפילת כל נדרי, למרות שמבחינה משפטית זה בעייתי ולמרות שהרב עמרם גאון אמר שזה שטות.

סדר הרב עמרם גאון- חידושים והשפעות

- מדובר בתשובה שיש לה השפעה הדירה, היא הבסיס לכל סידורי התפילה שלנו
- יש בה חידושי תוכן
- הלכות בתוך הסידור

אגרת רב שרירא גאון

ראש ישיבת פומבדיתא במאה י". חיבוריו: פירושים על מסכתות רבות בתלמוד, מגילת סתרים על קטעי אגדה של התלמוד (לא הגיע אלינו), וספר שו"ת שענה על השאלות בשפת השואל, ככל שתהיה. אחת התשובות היותר מרכזיות היא אגרת הרב שרירא גאון.

"ואתה גדולנו יעקב בן מר רב נסים שאתה מיסר עצמך ללמוד תורה בנקיות ולהיכנס בחדרי הלכה ולעמוד על אמתתה של תורה ולהוציאם לאור וכל תלמידך אנשי סודך עושה רצון יראיו יעשה רצונך" [אוצר הגאונים, ברכות קמג]
 "ומתוך שאתה תלמיד חבר לנו והר גבוה בתורה גלינו אליך רחשות לבנו" [אוצר הגאונים, ברכות רנז] ומתחיל ומסדרן וכל יחיד ויחיד חייב בהן.

יש קשר בין המרכזים: שאל רבי יעקב ברבי נסים את הרב שרירא גאון. רבי יעקב הוא מקירואן בטוניס.

1861	לטינית
1904	צרפתית
1922	עברית
1962	אנגלית <small>תקופתן Solomon Freehof</small>

תרגומים לאגרת: מה אומרים לנו התרגומים האלו? נראה שהכנסיה תרגמה אותם, היהודים לא מדברים הרי לטינית למשל. כנראה כי מדובר בטקסט חשוב מאוד לא רק לנו, אלא חיבור חשוב ביותר שעוסק בתולדות המשנה והתלמוד.

נראה דוגמה לשאלה אחת: שאלו מקירואן: יש לנו סדר למסכתות, מי סידר אותן ככה? מי החליט ששבת תהיה ראשונה למשל ואח"כ עירובין? מה הסדר פה? מי חיבר את זה? מה זה הטקסט הזה? למה יש מחלוקות? אנחנו רוצים להבין את המסד של המשפט העברי. רב שרירא עונה לשאלות האלו: אני עונה גם לעניין הסדר, המקור, שאלת המחלוקת, אני גם אגדיר מהי המשנה: קודיפיקציה של ההלכה, זה טקסט משפטי. והוא עונה להן על כל השאלות.

יש שאלה שחוקרים אותה: האם יש לראות באיגרת הזו מחקר היסטורי? האם זה מחקר היסטורי על ספרות היהודית- המשנה והתלמוד. צריך להיזהר פה, הוא חי לפני הרבה מאוד שנים יותר מאלף, הרבה לפני שהיה מחקר הספרות היהודית, ולכן למרות שזה מה שהוא נתן לנו- חשיבה ביקורתית על המקורות הקדומים של המשפט העברי, זו לא הייתה המטרה שלו, כי לא חשבו במונחים כאלה, אז מה הייתה המטרה שלו? ככה"י היו לו שתי מטרות:

(1) לומר לחכמי קירואן- אנחנו (בבל) הבוס. מה קרה באותה תקופה? בקירואן פתחו ישיבה, מקום לימוד מתחרה. והם רוצים להבהיר: אנחנו המרכז ואתם הפריפריה.

(2) להילחם בקבוצה חזקה שהייתה בצפון אפריקה- קבוצה יהודית שלא קיבלה את סמכות החכמים- קראים. הקראים אמרו שלחכמים אין סמכות לפרש. ועוד אמרו- איך יכול להיות: איך יכולה להיות מחלוקת בין בית הלל לבית שמאי אם זה דבר האל? לא יכולה להיות מחלוקת אם זה דבר האל. ולכן הם כפרו בסמכות החכמים, והקבוצה בעצם איימה על סמכות היהדות הרבנית. היום הם לא מאיימים על היהדות הרבנית אבל בימי קדם הם היו קבוצה מאוד חזקה. לכן רב שרירא גאון מסביר מדוע יש מחלוקות- לא כי זה לא דבר האל: אלא כי התלמידים לא למדו כמו שצריך מהרבנים שלהם.

1. מקור מידע להתהוות המשנה והתלמוד וספרות היסוד במשפט העברי.
2. חשיבות עליונה למחקר (יש באוניברסיטאות מחלקות תלמוד שלמות, לא אומרים שמקבלים כל דבר אבל זה הבסיס.

א. חשוב להיסטוריה היהודית

ב. לספרות התלמודית

ג. למשפט העברי- כי יש רעיון שנקרא "תיקוף"- חלוקה לתקופות. החלוקה לתקופות משפיעה על הסמכות- אמורא לא יכול לחלוק על תנ"ך, ראשון לא יכול לחלוק על אמורא, וכו'. איך יודעים מי שייך לאיזה תקופה? התשובה לשאלה הזו היא אגרת הרב שרירא גאון, הוא זה שמסדר את התקופות.

סיכום שו"ת בתקופת הגאונים

הקדשנו שלושה שיעורים לספרות השו"ת בתקופת הגאונים:

א. מאפיינים ונושאים

ב. זיופים

ג. תשובות מכוונות

מה קרה לשני המרכזים בלוצינה ובקוריאן?

בקירואן (טוניס) ר' יעקב בן ניסים היה חתום על השאלה שראינו לרב שרירא גאון. היו לו בנים ותלמידים שהמשיכו אותם, אחד מהם היה **רבי יצחק אלפסי (הרי"ף)**.

בלוצינה (ספרד), הריף עובר מקירואן ללוצינה, שם תלמידו יהיה ר' יוסף מיגאש, שתלמידו היה ר' מימון, שבנו היה הרמב"ם. המקום שבו שאלו את השאלות, עבר מספר דורות והפך להיות מרכז או מייצר דמויות מרכזיות. מה זה שו"ת? זה לא רק העברת מידע, זה גם העברת כוח ממרכז למרכז. את זה ניתן לראות בשתי השאלות והתשובות שראינו היום, זה מקומות ששלחו שאלות והפכו להיות מקומות גדלו הקודיפיקטורים.

תקופת הגאונים היא תקופה מעצבת

1. היא עיצבה את המסורת היהודית
2. יש תכנים של המשפט היהודי, ההלכה שמקורם בתקופת הגאונים
3. יש תבניות, מסגרת המשפט היהודי- סוגת השו"ת וסידור התפילה- שניהם מקורם בתקופת הגאונים
4. ספרות השו"ת מתקופת הגאונים יוצרת קהילה משפטית גלובלית. אין טריטוריה במשפט העברי. המשפט העברי הוא על- טריטוריאלי, יש מסורות שקצת שונות, אבל מבחינת הסמכות אין תיחום למשפט היהודי. איך זה בא לידי ביטוי? באמצעות ספרותה שו"ת.
5. ספרות השו"ת תרמה להעצמת הפזורות- כאשר אני עונה לפריפריה אני גם מעצים אותה ומה שהיום הוא פריפריה יכול להפוך בדור הבא למרכז. יש פה העצמה, העברת ידע ודמוקרטיזציה של הידע: כי בתשובה הם לא רק אומרים מה לעשות הם גם נותנים את הידע למקום אחר.

ל"ג 5: 23.11

היבטים משפטיים של ספרות השו"ת

עוברים לחטיבה השנייה של הקורס-עיסוק בהיבטים משפטיים של סוגת ספרות השו"ת. הסיבה היחידה שיש בישראל את הרבנות- הבריטים במנדט הכריחו (זה היה התנאי להקמת בית דין) אותם לפתוח מוסד ערעור. לכן יש שלא מקבלים את הערעורים, שכן אין במשפט העברי מוסד ערעור. כמו כן נדון בקול הנשים, כאשר אנו דנים בספרות משפטית היסטורית, כל היסטוריון של המשפט יודע שקשה מאוד לשמוע את קול הנשים. יש רק בית משפט עליון אחד בעולם כיום בו יש רוב נשי (ניו זילנד). למעשה עד עצם היום הזה קשה מאוד לשמוע את קולן של הנשים, אם כי המצב הרבה יותר טוב בימינו לעומת תולדות המשפט העברי וכל שיטת משפט כזו או אחרת. יתר על כן נבחן את חשיבות כתבי הטענה (אין באמת כתבי טענה בשו"ת, אולם נראה את הניסוח שלהם, שהוא חשוב ביותר).

שו"ת הרמב"ם

הרמב"ם מפורסם בשל כתביו המשפטיים וההגותיים, חיבורו הראשון הוא פירוש המשנה- נכתב בכתב ידו, המסמך שמור בספרייה הלאומית בירושלים, אותו סיים בהגיעו לגיל 23 (אוטוגרף- המחבר עצמו כותב את החיבור). מלבד פירוש המשנה, כתב הרמב"ם קודקס מדהים ומקיף שמשפיע על עולם המשפט עד עצם היום הזה- זהו משנה תורה של הרמב"ם (שמכונה גם הי"ד החזקה). בהמשך חייו, הרמב"ם חיבר את מורה נבוכים שנכתב בשפה הערבית היהודית. כמו כן, יש לנו חיבורים נוספים של הרמב"ם מעבר למורה נבוכים, פירוש המשנה ומשנה תורה. יש לנו פירושים של ערבית יהודית, חלק מהכתב הוא של הרמב"ם וחלק ממנו הוא של מישהו אחר- למעשה כתוב שם בערבית תשובה- נשלחה שאלה לרמב"ם, והוא תכב בתחתית הדף תשובה ואת תוכנה. יתר על כן התגלו כל מני פיסות נייר, שנזרקו, ונמצאו בגניזות, בעיקר בגניזה בקהיר, אלו התבררו כשו"ת.

כאשר פנו לרמב"ם בערבית יהודית, הוא השיב בערבית יהודית, כאשר פנו אליו בעברית, השיב בעברית. אולם כאשר רוצה לכתוב קודקסים משפטיים, כתב בשפת הקודש- עברית.

מהדורת בלאו, סימן מה

שאלה. ילמדנו רבנו - בדבר בר ישראל, אשר לו אשה, שהיא עמו שנים מספר. ובאחת מאלו השנים אירעה לו נסיעה במקצת [ענייניו] ועסקיו ונעדר מעירו לסירוגין ארבע שנים. וכאשר חזר אחרי כן אל ביתו, מצא, שגיסו, אחי אשתו, נעשה מלמד תינוקות ואחותו, אשת זה האיש, יושבת אצלו ומלמדת התינוקות, הואיל ובעלה לימדה אותה מקצת התורה ולמדה בעת העדר בעלה שאר התורה בלבד. אמר לה בעלה: "אין ראוי לך ללמד התינוקות כלל, לפי שאני חושש מאבותיהם, שיבואו לבקר ילדיהם ויביישוך, ואני איני רוצה זאת בשבילי וגם לא בשבילך".

וכאשר שמעה זאת ממנו אשתו זאת הנזכרת, הציקה לו ונמנעה מלעשות המלאכות, אשר בנות ישראל חייבות לבעליהן, מללש ולבשל ומתשמיש המיטה ומלכבד הבית ומלכבס בגד ומלמלא חובה לבניה. אלא היא ממשיכה אצל אחיה ללמד התינוקות מבוקר לערב, ואם קורה לו, שעליו לספק דבר ממקצת ענייניו, לבשל או ללוש או לכבס בגד או כיוצא בזה, הוא צריך לשכור מי שיבוא לספק לו זאת, בשכר מלא. וזה האיש עם זאת האשה בזה המצב כבר משך ארבע שנים וכבר נלאה מזה.

ולזאת האשה חלק ברשותה בשותפות עם אחותה וחמותה, אם בעלה, והוא חושש לגרשה, שמא תקח החלק הנזכר, תמכרנו וישארו בניה ממנו בפחי נפש ותתנונו למי שישאנה [זולתו].

ולזאת האשה הנזכרת (כתוב) בשטר הכתובה, הכתוב לה על בעלה זה - "דלא למיסב עלה אתתא [אחרית] ודלא לשהי גביה אמתא דסניא קמה ואי נסיב עלה אתתא אחריתי או שישיה גביה אמתא דסניא קמה קביל עליה דלשקול לה מאוחריה עד גמרא ולמכתב לה מאי דמיפטר איה ביה מניה ואף על גב דאיהי בעיא למיפק ואיהו לא באעי לאפוקה".

יורנו הדרתו - האם מותר לו לישא (אשה) אחרת, באופן שתשאר האחרת תחת רשותו, כדי שלא תחפו למכור החלק, אם לאו. ויבאר לנו, מה חיוב (הדין) בכל עניין ועניין, באר היטב ושכרו כפול.

התשובה. אסור לו לישא (אשה אחרת) עליה, אלא ברשותה או אחרי שפרע המאוחר. ורשאי הוא למונעה מלימוד התינוקות וצריך בית הדין להוכיחה על זה ולמונעה. ואם היא תובעת הגירושין, לפי שבעלה מונעה מן הלימוד, לא תנתן לה זאת, אלא נועלים בפניה הדלתות וחוסמים את הדרכים לכך ומפקידים ענייניה לאורך הזמן, עד שתחזור בה ותתרצה לנהוג למישרין עם בעלה. [וכתב] משה.

הגבר הוא כותב השאלה, שומעים את הדברים מהצד שלו. הוא נוסע למרחקים כי אין לו כסף והוא רוצה להרוויח לטובת פרנסת המשפחה. הוא חוזר ומגלה שאשתו מורה, מלמדת, מאיפה היא יודעת ללמד תורה? בעלה לימדה אותה והיא גם למדה עוד קצת כשהוא לא היה. ואמר לה בעלה: לא ראוי שהיא תלמד את התינוקות כי הוא חושש מהאבות שיקרו ילדיהם ויביישוך (יתחילו איתה), לכן לא מתאים שהיא תהיה מורה. ואני לא רוצה את זה בשבילי ולא בשבילך. האישה כשהיא שמעה את שאמר לה היא "הציקה לו", כלומר לא עשתה את מלאכות האישה לבעליהן. מה הבעיה? שבנוסף לרשימת מלאכות הבית מופיע שם גם שהיא לא קיימה איתו יחסי אישות. כאילו זה על אותו רמה. במילים אחרות, הוא מורדת. וממשיכה ללמד את הילדים אצל אחיה. ואם הבעל צריך למלא את צרכיו כמו מלאכות הבית, הוא צריך לשכור מישהו שימלא לו את צרכיו ויעשה זאת בשבילו, כך היה 4 שנים ולגבר כבר נמאס. לאישה זו יש חלקה במקרקעין בשותפות עם אחותה ועם חמותה (אם בעלה), לכן הוא לא יכול לגרשה, כי היא שותפה עם אימו שחלקה. הוא חושש שתיקח את החלק שלה בשותפות, תתן את זה למי שתחתן איתו שוב וכך היא תיקח נכסים מהמשפחה, ולא לילדים השותפים שלה עם הכותב. שאמורים לקבל חצי מהנכס מאשתו שתביא לילדיה וחצי מאמא שלו שהיא סבתא שלהם. הפתרון האפשרי לדעתו הוא שהוא יישא אישה אחרת וישמור עליה כדי שלא תלך עם הנכסים. אבל בשטר הכתובה כתוב: הוא התחייב התחייבות אישית בכתובה שלא יתחתן עם אישה אחרת, ואם הוא רוצה להתחתן עם אחרת בלי הסכמתה, הוא חייב לגרש אותה ולשלם לה את הכתובה. הוא אומר שהיא רוצה להתגרש אבל הוא (הגבר) רוצה שלום בית ולא להתגרש.

לסיכום, השאלה המשפטית: האם הוא יכול להתעלם מההתחייבות האישית שהוא נתן בכתובה כדי שהיא לא תלך להבריח את הנכסים, בבקשה תסביר לנו (הרמב"ם) מה צריך לעשות במצב כזה?

1. האם הגבר רשאי למנוע מאשתו ללמוד?

2. האם הוא רשאי לשאת אישה אחרת בניגוד להסכם (כתובה)?

3. מה הסעדים העומדים לרשותו (= מה יכול לעשות)?

נזכיר שהוא אמר שהוא לא רוצה להתגרש, מצד שני, מה המניע אותו זה ההיבט הכלכלי של איבוד הנכס ולא עניין אחר. מה הוא בתכלס מבקש? רוצה לשאת אישה שנייה. ומה האישה רוצה? אנחנו לא יודעים, לא שמענו את קולה.

במקור קודם הרמב"ם כבר פסק שאישה לא תלמד תינוקות שאבותיהם באים לבנים:

רמב"ם - משנה תורה // הלכות תלמוד תורה, פרק ב, הלכה ד

ומי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות מפני אמותיהם הבאות אצל בניהם, וכל אשה לא תלמד תינוקות מפני אבותיהם שהם באים אצל הבנים.

האם זה תואם עם התשובה שלנו? הרמב"ם אומר שהוא לא יכול להתיר לו להתחתן עם אישה אחרת בניגוד להתחייבות האישית שהתחייב לה. אבל הוא צודק בטענה אחת: הרמב"ם פסק במשנה תורה שאישה לא תלמד בביה"ס יסודי, הרמב"ם גם מורה לבית הדין לעזור לו למנוע ממנה ללמד, ואם היא תובעת גירושין, לא ייתן לה גירושין אלא יש למנוע ממנה בכוח, לחסום דרכיה, להטיל עליה סנקציות כלכליות עד שהיא תפסיק ללמד.

האם לדעתנו הגבר שמח עם התשובה שקיבל? חצי חצי. הוא מצד אחד לא יכול לשאת אישה, ומצד שני יש לו תשובה מהרמב"ם שתומך בעמדה שלו בנוגע ללימוד הבנים, הוא לא יקבל ממנה יחסי למשל, אבל היא כן תפסיק ללמד.

ישנה תשובה נוספת בסימן ל"ד:

מהדורת בלאו, סימן לד

שאלה. בדבר אדם, אשר נשא לאשה בת תשע שנים ולקח חלקה בשותפות עם חמותה ואחותה, והם כולם דרים בחצר אחת. כתבה אם האיש הנזכר התחייבות לפרנס האשה הנזכרת עשר שנים, והיתה מפרנסת אותה שבע שנים. ואחרי השבע שנים אמרה לה חמותה הנזכרת: "לא נשארה לי יכולת לפרנסכם". והאיש אין עמו אפילו (כדי) חיי שעה, והיה מפרנסה חדשיים. הרתה הנערה וילדה זכר. וכאשר ראה, שקשתה עליו פרנסת הבית, הניח את הילד עם אמו, והוא בן תשעה חדשים, ונסע ונעדר שלוש שנים בארץ ישראל ובדמשק וזולתן, ולא הניח לה מה שתאכל בו ארוחת ערב אותו הלילה, לא היא ולא התינוק. ובא מן הנסיעה ואין עמו שוה פרוטה. תפסו הפקיד אשר על מס הגולגולת, ולא היה עמו חצי דרהם לפרוע לו, עד אשר פרעו אביו בעדו. והוצרכו אשתו הנזכרת ואמו לפרוע בעדו מס הגולגולת, מפיח שמה יובילוהו לבית הסוהר, ונכנס לחצר, והוא ערום ועריה. יש בעיר שנתיים. הרתה האשה וילדה בן אחר, והניחו עמה (אביו), כשהוא בן שנה וחצי, וחזר ונסע פעם שניה, ולא הניח לה אפילו (כדי) חיי שעה ונעדר שלוש שנים אחרות. נהיה גיל האשה הנזכרת חמש ועשרים שנה והיא בהשפלה עצומה מהעונני, ושני בנים עמה ורעבם יותר משובעם. וכל עת שהיא עמו, לא הדליק עליה מנורה לא בחול ולא בשבת ולא ביום טוב, ולא תראה אור מנורה, אלא אם כן תכנס לבית אמו או לבית אחיו, לפי שהיא דרה עמם בחצר. וכילו עוניה ומצבה הרע את כוחותיה.

ולה אח המלמד הקטנים המקרא, ולאשה ידיעה במקרא. שאלה את אחיה ובקשה ממנו, שתלמד עמו הקטנים מקרא, כדי להשיג מה שתחיה בו נפשה ונפשות בניה, הואיל וכבר קרבה למות מהצער, אשר היא בו, והוא נעדר. ובא מן הנסיעה ומצאה מלמדת הקטנים מקרא אצל אחיה. והיתה מלמדת עם אחיה לקטנים מקרא שש שנים. אחר כך אירע, שאחיה נסע. ישבה במקומו ולקחה הקטנים והיתה מלמדת אותם מקרא והמשיכה ארבע שנים. גדל הבן הבכור ונהיה גילו י"ז שנה ונטלתו עמה ללמד מקרא ארבע השנים הנזכרות במקום אחיה, בשביל לדבר עם הגברים, אשר בנייהם אצלה, והיא ג"כ בשביל הנשים, אשר באות לבקש ילדיהן. ומיום שנולדו אלה הבנים הנזכרים, לא פרע בעדם אביהם מס גולגולת ולא דמי למוד לבית תלמוד תורה ולא הלבשים כלל, לא בגד ולא מצנפת, אפילו לא הנעיל רגליהם. והאשה ברשותו זה כ"ה שנה, ולא קנה עדיין מחצלת לבית לפרנסה תחתיהם, אלא פעם אחת, ולא קנה לא כסת ולא כר ולא כלי מכלי הבית, אפילו שמן הפשתן, אשר היא מדליקה בו, אם לא תקנהו משלה, לא תשיג להדליק המנורה. ואין לה ולא לילדיה הנאה ממנו כלל, אפילו לא בדיבור, זולתי קללות וחרמות בלבד.

אמר לה: "או תשבי בביתך, כמו בני אדם כולם, או תתני לי רשות לישא (אשה אחרת)".

אמרה לו האשה הנזכרת: "כבר נתיגעתי מן העוני, שהייתי בו לראשונה, ולא הייתי אני ובני, אלא מיום שלימדתי הקטנים". ואמרה לו: "אם רוצה אתה גירושין, אני מסכימה ולא אחזיק בך. אבל אני ארשה לך לישא (אשה אחרת)? לא אעשה זאת לעולם". אף על פי שהוא נמצא בלילה ובבוקר אצל אמו ואם הוא קונה דבר ברביע או בשמין, הוא לו ולאמו, ואין אשתו יודעת על זאת. ואחרי כן הוא מתלונן עליה אצל כל מי שבעיר, שאין היא ממלאת לו צרכיו ואינה לנה אצלו.

אמרה לו: "זאת החרפה אין לנו בה צורך, הבה אקח אותך מאצל אמך, לו ישנת בבית, לא הייתי מונעת אותך. ואם תרצה, תבוא אצלי לדור בבית תלמוד התורה ותשכיר החלק אשר לי בשותפות עם אמך ואחותי, וטול שכירותו לך, לפי שאני מחולקת בשתי חצרות ופורעת י"ד דרהם שכירות לבית תלמוד התורה, והחלק אשר לי בחצר, אין לי ממנו תועלת לא בדירה ולא בשכירות, הואיל ואני מסתלקת מתועלת ממנו רק מתוך נדיבות לך ולאמך".

אמר לה: "לא אשכירנו ולא אטול שכירותו. אלא תשבי בביתך כמו שאר בנות ישראל או תתני לי רשות לישא אחרת".

אחר כך ביקש תואנה עליה ואמר לה: "אלוה דינר ואקנה לך בו חיטה ושבי בבית".

אמרה לו: "אין פרנסתי כמו שאר הפרנסות, אשר אם אעזוב היום, אשיגן מחר, (אך) אם אעזוב התלמידים אפילו יום אחד, אשוב ואבקשם ולא אמצאם, לפי שאבותיהם יובילום לבתי תלמודי תורה אחרים. והבן הגדול הנזכר אין מבאיים לו האנשים בניהם אלא בגללי, לפי שהוא נער. ושני הבנים הנזכרים אין להם מלאכה לעבוד בה אלא לימוד התורה בלבד, ואם אסתלק מלימוד התינוקות, יאבדו הילדים ותאזל החיטה ותסע ותלך כמנהגך ואשאר אני והבנים ונאבד, לפי שאין להם מלאכה".

המשך:

יורנו הדרתו הקדושה, יהדרו א-ל - האם תתחייב לעזוב פרנסתה ולחזור (למה שהיתה בו בעת) הראשונה, והאם תתחייב למלא צרכיו ולשרתו, כשהוא אינו מספק לה מאכל ומשקה ולבוש ואינו עושה לה דבר ממה שאמרה התורה, והאם תתחייב לתת לו רשות לישא (אשה אחרת)? ויודיענו, מה חיוב הדין בכל מה שנכתב לעיל, באר היטב, כפי שהתרגלנו מחסדו. ושכרו כפול מן השמים.

התשובה. הדין מחייב, שכופין הבעל למלא צרכי אשתו כגון לבוש והוצאות וזולתי זה ממה שהוא חייב, ואם נמנע או אין לו יכולת, כופין (לגרש) [לגרשה] ולפרוע המאוחר, אם יש אצלו.

ויש לבעל למנוע אשתו מללמד מלאכה או קריאה.

ודרך ההערמה לזאת האשה, אם דבריה דברי אמת, שתמרוד ותצא בלא מאוחר וכופין אותו אז לגרשה ותשאר ברשות עצמה, תלמד מי שתרצה ותעשה מה שתרצה.

[וכתב] משה.

שתי השאלות ללא תאריך, שתיהן נכתבו בערבית-עברית ושתיהן נשתמחו בידי יהושע בלאו.

אדם אחד נשא אישה בת 9. ויש לה חלקה בשותפות עם אחותה וחמותה (כמו קודם). וכולם גרים בחצר אחת. החמות כתבה התחייבות לפרנס את האישה הנזכרת 10 שנים. מי סידר שידוך שכזה? החותנת. היא שותפה בנכס עם ילדה בת 9 היא רוצה להבטיח את העתיד של הנכדים שלה, ואיך היא תעשה זאת? היא תדאג שהנכס לא יחולק, תיקח את הילדה ככלה (שידוך עם הבן שלי). איך הילדה קיבלה את החלק בנכס? כנראה מהוריה. אני אפרנס אותם 10 שנים (עד שהיא בת 19), אני אגדל אותה. מה היא מקבלת תמורת זה שתגדל אותה? שידוך לבן שלה ועתיד לילדים.

אחרי 7 שנים (היא בת 16) אמרה החמות שלא נשארה לה יכולת לפרנס את הילדה ואת בעלה (הבן שלה) ולבן אין בעצמו יכולת. אז הוא מצליח לפרנס אותה חודשיים. הנערה הרתה וילדה זכר. וכשהגבר ראה שקשה לו לפרנס את הבית, הוא השאיר את הילד בן 9 חודשים עם אימו. הוא נסע לא"י ולדמשק. (לכן אפשר ללמוד שהתשובה לא נשלחה לא מא"י ולא מדמשק). הוא פשוט נעדר. והוא לא השאיר לה כלום, אפילו לא מה לאכול ארוחת ערב. אחרי 3 שנים הוא חוזר בלי כלום. פקיד מס גולגולת תופס אותו ולא היה לו איך לשלם. מישהו צריך לפדות אותו. אין לו אבא בתמונה אז מי יפדה אותו? אשתו או אימו. למה שיפדו? מתוך פחד שלא יישב בבית הסוהר. הוא חוזר וישב בעיר שנתיים. היא הרתה והולידה עוד בן. בערך בגיל 22. וכשהתינוק היה בן שנה וחצי הוא נסע שוב ונעדר 3 שנים בלי להשאיר לה כלום. היא בת 25 עם שני ילדים, בעל שהוא כלום. היא בהשפלה עצומה מהעוני והילדים יותר רעבים משבעים, וכל זמן שהוא נמצא, "לא הדליק עליה מנורה"- לא קנה שמן להדליק לא מנורה ולא נרות שבת ולא יום טוב. בתקופה הזו בלי אור לא ניתן לראות כלום. מה שהיא עשתה זה נכנסה לבית אימו או בית אחיו כי היא גרה איתם בחצר. היא כבר הגיעה לאפיסת כוחות, אין לה כלום, היא צריכה לשקם את חיה, לא יכולה לסמוך עליו ולא כלום. ויש לה אח שמלמד ילדים בביה"ס יסודי מקרא. והאישה יודעת מקרא. (לא ידוע מאיפה, בשונה מהסיפור הקודם שאמר שהוא לימד את האישה מקרא). היא ניגשה לאחיה וביקשה ממנו ללמד איתו את הילדים מקרא, כדי לכלכל אותה ואת בניה, בגלל שהיא כבר כל כך מתוסכלת. היא אומרת בשאלה: אני מבינה שזו בעיה, אבל זה פיקוח נפש, אני חייבת משהו. והיא מציינת איפה בעלה? נעדר.

הגבר חוזר ומוצא אותה מלמדת את הילדים מקרא. אחרי 6 שנים בהם היא לימדה. ואחיה נסע והיא יושבה במקומו ולימדה את הקטנים מקרא עוד 4 שנים (כבר בת 35 ו10 שנות ניסיון 41 שנות ניהול). הבן הבכור גדל לגיל 17 והלך ללמד איתה מקרא בארבע השנים האלה במקום אחיה, אם קודם היא עזרה לאחיה, עכשיו היא הכניסה את בנה לעזור לה. וככה הבטיחה גם את העתיד של בנה. והשילוב הזה בינם עוזר גם לשיח עם האהבות. היא מכירה את ההלכה ויודעת שאישה לא תלמד את הילדים בגלל האבות. והיא אומרת שזו גם דרך להתמודד עם זה, כי בנה יוכל להיות עם האבות.

ומיום שנולדו הבנים, אביה לא פרע מס גולגולת ולא נתן להם כלום לא לבוש, ולא אוכל ולא לימוד, ולא ריהוט, והאישה ככה כבר 25 שנים. אפילו שמן שהיא מדליקה נרות היא מדליקה משלה (כבר יש לה פרנסה והיא לא צריכה ללכת לחותנת). היא עצמאית. ואין לה או לילדיה הנאה מצד הבעל, אפילו לא בדיבור. כשהוא מדבר זה רק כללות וחרמות.

חוזר הגבר הבייתה ואומר: תשבי בביתך כמו כל הנשים או שתתני לי רשות לשאת אישה אחרת. האישה עונה לו: אני לא יכולה לעזוב את העבודה, אם אעזוב אותה אחזור לעוני. אם אתה רוצה גירושים, אין בעיה, אבל לשאת אישה אחרת במקביל אליי, לא ארשה לך. למרות שבלילה ובבוקר הבעל אצל אימו ואם הוא קונה משהו בתשלומים זה לו ולאיימו ואשתו לא יודעת על זה, הוא לא מביא שום דבר הבייתה מביא רק לאימו. והוא מתלונן אליה בפני כל העיר שהיא לא ממלאת צרכיו ולא ישנה אצלו. והיא במהלך היום בכלל עובדת ומפרנסת את הילדים. היא ממשיכה ואומרת לו: לא צריך את החרפה הזאת, אם היית ישן בבית, "לא הייתי מונעת אותך" (יחסי אישות). אל תדבר בפני כולם ככה. יש לי רעיון: אם תרצה, תבוא לגור אצלי בבית התורה (כך אנחנו מבינים שגם אם היא גרה בבית הספר), היא מנסה להחזירו הבייתה ולנתקו מאימו, כי כנראה זה מוקש. נחזור ליחסי אישות ככל ואישה. ובמקום שתסתובב ותלכלך עליי ועל היחסים שלנו, תשכיר את החלק שלה מהשכירות בנכס עם אימו ואחותה, ותיקח את הפרנסה ממנו, זאת תהיה העבודה שלך. אני מוכנה לוותר עליו רק בשל התועלת שזה ייתן לי ולך. האישה הזו מדהימה, היא במצב לא טוב, היא שיקמה את כל חייה, יש לה עסק ועתיד כלכלי והיא גם מציעה מה לעשות כדי לעזור לו לאיש הגרוע הזה.

הוא מגיב: בשום פנים ואופן לא, אני רוצה רק שתשבי בביתך כמו שאר בנות ישראל או שתתני לי רשות לשאת אישה אחרת. הוא אפילו לא מוכן לנהל משא ומתן, אז הוא מציע משהו: ביקש תואנה עליה (הציע משהו) ואמר לה: אלוה דינר ואקנה לך בו חיטה ותשבי בבית. אם את לא רוצה להיות עניה, אני אקח הלוואה ואתן לך חיטה ואת תשבי בבית. אבל זה לא פתרון טוב, מי יחזיר את ההלוואה? מה יקרה אחרי שיאכלו את החיטה?

היא עונה לו: פרנסתה היא לא כמו פרנסה אחרת, אם אעזוב את התלמידים, התלמידים ילכו למקום אחר, זה שוק תחרותי, אפילו לכמה ימים הם ילכו לתלמודי תורה אחרים. זה לא שאפשר לסמוך רק על הבן הגדול אם רק הוא ישאר, כי הבן הגדול מגיעים אליו תלמידים בזכותי. המוניטין של ביה"ס והבן הוא רק נער. והבנים שלה לא יכולים לפרנס את עצמם כי אבא שלהם לא לימד אותם שום דבר, הדבר היחיד שהם יודעים לעשות זה ללמד תורה. ואם היא תפסיק לפרנס, הבנים יהיו עניים ולא יהיה להם מה לאכול, ואנחנו כבר מכירים את הדפוס שלך, אתה תלך ותעזוב אותנו.

ואז פניה לרמב"ם: (1) האם האישה צריכה לעזוב פרנסתה או רשאית ללמד? (2) האם היא צריכה למלא את צרכיו כשהוא לא מפרנס אותה ולא עוזר? (3) והאם היא צריכה לאשר לו להביא אישה אחרת למרות ההסכם שלהם? בבקשה הרמב"ם תענה.

האם מדובר באותו מקרה ספציפי? לא בטוח. התשובות נשמרו בנפרד.

אבל – מסכת העובדות ממש חופפת- שותפות בין חותמת לבין כלה ואחותה (2) אדם פותח תלמוד תורה ושוכר את אחותו ללמד (3) שני פנים שצריך לפרנס (4) גבר שנוסע ואינו מפרנס. (5) בעלה דורש את אותו דבר. המרצה אומר שבכל השו"ת הוא לא ראה אף מקרה דומה, זה אומר שכנראה זה לא שכיח כל כך. ומכאן עולה ההנחה שכנראה מדובר באותו המקרה, בכל אחת מהשאלות בפניה מצד אחר של השואל: אמנם בית הדין כותב את השאלה עצמה, אבל בפעם הראשונה זה מצד הגבר ובפעם השנייה מצד האישה.

תשובת הרמב"ם: הגבר לא בסדר כי הוא לא ממלא חובותיו, הגבר לא בסדר והוא צריך למלא חובותיו, הוא לא עושה זאת. ואז הוא פונה לאישה- הבעל יכול למנוע ממך ללמד. (עד כה אף אחד לא מרוצה כי הרמב"ם לא נתן פתרון, הוא לא יכול להתחתן עם אישה אחרת והיא לא יכולה לעבוד, ולכן המשך התשובה היא כל כך חשובה), אבל אני אעזור לאישה מה צריך לעשות- אם דבריה הם דברי אמת, שתמרוד (לא תתן לא שום דבר, לא תתן לו יחסי אישות) ותוותר על הכתובה, כי בכל מקרה אין לו כסף לתת לך, את לא תוותר על כלום. ואז יכפו עליו לגרש אותה, כי היא אישה מורדת. ואז היא תשאר ברשות עצמה, תלמד מי שתרצה ותעשה מה שתרצה כי לא תהיה נשואה יותר.

בחלק הראשון הוא אומר, אני מנוע מלפסוק שאת יכולה ללמד, אבל אתן לך עצה- תגרמי לגירושים ואז תעשי מה שאת רוצה. כי מי קובע אם את יכולה ללמד? כשאת נשואה הבעל אבל כשאת עצמאית, השוק יקבע אם את יכולה ללמד או לא, ובינתיים השוק קובע שהיא יכולה ויש לה לקוחות ומוניטין. מצד אחד הרמב"ם מחוייב להלכה, ומצד שני הוא עוזר לה, הוא נותן לה דרך להערמה.

לסיכום, אלו שתי תשובות, הן כביכול שונות אבל ניתן לחבר ביניהן בזכות כך שקובצו השאלות באותו הקובץ.

סיכום תובנות:

1. היסטוריה של המשפט- למדנו דברים על מערכת המשפט שהיה במצרים, מס גולגולת, דמי שכירות, מוביליות חברתית, נשים בעלות רכוש, תנאים מונוגמיים בכתובה לעומת נורמות של נישואין עם שתי נשים.
2. ספרות השו"ת כמקור היסטורי
3. אפשר לקרוא את התשובות בשתי דרכים: **קריאה מגדרית** תראה כאן אישה בעלת תושיה, שלא מוכנה לקבל את תשובת הרמב"ם מערערת ומספרת את הסיפור מנקודת המבט שלה, עם פרטים נוספים. היא הגיבורה. אולם, מבחינת **קריאה משפטית** של התשובה- מי הגיבור? הרמב"ם כי הוא לא רק נתן תשובה אלא גם נתן פתרון, ולצד זאת שהיה מחוייב להלכה, בתוך דיין, לא מספיק לדעת רק מה התשובה הנכונה, צריך גם להיות חכם.
4. השפעת הדפוס- רק בזכות הדפוס וכינוסן באותו הקובץ, ניתן לקשר ביניהן ולחבר בין התשובות שנראות שונות.
5. המשיב בתור ערכאה שיפוטית עליונה- המשיב ניתן לערער אצלו. יש סוג של ערעור על ידי פנייה נוספת. בית הדין הוא זה בפונה לרמב"ם.
6. סתירות בין כתבי הרמב"ם- ניתן לבחון עד כמה הסיפור הוא סתירה או מסכת עובדות שהיא קצת שונה (לא נרחיב בנושא זה יותר מדי)
7. לא די ברציו- סיפור הרקע הוא נחוץ ואף מכריע. במקרה הזה לא מעניין רק מה פסק הרמב"ם כי הסיפור מביא לפסיקה והתוספת שלו גם היא מאוד חשובה.
8. **חשיבות השאלה-** השפעת תיאור הנסיבות על פסק הדין.

לימוד 6: 30.11

דיברנו על נשים כבעלות דין והיום נדבר על נשים כמשיבות.

חלק א': אפשרויות מבחינה אנליטית

נשים מבחינה מסורתית לא היו משיבות. אז כשאנחנו שואלים את עצמנו מה האופציות מבחינה אנליטית. מה האפשרויות? (מבחינה אנליטית ולא מבחינת רצוי ומצוי.

1. לאסור- נשים לא שימשו בעבר כמשיבות אז גם בהווה.
2. יש מקורות המעידים על בעיה הלכתית של כהונה בתפקידים ציבוריים, מי אמר שפסיקת הלכה זה תפקיד ציבורי? אולי אפשר לומר שהיא לא תכהן בתפקיד רשמי אבל זה לא אומר שהיא לא יכולה לפסוק. פסיקה זה לא בהכרח תפקיד ציבורי. דוג: הרב הראשי של אנגליה לא היה פוסק, אבל היה הוגה ונציג.
3. להתיר רף חרף המסורת- נכון שבעבר לא התירו אבל בהווה ניתן לשנות את זה. איך נוכל לשנות את זה? נציע אסטרטגיה בס' א-ג.
 - א. תהליך חיצוני למערכת המשיבות: להיעזר בכפייה מוסדית- לשם מינוי נשים לתפקיד, כמו למשל, הרבנות הראשית כפופה לכנסת ולבג"ץ. אפשר לחייב אותם בפסיקה או בחוק. נכריח את השינוי, בכנסת חייב יהיה רוב, ובבג"ץ יהיה חייב עילה. לדעת קופר, זו גישה אלימה ולא בטוח שיש בה יותר תועלת מנזק. תהיה התנגדות. זו אופציה אנליטית אבל צריך להבין שאולי יש פה גם מחיר.
 - ב. תהליך פנימי הדרגתי- נצמיח מהשטח פוסקות. איפה למשל? נפתח מדרשות בהן נתחיל עם בנות שילמדו, חלק מהן ימשיכו ללימודים מתקדמים. היתרון של הגישה הזו הוא שזה אבולוציוני, זה קורה לאט וכמעט לא שמים לשינוי הזה לב. החיסרון הוא אותו עניין- זה איטי, לוקח הרבה שנים.
 - ג. מהפיכה פנימית- מתוך המסגרת, ולא תהליך הדרגתי. זה הרבה יותר רדיקלי ומהיר. לרוב מאחר שהוא מהפכני הוא יהיה שולי ולא בטוח שהוא יתקבל.

נראה את כל האסטרטגיות הללו בחלק השלישי של השיעור.

חלק ב': סיכום המקום של נשים בתשובות

איפה אפשר למצוא אותן?

1. במקום הראשון- נשים כמממנות שו"ת:

האדמו"ר ממונקאטש (ר' חיים אלעזר שפירא) כתב שו"ת מנחת אלעזר, הוא פוסק מאוד חשוב. בכרך השלישי הוא מספר סיפור: יהודי בשם משה יצחק פוכס הבטיח לשלם בעבור הוצאות הכרך השלישי של ספר השו"ת שכתב האדמו"ר. אבל הוא נפטר. יש כסף, ויש כרך שמחכה, הכסף עבר לידי האישה ולכן האדמו"ר פנה אליה. האם תהיה מוכנה לממן את הספר כפי שבעלה שנפטר תכנן לעשות. מרת שרה (אשתו) החליטה לממן את הוצאת התשובות. זו דוג' לכך שנשים מופיעות כמממנות.

2. נשים כמדפיסות

בדוג' שאנו רואים, האישה שהדפיסה את הספר, הוציאה כ-20 ספרים וכולם חתומים: בבית הדפוס- "אלמנת האדון דוקטור ופרופסור גרילה". גם ביתה המשיכה את דרכה ויש כל מיני ספרים שחתומים "בת האדון דוקטור ופרופסור גרילה". מה שמעניין זה שמשפחתם לא היו יהודים. והדפוסו כל מיני כתבים גם את התלמוד למשל.

היו גם נשים מדפיסות שהיו יהודיות: ראינו דוגמה אחרת מלבוב, שהודפס ע"י פסל בלבן. (זה שם של בת). אנחנו פחות מתעניינים בדת שלהם אלא בעובדה שיש נשים שמדפיסות שו"ת.

3. נשים בקדמת הבמה כמעוררות השראה

דוג' שו"ת המרש"ל (ר' שלמה לוריא). במהדורה השנייה מתווספת פסקה שלא הופיעה במהדורה הראשונה. ובפסקה הזו שהוסיף המוציא לאור, המחבר מספר את תולדות המשפחה שלו וגם על המדפיס. הוא מספר שהרבנית מרת מרים ישבה ולמדה הלכה באוהל (מילה מליצית לישיבה) ווילון לפניה (כלומר מחיצה) ולימדה בחורים. זה מאוד חריג במאה ה-16 אישה שלימדה בחורים.

זו לא הפעם היחידה שיש אישה שאיכשהו קשורה לסיפור- קופר קורא לזה השראה.

דוג' נוספת היא ספר התשובות "חוות יאיר".

... קראתי שם התשובות "חות יאיר" ... ושמי אשר מן השמים ניתן לי בחוליי יאיר. גם חות לשון חיות כפי [=כפירוש] שם חוה הראשונה בפשטן של דברים, וכך שמי מבטן קורא לי חיים. ויש עוד בטעם שם זה רמז והוא מקרה שעמדתי על מספר תשובות העומדות על מלאת ומוכני' לדפוס והם לפחות תרל"ה [=635] גי' [=גימטריא] חו"ת יאיר" [=635]. ומלבד כל זה בחרתי עוד בשם הזה להיות למזכרת טוב לזקנתי החסידה מרת חוה זצ"ל אם אבי הגאון מוהר"ר שמשון זצ"ל כי ראוי' היא לכך הן מצד שממנה נשתלשל לי ולבית אבי יחוסו של עטרת תפארת הגאון הנודע ונזכר בפי המחברים מהר"ר ליב פראג ... הן מצד למו"ה שהיתה יחידה במינה בדורה בתורה ונהיירא שהיה לה מדרש רבה בלי פירוש ולמדה בה ע"פ [=על פי] השגתה ושכלה ובמקומות רבות השיגה על הרב במ"כ פי' [=ב"מתנות כהונה" פירוש] הרבות ופירשה באופן אחר שכל השומע יבחין שהדין עמה. ואיזה דברים מהם כתבתי בכרכים משמה ... וכמה פעמים שנתחבטו בדבר גדולי הדור ובאה היא והושיטה בקנה, והיתה מופלגת בכתב ולשון צח ומצוחצח. גם הפלגת חסידתה והתנהגתה א"א [=אי אפשר] להעלות על נייר. ... ומפני כי אבותי כלם אנשים אנשי שם ומפורסמים חיברו חבורים מחוכמים וזכרונם הם דבריהם, וגם מצד כי בניהם מתייחסים אחריהם לבית אבותם למשפחותיהם ... מה שכל זה אינו נוהג בנשים, לכן עשיתי לזקנתי מזכרת כי היתה בחכמת התורה ובמעשים אם כל בני גילה ועטרת תפארת. ויובן חות יאיר – יאיר המיוחס לאשה חסידה חוה ...

בהקדמה שלו הוא מסביר למה הוא קרא לספר חוות יאיר:

1. כשהוא נולד שמו היה חיים, ואז הוא חלה. הוסיפו לו שם, בדר"כ מוסיפים "חיים" אבל זה כבר השם שלו, אז הוסיפו לו את השם "יאיר". ואז במקום חיים יאיר, הוא הלך למדבר שם יש את הביטוי "חוות יאיר" ולכן קרא כך לספר. "חוות יאיר" מלשון חיות או חיים.

במדבר לב, לט-מא
וַיִּלְכוּ בְנֵי מִכְיָר בֶּן מְנַשֶּׁה וְיִלְכָדָה וְיִרְשָׁא אֶת הָאֶמְרֵי אֲשֶׁר בָּהּ: וַיִּתֵּן מֹשֶׁה אֶת הַגְּלֶעָד לְמִכְיָר בֶּן מְנַשֶּׁה וַיִּשָּׁב בָּהּ: וַיֵּאֵר בֶּן מְנַשֶּׁה הַלֵּךְ וַיִּלְכָד אֶת חוֹתֵיהֶם וַיִּקְרָא אֶתְהֶן חוֹת יֵאֵיר.

2. בקובץ הזה מופיעות 635 תשובות, חוות יאיר בגימטריה הוא 635, כך שהשם משקף את מספר התשובות.

3. נקרא על שם סבתא שלו- סבתא חווה. למה לקרוא על שמה? כי היא ראויה לכך: גם משום כך שממנה נוצרו צאצאים וגם אני של מהר"ר ליב פראג. אבל היא גם ראויה גם מצד לימודה, הייתה אישה מלומדת בייתה יחידה במינה בדורה, ולפעמים היא ראתה שיש פירוש ויכולה הייתה לפרש, באופן שכל אחד יבין שהדין עימה. ובגלל שהיא לא יכולה הייתה לכתוב ספר בעצמה, אני עשיתי לה מזכרת. ואיך נבין את חוות יאיר- יאיר המיוחס לאישה החסידה חווה. חוויס יאיר (כמו

לסיכום: מקומן של נשים בספרות השו"ת:

1. בעלות דין, נשוא הדיון או שואלות- "זכות עמידה"
2. השראה
3. ממנות קבצי שו"ת
4. מדפיסות קבצי שו"ת
5. שואלות ומציעות תשובות בתוך השאלה (לא ראינו את זה בשיעור קודם כי לא הציגה תשובה).

חלק ג: האם נשים חיברו תשובות?

למה כל כך חשוב לשאול את השאלה הזו לגבי ספרות השו"ת אבל לגבי קודקסים אחרים למשל, קודיפקציות הלכתיות. כי ספרות השו"ת שונה מכל ספרות הלכתית אחרת, משום שזו הסוגה היחידה שמי שמחליט מה סדר היום ההלכתי הוא השואל ולא המשיב. היבט נוסף: כאשר אני שואל שאלה מישהו, אני מעצים אותו, כלומר אני מכבד אותו, ויש פה גם הסמכה, לא הסמכה פורמלית, אבל אני משדר שלמי ששאלתי יש את הכלים והסמכות לענות לשאלה שלי. ככל שיפנו יותר אנשים לשואל הזה, זו הסמכה ממש, לא פורמלית ולא רישמית. בעזרת ספרות השו"ת, אנחנו- הציבור, מסמיכים מי אלה שיקבעו את ההלכה.

משהו על ספרות השו"ת: שונה מכל סוג של ספרות הלכתית אחרת כי מי שמחליט מה סדר הדיון זה הציבור ולא השואל.

פרטקסט- מונח שתבע חוקר צרפתי- זינט- פרטקסט, כל מה שיש בחיבור חוץ מהחיבור עצמו: הכריכה, הכותר, הגופן, העובי, סוג הנייר, אמרות אגב על הספר. הפרטקסט ממסגר את כל חווית המפגש עם הספר, ומשפיע עליה. הוא מספר את הסיפור של המפגש עם הספר. נתמקד דווקא בפרטקסטים.

אז שאלנו: האם נשים חיברו תשובות או שזה סוג של תקרת זכוכית, והתשובה היא שכן חיברו אבל רק לאחרונה.

הסיפור מתחיל ב-2014. מלכה פיוטרקובסקי הוציא בשנה הזו את הספר: מהלכת בדרכה- אתגרי החיים במבט הלכתי- ערכי. האם זה ספר שו"ת? כשמסתכלים על הכריכה הקדמית לא נראה שזה ספר שו"ת. רק כשמסתכלים על הכריכה האחורית רואים שהספר מכנס כמה מהתשובות ההלכתיות שהופנו למלכה והיא עונה עליהן. היא מתוארת בכריכה האחורית כאשת הלכה.

הכריכה האחורית:

הספר מכנס מעט מן השאלות ההלכתיות שהופנו אל מלכה פיוטרקובסקי, אשת הלכה בולטת, ואת התשובות שהשיבה עליהן. הדילמות הנדונות בספר לקוחות מהחיים ונוגעות בנושאים רחבים כגון נשים וקיום מצוות, כיבוד הורים, תפילה על חולה, אמירת קדיש על ידי נשים, תכנון ילודה, אתגרי הקיום בארץ, הנהגה ועוד. הספר מוגש באופן ידידותי ופורש לפני הקוראים את הרקע לשאלה שנשאלה, את מורכבותה ואת הדילמה הניצבת במרכזה. גם המקורות ההלכתיים והרעיוניים מובאים באופן בהיר ונגיש בתוספת דברי הסבר.

מה זה התואר הזה? אחרי שהספר הזה יצא לאור, העלו ערך בויקיפדיה. וכתבו שם שהיא אשת הלכה. לטענת ויקיפדיה זה לא תואר קיים ולכן ויקיפדיה לא יכולה להעניק תארים שלא מבוססים.

"הבעיה היא שצריך לגבות את העניין בעזרת מקורות ואי אפשר לגבות את המילה 'אשת הלכה' במקור כלשהו", מספר ל'כיפה' עמיחי בנט, עורך בויקיפדיה. "ויקיפדיה אינה מעניקה תארים או מגדירה מצב אלא מתארת מצב קיים. לכן, רב, שמקבל הסמכה, מקובל כתואר בויקיפדיה ולעומת זאת 'אשת הלכה' לא".

הסבך הלקסיקלי של התארים סביב נשים. קראו לה אשת הלכה, וההצעה של קופר שהביטוי הזה מקורו מהרב סולובייצ'יק, שכתב חיבור שקוראים לו "איש הלכה", לפיו זה אדם שמסתכל על כל דבר בעיניים הלכתיות. אחרי שהוא כתב את הספר הזה, נכתבה לו תגובה ע"י אשל: מה זה איש הלכה? מי חי ככה? יש איש תורה אולי. אבל הביקורת שלו אומרת שזה לא תואר של כבוד.

ב-2019 הציגו מודעה לערב העוסק בכתיבת הלכה אצל נשים הופיע התואר בקיצור עם האות "R". ואחרי זה בפירוט של הדברים היה הפרדה, אחת הייתה רבנית, אחת רבה, ואחת מנהיגה רוחנית.

במקרה אחר, פלייר פרסום על אישה שבשם שלו מופיעה המילה "טיש" זו מילה ממקור חסידי, ולכן היא לא רבנית אלא אדמו"רית.

נכנס לתוכן העניינים של הספר של מלכה:

אין כאן "סימנים" אלא "פרקים". בנוסף, הפרטקסט (שמות הפרקים) מספר לנו שיש כאן הקשר נשי מובהק אבל לא רק.

נכתבה ביקורת על הספר (רבי יואל קטן):

"מדובר בספר דמוי-הלכתי שגישתו חתרנית, שבבסיסו הרצון להתאים את ההלכה לערכים אנושיים ולגורמות חברתיות המקובלות היום גם אם הדבר חורג וחורק, הכל בכסות כאילו מחויבת להלכה, כאילו אורתודוקסית לְמַשְׁעֵי. אין לי ספק שהרבה מן הקוראים, בעיקר אלו שהרקע התורני שלהם מוגבל, יתלהבו מאשת ההלכה הזו ומספרה. היא אכן מהלכת בדרכה, אך היא מְשַׁרְקֶת דְרָכֶיהָ. לא זו הדרך."

1. ביקורת עניינית- לגופו של עניין: אמר שהוא חולק על המסקנות, ופירוש x הוא לא מסכים איתו. לדעת קופר מדובר בביקורת לגיטימית שהיא חלק מהדיון ההלכתי.
2. ביקורת נגד מלכה: "כל מי שמתלהב מהספר, זה אומר שהידע התורני שלו הוא דל, לכן הוא יכול להתלהב, כי "הפשע" שלה שהיא מתאימה את ההלכה להלכים אנושיים ולגורמות חברתיות. קופר טוען שזה בדיוק מה שהפוסק אמור לעשות, לקחת את ההלכה ולגבר בינה לבין הנסיבות במציאות. זה בדיוק כל מה שפוסק צריך לעשות.

מלכה נמצאת במלכודת כמשיבה, וזה המלכודת של כל משיבה ושל כל משיב צעיר, כל אחד שמנסה להיכנס לשדה, צריך לעשות אחד משני דברים: בוחר האם הוא מחדש או שכותב דברים שהם מיינסטרים. אם אתה כותב מיינסטרים, אז בשביל מה כתבת, זה כבר כתוב, מה הוספת? ואם אתה מחדש יבקר אותך, מי שמך להתאים הלכה למציאות. לכן כדי לבנות מעמד של פוסק, צריך ללכת על חבל דק שלא קיים: לחדש חידוש שהוא לא חדשני, זו משימה בלתי אפשרית.

זה הספר הראשון שיצא של שו"ת של נשים. ומה קרה מאז?

באותה שנה יצאה חוברת "מה שאלתך אסתר ותעשי", מה חסר, מי חיבר? לא כתוב בכריכה הקדמית, כתוב רק "מוסמכות המכון", מי אלו?

בכריכה האחורית המשיבות כותבות שבספר זה הן ידבר על כל עניין (כמו כל משיב, ולא כמו מלכה שאמרה

חוברת השו"ת ... הינה חוברת מיוחדת במינה והוצאתה לאור מהווה סימן דרך בהתפתחות ההיסטורית של כניסת נשים למדניות לשיח ההלכתי ... התשובות עוסקות במגוון שאלות הלכתיות בתחומי שבת ומועד, מדינה וחברה, ונדה וטהרה.

שתדבר קודם על ענייני נשים). עדיין לא ידוע מי אלו מוסמכות המכון.

אבל בפועל אם נפתח את תוכן העניינים, רוב הנושאים הן כן קשורים לנשים, למשל: תחת הכותרת "חברה ומדינה" דנים בשאלה האם אישה יכולה לכהן כדיינית.

רק בסוף החוברת מספרים על מי השיב, שתי נשים ומציינים את שמן: הרבנית עידית ברטוב ורבנית ענת גובוסלסקי (גם היא קיבלה תואר אשת הלכה). למה צריך להסביר עליהן? כי אף אחד לא מכיר אותן.

אבל בשני המקרים (גם החוברת הזו וגם הספר של מלכה, לא מציינים מי שאל התשובות, מה שמם, האם זה גברים או נשים. לפעמים המשיב בוחר להשמיט את המידע הזה.

ב-2019 יוצא לאור ספר שנקרא "נשמת הבית" גם מכריכה זו לא ניתן לדעת שמדובר בשאלות ותשובות. הספר הזה עוסק בהריון, לידה, הנקה ואמצעי מניעה. רק ענייני נשים. כפותחים את הספר רואים שהשאלות נשאלו "יועצות הלכה" זה נשמע כמו רבנית, אבל מצד שני זה קונוטציה של רק מתייעצת. אבל כשמתמשים בביטוי הזה "יועצת הלכה" היא מנסה לעשות שינוי שהוא הדרגתי. כי אם נאמר שהיא "מורת הלכה" הייתה ביקורת רצינית. אבל אם היו אומרים "יועצת הלכה" זה עדין יותר. האישה שתפנה אליה תפנה כי היא רוצה תשובה בנושא הלכה. מהכריכה הפנימית אנחנו מבינים גם שמדובר בשו"ת. בדפוסת (דברי הדפוס) כתוב שזה שו"ת. וכשפותחים את הספר רואים רשימה של שמות המשיבות.

מדובר כבר בספר מלא וגדוש עם המון פרקים ושערים, למעלה מ-60 סימנים. כאן מחקו את שמות השואלים והשאלות בכוונה כי אלו שאלות אישיות. לכן קשה מאוד לדעת מי פונה. באירוע ההשקה אחד הרבנים אמר שזה הספר הראשון שנכתב על נשים, לא ברור אם מדובר על נשים או על ידי נשים. וגם איך יכול להיות שהוא לא מכיר את הספרים הקודמים שנכתבו? זו כבר בעיית הפצה.

גם בהשקת הספר, שמו בשולחן המכובדים רוב גברים, רבנים מפורסמים שהם פוסקים מוכרים, זה סוג של העצמה והכשר לספר. למרות שזה בכלל לא מייצג את התוכן או את הנוכחות באירוע. אבל זה כן מייצג את האסטרטגיה השלישית שלנו: שהיא איטית ואבולוציונית.

בספריה הלאומית מקטלגים ספרים רק לפי שמות על הכריכות וקיטלגו תוך כך שצינו רק כמה שמות. אבל אמרו שגם זה יותר ממה שהם אמורים לציין כי השמות לא מופיעים בכלל על הכריכה.

היבול הספרותי של משיבות מודפסות

(במודל יש סיפור נוסף ושלם של משיבות באינטרנט, עליהם יש פחות חסמים, או משיבות שמשיבות בלי לכתוב ובלי לפרסם)

שלושה כרכים: 83 תשובות סה"כ. 10 משיבות. עובדים כרגע על ספר נוסף שאמור לצאת תוך שנה. ישנה שאלה של הנגשה: עד כמה הדברים הללו יכנסו לשיח ההלכתי: יצא גם תרגום של הספר האחרון, וגם העלו אותו גם לקריאה באינטרנט.

סיכום: מקומן של נשים בספרות השו"ת:

ראינו נשים בתור מדפיסות, ממנות נותנות השראה, בעלות דין, שואלות וטוענות, נשים משיבות.

כמה תובנות ותהיות:

1. לכל אישה יש שם- הרבה פעמים השם מוסתר ולא מופיעה בכריכה (חוץ ממלכה).
2. תפקיד הגבר- עד כמה הוא יכול לסייע לתהליך?
3. תפקיד הנמען- מי הנמען של התשובה עבור מי הן נכתבו? לא יודעים אבל דיברנו על זה שמי שפונה הוא גם מעצים.

4. כניסה לשיח ההלכתי? האם הם יכנסו? הם מישהו ישתמש בהן, יצטט אותן, האם זה יהפוך להיות מקור משפטי.
5. תחילתו של עידן חדש? לא ידוע
6. פסיקה נשית? - זו שאלה שלא עסקנו בה, רק נציף את השאלה: האם יש משהו "נשי" בתשובות האלה. צריך לבחון כל תשובה, האם יש הבדל אם זה שופטת או שופט, אם זה פוסקת או פוסק, למשל בדיני מיסים.
7. אנחנו רק באמצע הסיפור והוא עוד לא תם, ההתפתחות עוד לפנינו

לימוד 7: 14.12

נפגוש את אחד המשיבים המעניינים, הרב הראשי הראשון של מדינת ישראל: הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל. היה חכם באשי של קהילת יפו והסביבה ועבר להיות הרב הראשי בסלונקי. זה המשורה הרבנית הבכירה ביותר בעולם הספרדי כשהוא עובר לשם. הקהילה העשירה ביותר מבחינה תרבותית. היהודים היו כל כך בולטים שם בכל תחום. חוזר להיות הרב הראשי של ת"י-יפו. ואח"כ מתחיל להדפיס את ספרי השו"ת שלו.

1924 מקימים מגדל מים בת"א וב1929, יש ידיעה עיתונאית שמספרת על הדלקת חנוכה על המגדל הזה.

שו"ת משפטי עזיאל, חלק א, תל אביב תרצ"ה, סימן ז – הדלקת נר שבת או חנוכה בחשמל
 לכבוד ידידי וחביבי שלם במדות ומעלות כש"ת מוהר"ר ע"י מ' יצ"ו [=כבוד שם תפארתו מורנו הרב רבי ע' מ' (?) ישמרהו צורו ויחיהו].
 שאלתני יקירי להודיעך חות דעתי:
 א. בדין הדלקת נר שבת אם אפשר לצאת ידי חובת הדלקה בנר חשמל שאורו צליל ובהיר מכל השמנים והפתילות ויותר משמן זית זך.
 ב. אם ראוי לברך על הדלקת נר חנוכה במנורות החשמל שמעמידים בביהכ"נ [=בבית הכנסת] הגדול ובמגדל המים שבעיר תל אביב שהן נדלקות בחגיגות מרובה ובהמון עם רב לשם פרסומא ניסא.
 ג. אם ראוי לכל מי שלא הדליק ולא הדליקו עליו בביתו נר חנוכה לברך בראייתו נר חנוכה זה בלילה הראשון שְעֵשָׂה נְסִים ו-שְׁהַחֲיִנוּ ובכל לילי חנוכה ברכת שְעֵשָׂה נְסִים.

ערב שבת, מדליקים נרות. השאלה הראשונה היא האם אפשר במקום להדליק שמן זית זך, להדליק נרות חשמל. השאלה השנייה- אם ראוי לברך על הדלקת נר חנוכה במנורות החשמל שמעמידים בבית הכנסת הגדול ובמגדל המים שבת"א, שנדלקות בחגיגות מרובה והמון עם. האם אפשר להדליק נר חנוכה בחשמל. השאלה השלישית- מה קורה אם יש מישהו שלא הדליק נרות בבית והוא רק ראה את הנר, באותה חגיגה שנעשתה בת"א, האם מותר לו לברך שעשה ניסים ושהחינו (כל עוד ראה בלילה הראשון) וראוי לברך שעשה ניסים (בשאר הלילות).

יש שאלה משיקה: חסידי חב"ד נוהגים להדליק במסיבות חנוכה ובמקומות ציבוריים, למשל קניונים וכו'. מי שמדליק במחתונות, מנייני מרפסות וחצרות בזמן הקורונה. לא נתעסק בשאלות האלה.

השאלה שנראה בשיעורים הקרובים: היא איך מתמודדים עם המצאה חדשה, טכנולוגיות חדשות, בהלכה ובספרות השו"ת, נראה 3 אפשרויות. נראה איך ספרות השו"ת היא רשת תקשורת עולמית ונראה גם איך עמדות בספרות השו"ת מתקבלות ונדחות ומה קורה כשעמדה נדחית?

תשובה:

בעיקר דין הדלקת נר שבת, פסק הרמב"ם ז"ל:

"הדלקת נר בשבת אינה רשות אם רצה מדליק ואם רצה אינו מדליק, ולא מצוה שאינו חייב לרדוף אחריה עד שיעשנה כגון עירובי חצרות או נטילת ידים לאכילה, אלא זה חובה ואחד אנשים ואחד נשים חייבים להיות בבתיהן נר דלוק בשבת וחייב לברך קודם הדלקה "לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל שֶׁבֶת" [הלכות שבת, פרק ה, הלכה א].

מדבריו למדנו שאין חובה מיוחדת בהדלקת נר לשבת אלא חובת מצוה זו היא שיהיה נר דלוק בבית, ולפי זה יוצא שגם אם היה נר דלוק מע"ש [=מערב שבת] מבעוד יום גם אם הדליק נר זה מי שאינו חייב במצוה זו כגון גוי או חש"י [=חרש שוטה וקטן] כיון שבליל שבת נמצא נר דלוק בבית מקיים חובה זו. [...]

והנה ר"ת ז"ל [=רבינו תם זכורנו לברכה; תוספות, שבת כה ע"ב, ד"ה חובה] סובר שמצות הנר בשבת היא בהדלקת הנר ולכן אם היה הנר מודלק ועומד צריך לכבות ולחזור ולהדליק [...]. וכן פסק הטור [הלכות שבת סי' רסג]. [...]

וראה גדולה לדבריו נלע"ד [=נראה לעניות דעת] מדגרסינן בגמ' [בבלי, שבת כב ע"ב]: איבעיא להו - הדלקה עושה מצוה או הנחה עושה מצוה: מדקא מברכין "אֶשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוְּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל חֲנֻכָּה" ש"מ [=שמע מינה] הדלקה עושה מצוה.

דון מינה לענין שבת הואיל ומברכין "לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל שֶׁבֶת" [...]. מזה מוכח שהדלקת הנר בשבת היא גופה מצוה, שאין לברך להדליק על מצואות הנר בבית וכמו שאמרו בד"ב ברכות נר חנוכה - יום ראשון הרואה מברך שנים (שְׁעֵשָׂה נְסִים ו-שְׁהֲחִינֵנו) ומדליק מברך שלשה (לְהַדְלִיק שְׁעֵשָׂה נְסִים ו-שְׁהֲחִינֵנו) ע"כ [=עד כאן; בבלי, שבת כג]. הא למדת שאין הרואה מברך להדליק אפילו במצות חנוכה, ומכל שכן לענין שבת שמצואות הנר אינה מצוה אלא מכשירי מצוה לשלום הבית ותענוג בשעת סעודה ודאי שאין הרואה מברך אלא המדליק, משום שבהדלקתו מקיים המצוה גם בשבת ויום טוב וגם בחנוכה.

[...] וצריך לומר בדעת מרן [ר' יוסף קארו] שאע"ג שאין חובת מצוה בהדלקת נר שבת הואיל וחובה עליו שיהיה נר דלוק בשבת צריך שיהיה ניכר שהיא דלוק לשם שבת, הלכך אם הדליק חש"י אעפ"י שאינם מצווים בהדלקה כיון שההדלקה נעשית סמוך לכניסת השבת ניכר הדבר שזו הודלק לשם חובת נר שבת, אבל כשהיתה דולקת מבעוד יום אינו ניכר שמדליקו לכבוד שבת ואינו יוצא בו ידי חובת נר שבת. [...]

ומעתה נשוב לנדון דידן: הואיל והנעת כפתור החשמל אינה עושה הדלקה, שהרי אש החשמלי עצור ואצור הוא בחוטי החשמל והנעת המפתח אינה אלא להמשיך את הזרם או לעצור אותו, והואיל והפתילה שבה נאחז האור, היא של מתכת שאינה נדלקת אלא שהיא מתחממת ונעשית גחלת ומאירה בגחלתה, אפשר לומר שיוצא בה ידי חובת הדלקה לדעת הרמב"ם ומרן [ר' יוסף קארו], שהרי אין שיהיה, הרי ניכר שהודלק לכבוד שבת, והנר מצוי בבית מלא אורה שמביא עונג ושלווה הבית.

אבל לדעת ר"ת והטור שמסתברא כוותיהו וכדאמרן אינו יוצא בנר חשמל ידי חובת הדלקה, הואיל והדלקה היא מצוה ובנר חשמל אין בו הדלקה שאין הנעת המפתח מדליק אלא ממשיך הזרם והאור העצור בו זורם ונאחז בפתילה מאליו ועוד שאין הפתילה נדלקת אלא מתחממת [...]. ולכן אין לברך על הדלקה זו שאינו מוציא מידי חובת הדלקת נר שבת.

ואפשר לומר עוד דאפילו להרמב"ם ומרן אין יוצאים ידי חובת הדלקת נר שבת בנר החשמל הואיל ועלול הוא להפסק באמצע הסעודה על ידי הפסקת הזרם ממקורו ומתבטל עונג שבת והרי זה דומה לעטרן [-זפת] שאמר רבי ישמעאל אין מדליקין מפני כבוד השבת, מאי טעמא אמר רבא מתוך שריחו רע גזרה שמה יניחנה ויצא, אמ"ל [=אמר ליה] אביי ויצא? אמ"ל [=אמר ליה] שאני אומר הדלקת נר שבת חובה. פירוש במקום סעודה דחובה היא שיעודו במקום הנר [בבלי, שבת כה ע"ב, ותוספות ד"ה הדלקת] והוא הדין בנר החשמל שהוא עלול להפסק הזרם ממקורו ולכבות הנר באמצע הסעודה אין מדליקין בו.

ב. ולענין חנוכה הואיל ולדברי הכל הדלקה עושה מצוה אין נר החשמל מוציא ידי חובת מצות הדלקה. ולכן הרואה נר חנוכה זה אינו מברך עליו שְׁעֵשָׂה נְסִים ו-שְׁהֲחִינֵנו שכיון שהודלק שלא לשם חנוכה במקורו הרי זה כאלו הדליקו מי שאינו חייב במצות חנוכה שאין במעשיו כלום.

אחרי כותבי זאת הזדמן לידי ספר דרכי שלום (הנד"מ לה"ג מוהר"ר יחיאל מיכל לייטער ז"ל סי' ס"ג אות ה') שהביא משם הגאון ר"ש מלבוש (בספרו ב"ד ח"א סי' ק"ד אות ה') דיכול לברך לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל שֶׁבֶת בנר חשמלי אבל אינו יוצא בו במצות נר חנוכה ואין ספר זה מצוי במחיצתי לעיין בדברי קדשו ולע"ד [=ולעניות דעת] נראה שאין לחלק בין שבת לחנוכה למאי דק"ל [=דקיימא לן] שגם בשבת יש בו חובת הדלקה.

ג. ואחרי שבררנו שאין הדלקת נר החשמל מוציא את המדליק ידי חובת נר חנוכה ממילא יוצא שאין הדלקה זו פוטרת את אלה שלא הדליקו עליהם בביתם ואין צריך לומר לאלה שאינם קובעים חנוכה בביתם כלל.

ולכן הרואה נרות אלה ביום ראשון של חנוכה אינו מברך עליהם שְׁהֲחִינֵנו הואיל ולא נתקנה ברכת שהחיינו על הזמן השנתי שבו נעשה הנס, אלא על הזמן שבו אנו מקימים מצוה זו והדלקה חשמלית זו אינה מצוה.

אולם לענין ברכת שְׁעֵשָׂה נְסִים לְאֲבוֹתֵינוּ יש מקום לומר שכן יברך הואיל וסוף סוף הדלקה חגיגית זו נעשתה לשם פרסומא ניסא. אולם היות שגם ברכה זו קבועה חכמים עם הדלקה של מצוה ויש מקום לומר שברכה זו על הדלקה שאינה מוציאה ידי חובת מצוה זו תהיה בגדר ברכה לבטלה לכן ראוי לברך ברכת שְׁעֵשָׂה נְסִים בלי שם ומלכות.

ולענין ההדלקה שעושים בבית הכנסת יפה הם עושים להדליק נרות ולברך עליהם, והמנורה חשמלית אינה אלא לפרסומי ניסא ברבים וכן ראוי לעשות ומינה לא תזוע. והנלע"ד [=והנראה לעניות דעת] כתבתי.

הוא פורש שתי גישות:

הוא עונה שבנוגע לדין שבת, הרמב"ם (וגם השו"ע) פסק, זו חובה ולא מצווה שהיא רשות, למשל: ליטול ידיים זו מצוות רשות כי אם אתה לא רוצה לאכול אתה לא צריך ליטול למשל. מיש לא אוכל גלוטן לא צריך ליטול ידיים כי לא אוכל לחם. הדלקת נרות זה לא סוג כזה של מצווה אלא אנשים חייבים שיהיה נר של שבת דלוק בבית וגם לברך על כך.

הרב עוזיאל אומר שמדברי הרמבם לומדים שאין חובה מיוחדת להדליק נר שבת אלא החובה היא שיהיה נר דולק בבית. ומספיק שמישהו אחר הדליק את הנר, אפילו אם זה מישוהו שלא חייב במצווה למשל גוי, והדליק נר, זה מספיק העיקר שיהיה נר דולק בבית. (במשפט הפלילי למשל מדובר בעבירת סטטוס).

לעומת הרמב"ם, רבנו תם והטור, פוסקים כי מצוות הנר בשבת אינה מצוות סטטוס אלא ההדלקה עצמה- הפעולה. ולכן אם היה נר דולק צריך לכבות אותה ולהדליק מחדש.

ועולה שאלה: מה המצווה בנר חנוכה- האם זו מצווה של מעשה או מצווה של סטטוס, הגמרא אומרת שמאחר שאנו מברכים "להדליק נר של חנוכה" זה אומר שההדלקה עושה מצווה.

ומכאן, הרב עוזיאל מסיק שמכיוון שגם בשבת מברכים "להדליק נר של שבת, ההדלקה היא גוף המצווה, ולא נברך "להדליק" על נר שדולק כבר. גם החנוכה מדליקים בנר ראשון של חנוכה מברכים "להדליק נר של חנוכה". לכן הרואה לא יכול לברך "להדליק", וגם בשבת. ולכן, אם נחזור לדעות השונות של הרמב"ם לעומת רבנו תם, שיהיה נר דולק (שווה למצוות הנחה עושה מצווה) לעומת להדליק ממש את הנר (שווה למצווה הדלקת עושה מצווה), ולכן הרב עוזיאל פוסק כמו רבינו תם- המצווה היא פעולת ההדלקה.

אז מה הם יסודות המצווה? הרב עוזיאל הגדיר: היסוד הראשון: הדלקה, היסוד השני: נר. ועכשיו נשאל האם הדלקת מתג חשמלי האם היא פעולת הדלקה (היסוד הראשון) והאם החשמל, נורית החשמל היא נר (יסוד שני). עונה הרב עוזיאל שהפעלת החשמל אינה פעולת הדלקה. הוא מנסה לנתח מה זה חשמל, הוא אומר שבחוטמים יש כבר חשמל וכשמפעילים את המתג לא מדליקים אלא רק נותנים לזרם לעבור, הזרם כבר נמצא שם ולכן, זה לא הדלקה (יסוד ראשון). לא רק זה, ומשום שנורה זה משהו מאוד קטן מנחושת שכשהוא מתחמם הוא נותן אור, לדעתו זה לא פתילה, כלומר לא נר (היסוד השני). לדעת הרמב"ם נצא ידי חובה כי יש אור ולא נדרשת הדלקה. אבל אנחנו אמרנו שצריך לפסוק כמו רבנו תם ולכן כשמפעילים מתג זו לא הדלקה של ממש ואין נר, ולכן לא ניתן לברך בשבת על נרות חשמליים. ומה לגבי חנוכה? משום שהמצווה היא ההדלקה עצמה ולא מספיק רק לראות (כמו בשבת), ולכן אם מישוהו רואה נרות חנוכה הוא יכול לברך "שעשה ניסים" אבל לא יכול לברך "להדליק" כי לא הדליק. ולכן הוא פוסק שגם בנר חנוכה אי פשר להשתמש בחשמל.

הוא אומר שבחגיגה הזו בתל אביב לא צריך לברך. אני (הרב עוזיאל) מתייחס לשתי השאלות ביחד, ואומר שלא ניתן להדליק נר שבת ולא בחנוכה בחשמל. וגם לא ניתן לברך על הדלקה כשמדליקים בחשמל.

יש חריג אחד- להדליק בבית הכנסת. אבל לא מדברים על זה כי השאלה שלנו היא עוסקת על גג בית הכנסת ולא בתוכו. נר חנוכה זה מצווה של הבית.

לסיכום תשובתו, הרב עוזיאל נשאל שאלה לאור סיפור היסטורי אמיתי שראינו בעיתונות גם. הוא עשה ניתוח משפטי למצווה וקבע מה יסודותיה: הדלקה ונר. ואמר שחשמל ונורת ליבון אלו לא הדלקה ולא נר ולכן אי אפשר להשתמש בחשמל.

הרב עוזיאל באמצע תשובתו אומר, שאחרי שכתב זאת הזדמן לידו ספר "דרכי שלום" של הרב יחיאל מיכל לייטער שהביא משם הגאון רבי יצחק שמעלקיש מלבוב: ניתן להדליק נר חשמלי בערב שבת אבל לא יוצא בו במצוות נר חנוכה: שבת כן וחנוכה לא. זה מה שראה הרב עוזיאל. אני מכיר את הדעה הזו, אבל הספר לא הגיע לידי אז אני לא יכול לבחון את זה. יש דעה כזו אני דוחה אותה משום שנאי לא באמת יכול להבין את הדעה.

אבל אנחנו יכולים להסתכל בספר הזה: רבי יחיאל מיכל לייטער מביא את דברי רבי יצחק שמעלקיש, שהיה רב גדול בלבוב. כתב בשו"ת בית יצחק:

ר' יצחק יהודה שמעלקיש, שו"ת בית יצחק, חלק יורה דעה, חלק ראשון, פרעמישלא תרמ"ט, סימן קב, אות ה
 ובדבר אם יכול לברך על גאס ליכט [מנורת גז] או על עלעקטערישעס ליכט [מנורת חשמל] "לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל שֶׁפֶת" - נלפע"ד [=נראה לפי עניות דעתך] דיכול לברך ויוצא ידי חובת המצוה. ולדעתי יכול לומר "לְהַדְלִיק נֵר" דכל מאור הדבוק בשמן או בפתילה מיקרי "נר" וכאן ג"כ המאור דבוק בהכלי ובהפלאטיגען דראטה [חוטי להט עשויים פלטינה] בגליהליכט [גלי האור] או בפחמים בבאגענליכט [מנורת קשת הפחם carbon arc lamp] ואין לומר דהוה דבר שאין בו ממש בעין [...] דכאן העלעקטריציטעט [החשמל] וכ"ש הגאז יש לו עיקר. אך לענין הדלקת נר חנוכה אינו יוצא לא בעלעקטרישעס ליכט ולא בגאסליכט חדא ששמן זית מצוה מן המובחר. ועוד כיון שנעשים להדליק בכל ימות השנה לא הוי פרסומא ניסא, והרמ"א כ' בס"י תרע"א שיזהר שלא להדליק במקום שמדליקין הנרות כל השנה כי אז לא יהיה היכר כלל ואף כי אין היכר רק לבני הבית מ"מ היכר קצת מיהא בעיא עיין שם. על כן אין לברך להדליק נר חנוכה על נרות האלה כנלע"ד [=כן נראה לעניות דעתך]:

מדוע בשבת ניתן לדעתו להדליק נר שבת? הדלקת חשמל זה בדיוק כמו הדלקת אש ולכן נורה היא בדיוק כמו נר ולכן בשבת אפשר להדליק נורה חשמלית להדלקת נרות. ולגבי חנוכה- אי אפשר להדליק בחשמל או בגז, משום כך שיש מצווה מן המובחר להשתמש בשמן זית. הסיבה ההיסטורית של חנוכה מובילה למצווה להדליק בשמן זית. ולכן אי אפשר להשתמש בחשמל. ויש סיבה נוספת להבדל, כיוון שבכל ימות השנה מדליקים חשמל, לא ישימו לב שזה כדי לפרסם את הנס. ובחנוכה צריך משהו מיוחד, שונה, לכן החשמל לא טוב לחנוכה, כי לא נראה בתוך הבית נרות חנוכה אלא נרות חשמל שרואים כל השנה. ולכן הוא מנתח באופן דומה לעוזיאל- היסודות של המצווה להדליק נר. רק התוצאה שונה: הפעלת חשמל זה סוג של הדלקה, נורת ליבון זה סוג של נר ולכן בשבת אפשר להדליק נרות שבת בחשמל וגם לברך "להדליק נר של שבת" אבל החנוכה אי אפשר, בגלל המצווה להדליק בשמן זית- סיבה היסטורית, וסיבה שנייה- לא ידעו מהנס, שצריך לפרסמו.

← יש כאן שני פוסקים, דעות שונות מעולם, שניהם מתמודדים עם אותה שאלה, שניהם מנתחים באותו אופן: בוחנים את יסודות המצווה ומנסים לבחון האם מתקיימים ובהתאם פוסקים. הניתוח דומה עם תוצאה שונה.

איזה סוג של פרשנות יש כאן? פרשנות מילולית. אף אחד לא דיבר על תכלית המצווה ולא השתמשו בשיטות פרשניות שונות. שניהם משתמשים בפרשנות מאותה סוגה אבל מגיעים לתוצאות שונות.

נראה תשובה שונה: דברי הרב קוק

לא ידוע באיזה הקשר הוא רשם אותם, זה רשימות שהוא כתב על כל מיני דברים של חנוכה:

ר' אברהם יצחק הכהן קוק, מצות ראיה: בירורי וחידושי הלכות והערות לעניני ארבעה חלקי טור ושלחן ערוך ומפרשיהם, ירושלים תש"ל, אורח חיים, סימן תרעג

לענין הידור מצות נר חנוכה - לכאורה נראה דיותר הדור נר שטערין משמן זית, שהרי בגמ' אמרי' בטעמא דשמן זית משום דצליל נהורי טפי [בבלי, שבת כג ע"א: אי"ר יהושע בן לוי: כל השמנים כולן יפין לגר ושמן זית מן המובחר. אמר אביי: מריש הוה מהדר מר אמשחא דשומשמי אמר האי משך נהורי טפי כיון דשמע לה להא דרבי יהושע בן לוי מהדר אמשחא דזייתא אמר האי צליל נהורי טפי], ונר שטערין צלול יותר משמן זית. ולכאורה האי טעמא שכתבו הפוסקים משום דבשמן זית נעשה המצוה [משנה ברורה, תרע"ד: שעה - ומ"מ מצוה בשל שמן טפי מנרות של שעה דע"י השמן נעשה הנס] - אין לו זכר בגמ', ואדרבא מדקאמר דמעיקרא הוה מהדר מר אמשחא דשומשמי משום דמשיך נהורי טפי, רק מדשמעה לדריב"ל [=ר' יהושע בן לוי] מהדר אשמן זית משום דצליל נהורי, נראה שאין יתרון כלל בזה שבו נעשה הנס, מדלא אמר טעם זה, ובלא"ה [=ובלאו הכי] הידור מצוה יש לו שורש בתורה, מִזֶּה אֶ-לֵי וְאֶנְהוּ [שמות טו, ב] - אתנאה לפניו במצות [בבלי, שבת קלג ע"ב]. וזה שבו נעשה הנס אין לו שורש. ולענין נר הגאז והעלעקטרי שנתחדש בימינו, לכאורה נראה אע"ג דצליל נהורם טובא מ"מ אין לצאת בהם ידי מצוה, מפני שלא היו במציאות בעת תקנת חז"ל המצוה י"ל שלא נכנסו בכלל הנרות שעליהם חלה התקנה. [...]. ועוד העירני אחי רד"ב ש"י [ר' דב הכהן קוק, 1871 - 1950] מפני ששם נר לא יונח כ"א [=כי אם] על פתילה ואבוקה הנתלה בה, והו"ל [=והוה ליה] כמדורה שאין יוצאים בה מפני שאינה נקראת נר. ולפי"ז צ"ע ג"כ [=ולפי זה צריך עיון גם כן] אנו שבת אם יוצאים בהם, אע"ג דטעמא מפני שלו' בית [...] כיון שמברכין להדליק נר ש"ש [=של שבת] תקיף הברכה שיהי' דוקא נר. [...].

הוא חושב שעדיף להשתמש בשעווה מאשר שמן זית. כי מה שטוב בשמני"ז זה שיש לו אור צלול אולם כיום (תחילת המאה ה-20) לנרות שעווה יש אור יותר צלול. והעיקר לפי הגמרא זה שהאור יהיה הכי צלול שיש. לפיכך, נרות חשמל הן יותר צלולות משמן זית, לכן יכול להיות שנראה בשלב זה של הטיעון שהוא יאפשר להדליק נרות חנוכה בחשמל. אבל הוא לא קובע כך. הוא אומר שעדיין לא יהיה ניתן להדליק בנרות חשמל משום שהם לא היו קיימים בתקופת חז"ל. לא יכול שנדליק נר בנורת ליבון כי הם לא היו קיימות בתקופת חז"ל כשהחליטו על המצווה, זה לא היה כלול בתקנות חז"ל ולכן לא ניתן לאפשר להדליק בנרות.

מה סוג הפרשנות שהוא מציע? פרשנות אורגיניליסטית (גישת מקורנות, מהמילה מקור). לפי גישה זו, נשאל כאשר חוקקו את החוק מה הייתה כוונתם אז. לא משתמשים בפרשנות הזו במשפט הישראלי, האמריקאים משתמשים בה מאוד. כאשר חז"ל תיקנו את התקנה להדליק נרות, האם הם תיקנו אפשרות להדליק נרות חשמל? לא כי לא היה דבר כזה. ולכן אי אפשר להשתמש בכך לדברי חנוכה.

נסכם את דבריו: הפעלת חשמל היא ממש הדלקה, בנוסף, אין עדיפות לשמן זית, והעיקר שהאור יהיה צלול. ולכן לפי גישת התכלית אם היינו מפרשים היינו אומרים שמותר להדליק נרות חנוכה בחשמל. אבל הוא הלך לפי גישת המקורנות, לפיה חשמל לא נכלל בתקנה המקורית, ולכן אין להדליק נרות חנוכה בחשמל.

סיבה נוספת- נורה היא לא נר אלא יותר דומה למדורה כי לא רואים את הלהב ולכן גם מהסיבה הזו פוסל נרות חשמל בחנוכה.

מה הוא היה אומר לגבי שבת? כנראה שאותו הדבר מכיוון שגם בקביעת התקנה הזו לא היו נורות חשמל.

הרב עוזיאל פרסם את ספר התשובות שלו: "משפטי עוזיאל". באורוגוואי יש רב בשם אהרן מילבסקי, שם הוא הרב הראשי עד שעלה לארץ. מפרסם תשובות שלו ב1941.

ר' אהרן מילבסקי, מנחת אהרן: חידושים ותשובות, מאנטעוויזעא תש"א, סימן ד

נשאלתי אם יוצאים ידי חובת הדלקת נר של שבת במאור חשמלי

[...] במשפטי עוזיאל [...] כתב דאין לברך ע"ז [=על זה], משום דמעשה הנעת המפתח אינו מדליק אלא ממשיך הזרם, ולהלכה הדלקה בעינן [...] ברם כ"ז [=כל זה] אינו מוכרח, משום דאיכא למימר [...] לא בעינן הדלקה על ידו ממש, אלא שההדלקה תבא ע"י [=על ידי] מעשיו.

וא"כ [=ואם כן] גם בנידון דידן שהדלקת מאור החשמלי ע"י [=על ידי] מעשה שלו של הנעת המפתח באה, איכא לברוכי עליה. [...]. אמנם לעני"ד [=לעניות דעת] נראה דמטעם אחר אין יוצאין ידי חובת הדלקת נר של שבת במאור חשמלי.

דהנה זה ידוע דזרם החשמלי גם בהתחנה עצמה אינו מן המוכן אלא המספיק לרגע קטן, כי בכל רגע ורגע נולד זרם חדש בתחנה ע"י [=על ידי] הקשת המתכת כידוע. שלפ"ז [=שלפי זה] אין כלל בהאש שבאה אל הנר ע"י [=על ידי] מעשיו של הנעת המפתח, מה שיאור בשבת.

וא"כ [=ואם כן] איך יברך ע"ז [=על זה] "להדליק נר של שבת" כיון שאין עוד כלל במציאות מה שידליק בשבת. ואיזה גדר של הדלקת נר לשבת איכא בזה, אחרי שכל מעשה ההדלקה שלו ע"י [=על ידי] חיבור חוטי החשמל – לגבי מה שיאור בשבת – אינו אלא מאפשר שהזרם החשמלי שיוולד בתחנה ע"י [=על ידי] הקשת המתכת בכל רגע ורגע, יגיע לבית וידליק את הנר.

ובזה נר שבת עוד גורע מנר חנוכה, דבנר חנוכה שמדליק בעת החיוב הביא מרן הב"י [=הבית יוסף] רק בשם "יש מי שאומר" שצריכים שיהיה בנר כדי שיעור קודם שידליק [ר' יוסף קארו, שלחן ערוך, אורח חיים, סימן תרעה, סעיף ב: "יש מי שאומר דכיון דהדלקה עושה מצוה צריך שיתן שמן בנר כדי שיעור קודם הדלקה, אבל אם בידך והדליק ואחר כך הוסיף שמן עד כדי שיעור לא יצא ידי חובתו"'] [...], ובנר שבת שמדליק קודם הלילה, ואין בו כדי שידליק עד הלילה או האכילה, משמע שלכו"ע [=שלכולי עלמא] הכי הוה [ר' יוסף קארו, שלחן ערוך, אורח חיים, סימן רסג, סעיף ט: "המדליקין בזויות הבית ואוכלים בתוך אם אין הנרות ארוכות שדולקות עד הלילה הווי ברכה לבטלה] ומכש"כ [=ומכל שכן] עוד במאור החשמלי שאין עוד לגמרי במציאות מה שידליק בשבת.

ולא דמי כלל למאור הגאז? [...] דהתם בעת ההדלקה איכא במחסן תחנת הגאז חומר הבוער מן המוכן יותר ממה שצריך לגרו שיאור בשבת, אלא שאינו בקירוב הנר, וכיון שכ"ז [=שכל זה] מסודר באופן שמוכרח להגיע לגרו, ודאי שאין בזה משום חסרון הנ"ל [=הנזכר לעיל] [...]. אבל באור חשמלי שאין עוד לגמרי במציאות מה שיאור בשבת מה מועיל הא שמסדר ע"י [=על ידי] מעשיו שבהכרח יבא אור לגרו בשבת. כי על מה שמוכרח לבא בשבת אור חדש שיוולד, ודאי שאין יוצאין ידי חובת ההדלקה ומכש"כ [=מכל שכן] שאין מברכין על זה.

אותה שאלה. נשאלה כמו שראינו בתל אביב, בסלוניקי ובאורוגוואי. הוא אומר שראה במשפטי עוזיאל שאין לברך על זה (6 שנים לפני שפורסם הספר שלו הוא כבר יודע מה הוא פסק). והוא לא מסכים איתו. הוא אומר: מי אמר שהדלקה היא גפרור? הדלקה היא כל מעשה, גם מתג, כפתור, כל הדברים הללו זה גם סוג של הדלקה. ולכן הוא חושב שהפעלת חשמל זה הדלקה. עד כאן היינו חושבים שהוא היה מאפשר להדליק נר חשמל, אולם הוא טוען כי לא ניתן להדליק נר שבת במאור חשמלי, למה? כי החשמל שזורם נוצר כל רגע ורגע. כשאני מדליק את המתג, בתחנת החשמל עדיין מייצרים חשמל זה אומר שכשמדליקים את הנר בעצם מדליקים

כמו גפרור ואז מוסיפים את השמן (החשמל) כל הזמן, זה אומר שמדליקים משהו שלא יחזיק מעמד בשבת, אלא מייצרים משהו חדש כדי שיחזיק מעמד. ז"א כשמדליקים חשמל בשבת זה באותו רגע אבל זה לא נשאר לנצח אלא ממשיכים לייצר אותו כל רגע. ולכן אם הדליקו חשמל, אין כוח עצור בחוטים (כמו שאמר הרב עוזיאל) את החשמל צריך עדיין לייצר, ואז זה אומר שההדלקה עצמה לא מחזיקה לאורך זמן, אלא נגמרת. הוא לא מדבר על החילול פה כמו שהוא מדבר על זה שההדלקה הזו לא מחזיקה לאורך זמן. ולכן לא ניתן להשתמש בחשמל לצורך נרות שבת.

מה לגבי חנוכה? יש לו חידוש קטן- לגבי חנוכה- אולי אפשר להשתמש בנרות חשמל, מדוע? כיוון שבנרות חנוכה צריך מספיק שמן לאותו לילה, אבל מי אמר שלא ניתן להוסיף תוך כדי? וכאן במקום שמן יש לי תחנת חשמל. ולכן הוא אומר שאופן מאוד יצירתי, שאולי אפשר בחנוכה להשתמש בחשמל אבל בשבת אי אפשר. לא מהטעם שאמר הרב עוזיאל שזה לא הדלקה, אלא כאן זו כן הדלקה אבל זו הדלקה של "גפרור" שיכולה להכבות תוך רגע ואין נר שיחזיק מעמד.

לסיכום מילבסקי, הוא אמר שהפעלת חשמל זה הדלקת הנר, חשמל לא קיים כאשר מברכים, אבל אולי זה מותר לנר חנוכה.

הרב וולדנברג- מסכים עם עוזיאל בכך שלא ניתן להדליק נר חשמלי. הוא יושב בירושלים.

סיכום:

שאלה אחת: המצאה חדשה. איפה עוסקים בשאלה? תל אביב, ניו יורק, וינה, אורוגאווי, ירושלים, מונדווידאו, לעמבערג. בהרבה מקומות עוסקים באותה אלה, זה סוג של דו- שיח, רשמת תקשורת הלכתית שחובקת עולם.

ראינו גם גישות פרשניות שונות: עוזיאל (מילולית דווקנית, מצמצמת) ושמעלקס (פרשנות מילולית מרחיבה)- פרשנות מילולית עם תוצאה שונה. גישה שמתמקדת בהגדרת המילים. לעומתם, הרב קוק הציע גישה שהיא מקורנית. הרב מילבסקי (לא ברור מה סוג הפרשנות, זה יותר ניתוח של המציאות, לא כל כך ברור איך להגדיר את זה מבחינת תורת הפרשנות)

אם נסכם את הדעות השונות:

עוזיאל, קוק וולדנברג: אי אפשר להשתמש בנר חשמל לא בשבת ולא בחנוכה. ניתוח אחר לגמרי אם אותה תוצאה. נראה למשל שגישה מקורנית של הרב קוק לא תאפשר חידושים אבל עוזיאל אולי כן תאפשר חידושים, כאן הגיעו לאותה שורה תחתונה אבל כנראה שלא בכל מקרה.

שמעלקיס: בשבת אפשר להשתמש בנר חשמל אבל לא לגבי חנוכה.

מילבסקי: בשבת אי אפשר ובחנוכה אולי אפשר.

להדליק בחשמל	נר שבת	נר חנוכה
ר' עוזיאל, הראי"ה קוק, ר' וולדנברג	X	X
ר' יצחק שמעלקיש	V	X
ר' אהרן מילבסקי	X	V

בשיעור הבא נראה פוסק אחד שיאפשר להדליק בשניהם בחשמל.

לימוד 8: 28.12

אנחנו עוסקים בנושא הלכה וטכנולוגיה, אבל יותר מדוייק: כיצד מתמודדים עם המצאות חדשות דרך ספרות השו"ת.

ר' יוסף משאש נולד במרוקו, הוא מתמנה להיות רב באלג'יריה ואז חוזר למרוקו. עולה לארץ מתיישב בחיפה, מתמנה להיות הרב הראשי הספרדי של חיפה, נפטר ב1974.

ר' יוסף משאש, מים חיים, פאס תרצ"ד, סימן רעט

[...] שאלת ידידי במכתבך הנעים אם מותר לעשות נרות חנוכה מאור האליקטרייסיטי.
 תשובה. זה ימים ראיתי בקונטרס טהרת השלחן על השי"ע א"ח סי' תרע"ג שכתב וז"ל [=זוה לשוננו]: בימינו נתחדש מאור הגא"ז והאליקטרייסיטי, וצ"ע [=וצריך עיון] אם יוצא בהם למצות חנוכה עכ"ל עשי' [=עד כאן לשונו עיינו שם].
 וצער אני, לא ידעתי מדוע צ"ע [=צריך עיון], ולא היה ההיתר פשוט:
 אם משום הפתילות – הלא כל הפתילות כשרות לנר חנוכה, אפי' פתילות שאין האור נתלה בהן יפה [...] וכאן יש חוטי נחשת תוך הגביע שהאור נתלה בהם יפה יפה. ואי"כ למה יגרעו מפתילות בגד בלוי שאין האור נתלה בהם יפה.
 ואם משום שהנס נעשה בשמן – גם זה אינו, שהרי במדינות אשכנז נהגו להדליק בנרות של שעה מפני שאורן צלול כמו שמן [...] ואי"כ העיקר הוא שיהיה אור צלול ויהיו הנרות מונחים על פתח, שיהיו ניכרים שהם לפרסומי ניסא דחנוכה. ובגד"ד [=בנידון דידן] אין לך אור צלול יותר ממנו, וגם יניחם על הפתח.
 וא משום דהדלקה עושה מצוה – גם פה יש הדלקה וכבוי, ולכן אסור להדליק ולכבותו בשבת ויו"ט.
 ואי"כ [=ואם כן] לדעתי המעט נר' [=נראה] דשרי לעשות ממנו נרות חנוכה. ואחר שיעור זמן הדלקתה – אם ירצה לכבותה הרשות בידו [...].

התשובה הזו לא נושאת תאריך, קופה מעריך כי היא נכתבה ב29-1928. הספר נתפס בפז במרוקו. לא יודעים מי הנמען. השאלה: האם מותר להדליק נרות חנוכה בחשמל. הוא עונה: ראיתי בקונטרס טהרת השולחן והוא מצטט משם: "צריך עיון" בנוגע לשאלה הזו. הרב משאש אומר: אני צעיר, לא יודע מדוע צריך עיון, אני לא מבין מה הבעיה, זה ברור שכן, ומותר להדליק נר בחשמל. כל הפתילות כשרות לנר חנוכה, ובנורת ליבון גם יש פתילה שהאור מתלבה יפה מאוד, ולכן למה שיגרעו מפתילות כאלה. פתילה יכולה להעשות מכל דבר, מה זה משנה אם זה מנחושת או בגד בלוי. וגם אם הטענה היא טענת שמן זה גם בסדר, לא חייב שזה יעשה בשמן, כי בעדות אשכנז נהגו להשתמש בשעווה כי אור ממנה צלול כמו שמן. ואין אור יותר צלול מחשמל. וגם אם הטענה היא על הדלקה, גם פה יש הדלקה וכיבוי וזה לא שונה.

ואם כן, לדעתי אפשר לעשות נר חנוכה מחשמל, ואם רוצים לכבות אפשר אחכ. הרב משאש לא מבין בכלל מה הבעיה.

הספר הזה עם התשובה הזו שפרסם הרב משאש פרסם בפאס בצפון אפריקה (מרוקו) וכנראה הספר הגיע לכל מיני מקומות בצפון אפריקה. ולכן רבנים במקומות אחרים בצפון אפריקה משיבים לרב משאש, אין לנו את התשובות של הרבנים הללו, אבל יש לנו את התגובות של הרב משאש על התגובות שהוא קיבל. 5 שנים אח"כ (1939) בספר הבא שלו: נר מצווה הוא מדפיס את התשובות שהוא נותן לרבנים ששלחו לו: ממרוקו (דבדו) ומטוניס. מה הוא משיב?

בשתי התשובות הללו הוא כותב: "במקומי אני עומד להתיר" כלומר אני דוחה את הביקורת ועדיין מחזיק בדעתי שאפשר להדליק בחשמל.

ר' יוסף משאש, נר מצוה, פאס תרצ"ט תשובה לדבדו, מרוקו מיום י"ז אדר א תרצ"ה [עמ' 7-ט]
ר' יוסף משאש, נר מצוה, פאס תרצ"ט מכתב לתוניס, תוניסיה מיום ר"ח סיון תרצ"ה [עמ' ט-יג] (מסומן ++)
 טו"ב אדר א' ש'. בחירי רצ"תה נפשי. לפ"ק. לעיר דבדו יע"א.

ידיד האל ואוהבו. נכבדות מדובר בו. אוצר כלי חמדה. אדם פטדה הח"הש [=החכם השלם] והכולל. בישראל להלל. בני"שק [=בנו של קדושים]. כמו"הר [=כבוד מורנו הרב] שמואל מרצייאנו. נרו יאיר. כאור הבהיר. אמן.

שלום רב לכבודו. ולב הסובבים הודו.
 חכם לב! מכתבו הבהיר הגיעני במועדו. כלו רצוף אהבה בכל לבבו ומאדו. תודה רבה בכפלים. על רוב שמחתכם בספרי מים חיים. כן ישמח לבכם שבעתים. בבנין ירושלים. אמן.

ראיתי מ"ש [=מה שכתב] כבודו, כי נמצא אצלו ס' כף החיים. הנד"מח [=הנדפס מחדש] בירושלים ע"הק תוב"א [=עיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן]. ושם בהלכות חנוכה. אסר לעשות נרות חנוכה מאור החשמל. הנק' [=הנקרא] בשם לקטריסטי. משום דבעינן שמן ופתילה וכאן אין רק אור בלי תפישת ממשות. ועוד. שהמנורה היתה נדלקת ע"י [=על ידי] אדם. וכאן ע"י [=על ידי] מכונה. ועוד. מפני שהעשית מלאה אור והוי כאבוקה ע"כ [=עד כאן]. וכ"ז [=וכל זה] הוא הפך מאי דכתיבנא אגן בעניותן להתיר. בספרי מים חיים. תשו' רע"ו.

דע ידידי. כי גם אני יש לי ב"ח [=ב' חלקים] האחרונים מס' [=מספר] הבהיר הנ"ל [=הנוכח לעיל]. ששלח לי בן המחב' יש"צו [=המחבר ישמרוהו צורו ויחיהו] לדוגמא. ואינו מצוי אצלי כעת. ועכ"ז [=ועם כל זה] במקומי אני עומד להתיר. ומאי דכתיבנא בע"ה [=בעזרת ה']. יספיק להתיר את איסרו. אחר המח' [=המחילה רבה] מכבודו והדרו דמ"ש [=דמה שכתב] דבעינן שמן עם פתילה. זה אינו. שהרי כל ערי אשכנז נהגו להתיר חנוכה בנרות של שעוה. מפני שאורן צלול כמו שמן. כמ"ש מורם בסי' תרע"ג. וככ' בדמי' שם. וככ' הב"רכי שם. דמאן דאוסר נרות של שעוה לא חש לקמחיה. וכבר מחי ליה אמוחיה בספר אליה רבה. ע"ש. הרי לן מפורש דלא בעינן שמן. רק כל דבר שאורו צלול. אית בית מצוה אפי' [=אפילו] לכתחילה.

וכן לענין הפתילות. קי"ל [=קיימא לן] שכל הפתילות כשרות. והכא נמי איכא פתילות של נחשת. דמה לי שמרטוטין מה לי של נחשת. העיקר הוא. דבר הנתלה בו האור. ואלו היה אור השמן נתלה בחוטי נחשת. ודאי שבהן היו מדליקין במקדש. מפני שאין בהן חלאה וזוהמא כמו בלאות בגדים.

ומ"ש [=מה שכתב] עוד. שאור האליקטריסטי. הוא בלא תפישת ממשית. גם זה אינו. כי בלא חוטי נחשת לא יהיה האור נתלה בעששית כלל. שהרי אם ישרף רק אחד מהחוטין לא תאיר כלל. כמו השמן שלא יאיר בלא פתילה. וא"כ [=ואם כן] עיקר תליית האור הוא בחוטין. והוי ודאי כמו פתילה. ועוד באיזה ספר מצינו דבעינן תפישת ממשות? הלא העיקר הוא האור. יהיה איך שיהיה והרי האור לפניך? הגע עצמך אם היה השמן יכול להאיר בלא פתילה האם בעינן פתילה למנורה? הלא ודאי דלא בעינן! וא"כ [=ואם כן] איך נאסור בשביל חסרון דבר שאינו חובה אפי' [=אפילו] במנורה. רק משום דלא אפשר?

ועוד בריש ירחא דשבט החולף. סח לי זקן אחד ת"ח [=תלמיד חכם] עובר אורח מעיר סו"ס [=ס']. +++ הרי לך מפורש דלא בעינן לא שמן ולא פתילה. רק נרות דולקות דוקא. יהיו איך שיהיו.

ומ"ש עוד. שהמנורה. היתה נדלקת ע"י אדם. וכאן ע"י מכונה. אחר המ"ח [=המחילה רבה] מכבודו. +++

ועוד אני אומר. דפשוט ברור. שאם היה אור האליקטריסטי מצוי בזמן המקדש. ודאי שבו היו מדליקין המנורה משום שאי אפשר להיות שנמלא בתנין החולין באורים גדולים של אור החשמל היקר הזה. שהוא מעין דוגמא של מעלה. ובבית א-להינו הקדוש נדליק בשמן זית. שאפי' העניים הגרועים מועסים אותו בז"הו [=בזמן הזה]. ופשוט שממנו נדליק בבית האחרון שיבנה בב"א [=במהרה בימינו אמן]. ואי משום שע"י ההדלקה בשמן זית. היה ניכר שהשכינה שורה בישראל. ע"י נר המערבי. שנותן בה שמן כמדת חברותיה וממנה היה מדליק. ובה היה מסיים. כמ"ש בשבת דף כב ע"ב. ע"ש גם בזה [~ חשמל] היה נעשה נס. ע"י שנעשה בנר המערבי אמ"פול [אמפר, ampere] ממדרגה של עשרה. או פחות. והיה נותן אורה כמדרגה חמש מאות או יותר בכח הא-להי השוכן בציון. שאין מעצור לה' להראות נפלאותיו בכל אופן שירצה ומאחר שכן הוא. ודאי דטוב ויפה לעשות ממנו נרות חנוכה. ויהיו מוסדרים ומונחים. על מזוזות פתחים. וכל נר במפתח מיוחד. או מפתח אחד המכיל תשעה הקפות [circuit]. כדי להדליק כ"א [=כל אחד] בפני עצמו. וכל זה פשוט וברור. לכל בעל שכל ישר. ושלום. אחיק הצעיר. עבד א-ל דזק וחוג אשש. ובתורתו שמח ושש.

הגיע לידם ספר כף החיים בו כתוב שיש לאסור נרות בחשמל משום שזה לא משמש את זכר הנס. קצת קשה להגדיר את הגישה הפרשנית הזו: אולי מקורנית, אולי תכליתית. בנוסף, פתילה נדלקת על ידי אדם, וחשמל נדלק על ידי מכונה (מכונה שמייצרת חשמל). סיבה שלישית: חשמל זה מדורה מלאה אור ולא נר אחד, לא עונה על הצורך של נר חנוכה. ולאור כל זאת ספר כף החיים שולל. מציגים אותו בביקורת לרב משאש.

עונה הרב משאש, אני מכיר את הספר, ועם כל זה, אני עדיין עומד על דעתי, אתה מביא לי ספר של מישוהו בן גייל ומעמדי, אני מכיר את הבן אדם וזה לא מחייב אותי. מי אמר שצריך שמן או פתילה? האשכנזים למשל משתמשים בשעווה והאור צלול ולכן לא צריך שמן. עד כאן זה היה דיון הלכתי.

אני גם אומר שאם היה אור חשמל מצוי בבית המקדש, היו משתמשים בו. לא הגיוני שבבתים היו מדליקים חשמל ובבית המקדש היו מדליקים נרות, אם היה באותה תקופה חשמל היו מדליקים גם בבית המקדש. ובבית המקדש השלישי, ידליקו גם אז בחשמל.

בבית המקדש היה נס, סימן להשראת השכינה, היו שבעה נרות ואחד מתוך כולם לא היה נכבה היה מחזיק עד הבוקר. והרב משאש אומר שאם ישתמשו עם חשמל אין מה לדאוג שלא יהיה נס, כי אפשר לעשות ניסים גם עם חשמל. אני יכול לדמיין לעצמי נס: למשל לוקח חשמל בכוח מסויים אבל נותן אור בכוח הרבה יותר חזק. אלוקים ידאג לניסים, אין סיבה לדאוג, הוא ימצא דרך לעשות נס.

ואם כך, וזה מה שיהיה בבית המקדש השלישי, אז קל וחומר שאפשר להדליק נרות חנוכה בשבת.

הוא מתניע את החידוש בתוך ההלכה ולא בוחן מה נעשה עם החידוש, זו חשיבה אחרת לגמרי ממה שראינו. נראה שהוא מציע פרשנות תכליתית: אני צריך אור מיוחד, צלול, זו התכלית ואני יכול להשיג את זה בחשמל. רבי יצחק סבאג, חברו, ראה את תשובתו הזו של משאש. רבי יצחק סבאג אומר לו: הלכת רחוק מדי. הרי כתוב במקרא- להעלות נר תמיד, שמן זית זך (ספר שמות) אתה לא יכול לשנות את התורה. הרי יצחק סבאג אומר שזה כבר לא שאלה של חשמל בחנוכה אלא שאלה של נצחיות התורה. את התשובה שכותב הרב משאש לרי יצחק סבאג הוא מדפיס בספר הבא: אוצר המכתבים.

ר' יוסף משאש, אוצר המכתבים, חלק ב, ירושלים תשכ"ט, אלף שה תשובה לר' יצחק סבאג [1881 - 1971] ממקנס [משנת 1965: טירת הכרמל], אלול תרצ"ט [1939] [עמ' רמט-רנא]

אלול, לעובי"י מכנאס יע"א

למעלת הרב הכולל, בישראל להלל, וכו' כמוהר"ר יצחק אסבאג ישצ"ו, שלום, שלום.

מכתב כבודו הבהיר והמוזהיר, המלא על כל גדותיו אהבה לבבית, ומה גם אל האמת, הגיעני במועדו, ומרוב עבודה, תוקף המהומה והבהלה הפתאומית מקול חצוצרות תרועות המלחמה, אחרה תשובתי עד כה, ועתה! חן חן ידידי ותודה רבה, על אמריו כי נעמו [תהלים קמא, ו]. ראיתי מ"ש [=מה שכתב] כבודו כי גדלה שגיאתי לפניו על מ"ש [=מה שכתבת] בספרי הקטן "נר מצוה" כי לעתיד ידליקו מנורת המקדש במאור האליקטרי סיטי, ואמר מעלתו כי זה חלילה נגד אחת מעיקרי הדת, שהתורה לא תשתנה בשום זמן, והיא צוותה להלדיק רק בשמן ז"ז [=זית זך] וכו'.

על זה אני אומר, ימחול כבודו הרם, כי הרבה תשובות יש בדבר. א - כי עניני המקדש עתידיים להשתנות, כמו שמצינו בצורת הבית דלעתיד, שראה הנביא יחזקאל, שהיא עין אחר לגמרי מהבית שבנה המלך שלמה, אף שכתוב בה, הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית [דברי הימים א כח] וגם הכלים נמצא בהם שנוי גדול, שהרי כתיב שם [יחזקאל מא] המזבח עץ שלש אמות גבה וארכו שתיים אמות וכו', וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה', וזהו מזבח הזהב שהיה בהיכל הרי שבמקום של זהב הראוהו של עץ, ואף שגם שעשה משה היה של עץ, רק מצופה זהב ונוכל ++

ב, בילקוט תצוה, רמז, שעח +++

- זהו מה שיכולתי להציג לפני כבודו עתה מקוצר הפנאי, ועוד לאלוה מלין כהנה וכהנה, וחס דברים הנאמרים באמת, לא בהגומא מרהיטת העט כאשר חשב כבודו כי הודותלה, יש לעטי מתג ורסן להוליכו רק בנתיב האמת והיושר והכושר, והאושר, והנה אנחנו עומדים עתה על סף התרצ"ט לפ"ג [=לפרט גדול, דהיינו 5699 = 1939] ליכנס לשתה חדתא, לחיים טובים וארוכים ולשלום, בכך קח נא ידידי את ברכתי היוצאת מעמקי לבי תכתבו ותחתמו לאלתר בספרן של צדיקים, לשנה טובה ומבורכת בכל טוב, ועוד רבות בשנים, דשנים ורעננים והאל בוחן לבות וכליות, ירחם על הארץ ועל הבריות ויתן שלום במלכותו ויחדש ימינו כשנים קדמוניות בב"א [=במהרה בימינו אמן]. אני הי"ו"ם [=הצעיר יוסף משאש], ס"ט [=סיפי הטב].

חסר קטע מהמודל

הוא כותב כי הוא ראה את הביקורת של ר' סבאג, אותה אין לנו היום, ניתן לשכתב את ביקורתו לפי תשובת משאש: אתה רוצה לומר לי שהתורה תשתנה? השתגעתי?

לכך עונה משאש: אני מאמין שלא יבנה בית המקדש השלישי על בסיס בית המקדש הראשון או השני, אלא לפי ספר יחזקאל בו יש תיאור, סקיצה של איך יראה בית המקדש השלישי. אומר הרב משאש, אני לא אמרתי שהדברים ישתנו, אלא יחזקאל כבר אמר, ואם הוא כבר אמר שיהיו שינויים, למה שהשינויים יהיו רק במידות, אולי יהיה גם חשמל.

הוא מביא דוגמאות לדברים שצפויים להשתנות בעתיד: הרמב"ם כותב במורה נבוכים מדוע יש קורבנות: בני ישראל יצאו ממצרים, מצרים היה מקום של עבודה זרה, ובני ישראל אמרו שהם גם רוצים לעבוד כמו שפעם היו, ואז אלוקים אמר, בסדר, אבל תעשו את זה בדרך שלנו, באופן מסויים, במקום מסויים. הרבה משאש אומר שזה מה שהרמב"ם אומר על טעם המצווה, מסביר מדוע היא קיימת. הרב משאש אומר שהיום אין דבר כזה עבודה זרה ולכן דין הקורבנות להתבטל, כי אין צורך, נגמרה העבודה הזרה. גם קורבנות לא יהיו בעתיד, כי הטעם בטל. זו פרשנות תכליתית, אם הטעם בטל אין סיבה לקיימו. זה דוגמה לעוד שינוי שעתידי להיות.

הוא מסיים את התשובה שלו: ולא ידעתי מה זה כל החרדה הזו, אני מזהה מה המטריד אותך, זה לא נרות חנוכה חשמל, אלא מה שמטריד אותך זה האם אנחנו משנים את ההלכה, אל תדאג, לא אמרתי שנשנה את ההלכה, כולנו מסכימים שההלכה היא נצחית, ונתמודד איתה בעתיד לבוא. עד אז יש מחלוקת כל אחד סובר

משהו אחר, ורק באמונה העיקרית אין מחלוקת. כשנקים את בית המקדש השלישי נתמודד עם השאלה הזו. אבל עד אז אין לזה משמעות משפטית, לדעות השונות.

לדעת קופר, בין השורות המסר חזק- הנימה של הכתיבה היא משמעותית. לא בטוח שזה באמת מרגיע כי הרב משאש העמדה שלו כל כך חזקה בתשובות האלה והיחס להמצאות חדשות וטכנולוגיה.

הגישה של הרב משאש היא גישה של פרשנות תכליתית.

ועכשיו אפשר לסכם את הטבלה:

איך נדע מה הרב משאש חושב על נרות שבת בחשמל? התכלית של נרות שבת שיהיה אור בשבת ואני יכול להשיג את התכלית הזו עם נרות שבת. אבל זה V לא מובהק כי (1) הוא לא אומר את זה במפורש (2) יכול להיות להדלקת שבת תכליות אחרות: למשל להשרות אווירת שבת.

לעדליק בחשמל	נר שבת	נר חנוכה
ר' עוזיאל, הראי"ה קוק, ר' וולדנברג	X	X
ר' יצחק שמעלקיש	V	X
ר' אהרן מילבסקי	X	V
ר' יוסף משאש	V	V

מה שכל הרבנים עשו כאן: חשיבה משפטית סטנדרטית: לברר את יסודות הדין, לנקוט בגישה פרשנית ולגשר באמצעות הפרשנות בין העובדות, המציאות לבין הנורמות. זה סיכום עבודת המשפטן.

סיכום

תובנה ראשונה: באמצעות השו"ת אנחנו חושפים כאן רשת תקשורת משפטית עולמית. יש רשת כזו גם במשפט הכללי, למשל כשהמחוקק הישראלי רוצה להגדיר או לקבוע משהו, הוא לומד ממקומות אחרים בעולם. יש סוג של רשת אבל אין תקשורת. לעומת זאת, באמצעות שו"ת אנחנו רואים רשת תקשורת עולמית.

במפגש הראשון, חשפנו את הרשת וראינו התכתבות בין מקומות שונים: תל אביב, ניו יורק, וינה, לעמבערג, מונטווידאו (אורואוואי), ירושלים. היום הוספנו רשת נוספת: תלמסאן (אלגיריה), חיפה, פאס, דבדו, טוניס, בגדד, ירושלים (כף החיים ישב בבגדד אבל כתב בירושלים).

יש פה שתי רשתות ואין חיבור ביניהם. זה לא שיח בין לאומי נכון למחצית הראשונה של המאה ה-20. אבל כן אפשר לראות מה משותף לשתי הרשתות? ירושלים נמצאת בשתייהן. אפשר לומר שבמחצית השנייה של המאה ה-20 לא תהייה שתי רשתות אלא רק רשת אחת. וניתן לחזות מה יהיה המוקד: בירושלים. וזה בעצם המצב של היום- המוקד הוא ירושלים או לפחות ישראל. אפשר להשוות את מצב ההלכה לפני קום המדינה ואחריה, אז היא יותר מבוזרת והיום היא יותר ריכוזית- רשת אחת שעוברת דרך ירושלים.

תובנה שנייה: יש אפשרות לרכוש היום גם חנוכיות וגם נרות שבת מחשמל. נשאלת השאלה מי קובע מה ההלכה? כשאין סמכות מרכזית מוכרת. אין כלל זיהוי (rule of recognition) של הרט, כלומר לא ברור מה הופך לכלל משפטי מחייב. מי קבע שלא משתמשים בדברים כאלה? בחנוכה חשמלית או נר שבת חשמלי?

מי קובע? אנחנו. **העם. הציבור.** הריבון בהלכה זה העם. גם אם רב החליט משהו, הציבור קיבל אותו כרב. הציבור קבע שאת הדעה הזו לא מקבלים, אבל נשמור דעות מיעוט, למתי? לשעות דחק. למשל בצוללות בים בצבא ידליקו נרות חשמל.

האתגר הבא

עד עכשיו דיברנו בהסתכלות אחורה, אבל מה יהיה האתגר הבא? לדעת קופר, האתגר הבא: מוצר שפותח פה בארץ: חנוכה לייט, אפשר לתכנת את המנורה להידלק באופן אוטומטי. ללא מגע יד אדם.

סיכום השיעור:

- ראינו התמודדות עם מציאות חדשה
- עסקנו בדרכי פרשנות: תכליתית, מקורנית לשונית
- רשת תקשורת משפטית עולמית והתפתחותה
- מקומה של מדינת ישראל ברשת הזו.
- כיצד מכריכים הלכה כשאין הלכה ברורה
- שימור עמדות שנדחו וחשיבותן לשעת הצורך
- האתגר הבא של עולם האלקטרוניקה: אוטומציה. אנחנו חיים בעידן שיש שינויים כל כך דחופים ונשאלת השאלה איך המשפט מתמודד עם זה.

לעזר 9: 04.01

צום עשרה בטבת מציין את תחילת המצור של נבוכדנאצר מלך בבל על ירושלים בשנת 588 לפנה"ס, הסתיים בחורבן ממלכת יהודה וחורבן בית המקדש הראשון.

בישראל זה נקבע כיום קדיש כללי, לכל מי שלא יודע מתי קרוביו נפטרו בשואה, מציין את פטירתם ביום זה. ובגלל ההקשר הזה נלמד כעת על שו"ת בשואה.

אנחנו עדיין בחלק המשפטי של הקורס, ונשארו שתי שאלות שלא ענינו:

- (1) מהם השימושים הלא משפטיים של המשפט, מה תפקידה משפט חוץ מלהכריע בשאלות משפטיות, זה נושא מאוד רלוונטי למדינה שלנו, כולנו מתעסקים באיך שבימ"ש הוא שחקן במשחק הפוליטי. מה עוד המשפט עושה חוץ מלהכריע בסכסוכים ושאלות משפטיות.
- (2) נראה גם הכרעות משפטיות במצבי קיצון כאשר ברקע מרחפת שאלה של התקדים המשפטי- האם הכרעות משפטיות במצבי קיצון- האם הן יכולות להיות תקדימים למקרים אחרים

הלכה ושואה- מה נלמד?

1. שמירת הלכה בתקופת השואה
2. באמצעות שו"ת בתקופת השואה
3. ענייני הלכה בעקבות השואה- בשאלה זו לא נעסוק היום, אבל זו שאלה שמתעסקים בה, הקמת אנדרדאות וכו.
4. נשאל את עצמנו מה המניעים של שמירת הלכה, ומה הערך המשפטי של הדברים.

5. יש שאלה נוספת שלא נעמיק בה כי היא שאלה רגישה, לגבי האותנטיות של כתיבת תשובה לאחר מעשה, לאחר השואה. איך יודעים שזה מה שפסקו אז, מה שכתבו אז. זו שאלה מטרידה אבל כדי לא לפגוע באנשים שכתבו לא נעסוק בה יותר מדיי.

הלכה בתקופת השואה

באופן כללי מה התפקיד של ההלכה שתקופת השואה.

עדות של הרב מנחם מנדל זלמנוביץ בגטו וילנה, הוא מסר את העדות הזו סמוך לאחר השואה לגבי פניה של מפקד היודנראט בגטו- יהודי שמשתייך עם הנאצים ושמר יעקב גנס. המפקד הזה גנס לא היה אדם שומר מצוות, הוא נישא לגויה לפני השואה, היה ציוני, השתייך לתנועה הרביזיוניסטים: ז'בוטינסקי ולימים הליכוד. זהות ציונית יהודית לא דתית.

הרב זלמנוביץ מספר ששואל אותו מפקד היודנראט, האם מותר למסור יהודים נכים וזקנים וחולים לגסטאפו תמורת הבטחה שעל ידי זה יחוסו על יהודי הגטו, הרב זלמנוביץ אומר שהוא רוצה ממנו היתר למסור יהודים להורג כדי להציל אחרים צעירים ובריאים, הוא לא יודע מה הוא רוצה ממנו. אמרתי לו: איך תבקש ממני להתיר דבר שאסרה התורה: אין להבדיל בין דם לדם. הבאתי לפניו דברי הפוסקים והרמב"ם, והוא עדיין מבקש היתר. אני לא מבין למה הוא צריך בכלל היתר? הוא בכלל לא דתי, האם בלי ההיתר הוא ללא יבצע את מה שהוא רוצה, הוא בכל מקרה יעשה מה שהוא רוצה, הוא בכלל לא אדם מאמין. אני מבין שמצפוני לא נותן לו מנוח והוא רוצה להשקיטו.

תפקיד ההלכה הוא לא להכריע כאן, כי הוא לא צריך את אישור הרב להכרעה, תפקיד ההלכה הוא לשחרר אותו, להשקיט את המצפון, לתת לו לעשות את מה שהוא חושב שהוא צריך לעשות- הוא מחפש מסגרת דרכה הוא יוכל לעשות כן, ההלכה נותנת לו מסגרת.

עדות הבאה שפורסמה ב-1945, מצד אחד מופיע בספר פופולארי בת"א אבל מצד שני זה ממש טרי, הרבה לפני שהצטברו כל הנתונים.

יהודים רבים החליטו הם לא יעבדו ביום הכיפורים, וכל אחד מצא דרך להשתחרר מהעבודה: תעודה מרופא, או שוחד למשטרה. גם יהודים שבשנים אחרות לא היו מקפידים על שמירת המצוות, הרגישו צורך פנימי בשמירת החג ותפילה. ההלכה נותנת מסגרת גם למי שלא שמר מצוות בשנים אחרות.

המקור הבא הוא בוודאי אותנטי. הרב אהרן יששכר דוידס, היה הרבה הראשי של רוטרדאם (הולנד), כיהן מ-1930 עד 1943, היה תלמיד חכם דרשן יוצא מן הכלל, דרש בנושאי חיבת ציון, אהבת ישראל וארץ ישראל. היה ציוני ולאחר כיבוש הולנד ע"י הנאצים ב-1940 הציעו לו להבריח אותו ואת משפחתו והוא אמר אני נשאר פה יחד עם הקהילה שלי. הוא נלקח למחנות ולבסוף הגיע לברגן בלזן בינואר 1944, שלושה חודשים לפני השחרור הוא מת שם. אשתו שרדה עם הבנות, הבן שרד ושלח גלויה לעוזרת הבית ההולנדית ואז נפטר. נמצא מסמך בכתב ידו, אותנטי, תפילה לפני אכילת חמץ בפסח.

מה הסיפור? הנאצים ידעו את הלוח היהודי, הגיע פסח אז הם נתנו תוספת לחם ליהודי סדווקא כדי לפגוע בעמידות והזהות היהודית בהשרדות הנפשית שלהם. היו יהודים שאמרו שלא יאכלו ויתנגדו. הרב דוידס אמר שצריך לאכול למען קידוש החיים. לא רק זה הוא חיבר תפילה שצריך לאמר לפני אכילת חמץ.

התפילה אומרת: ה', אתה יודע שאנחנו רוצים למלא רצונך לעשות את חג הפסח, אבל מאוד קשה לנו שאנחנו נמצאים בסכנת נפשות ולכן אנחנו נקיים מצווה אחרת: וחי בהם (ולא שימות בהם), ואת מצווה זו נקיים.

התפקיד של ההלכה זה לא לשבור אותם אלא גם לחזק אותם, בכך שהם לא מוותרים על מצווה אלא מקיימים מצווה! זה לא רק הכרעה- תאכל או לא תאכל, ההכרעה גם נותנת תמיכה נפשית למהלך הזה. זה שימוש לא משפטי של ההלכה.

סיימנו את החלק של השיעור שעסק בהלכה, כעת נעבור להתעסק ב:

שו"ת מן השואה

כרך "מקדשי השם" הרב צבי הירש מייזלש. הוא הרב של ברגן בלזן. ברגן בלזן היה מתנה ריכוז אבל אחרי זה הפך למחנה עכורים. למה צריך רב? כי יש שם קהילה: הם מתחתנים, צריכים רב לטקסים, להתייעצויות לפעילות דתית, יש הרבה עגונות. הוא מהגר לשיקגו ומוציא ספר: שו"ת מקדשי השם. הכרך הראשון שלו נקרא בניין צבי שפירסם לפני השואה. ואחרי השואה הוא פירסם את מקדשי השם בשיקגו- שני כרכים. רק בשם אפשר לראות שהנושא אחר. נראה שני קטעים מתוך הספר הזה.

הפתיחה מיוחדת מפארת את הנער ומספרת עליו. יש נער בשם משה רוזנברג הי"ד (השם יקום דמו, כלומר שהסוף הוא שהוא נרצח), הוא היה מהונגריה, קרוב לבן 20, אך היה צר קומה. הרב מספר על סלקציה, היה דף של עת והכולם עוברים, מי שהוא מתחת לדף העץ נידון לשריפה ומי שהוא גבוה עובר הלאה. קרה שבחור מבוגר אב לנמוך נבחר למוות ובחור צעיר גבוה נשאר בחיים. ומשה הזה היה מתרגם.

ניגש אליי בחור צעיר בשם עקיבא בן של ברוך הי"ד (לא ברור האם האב הבן או האב מתו). והוא שאל אותנו אותו בחור- מה יקרה למשה? איך יכול להיות שהוא ישרף עם כולם, יש לו עתיד מזהיר הוא תלמיד חכם? הרב שואל אותו אם יש לו עצה להציל את משה. הוא אומר- כן, יש לי מספיק כסף. מה הבעיה עם זה? הרב מעיר לו שאתה בטח יודע שהפגיעה הזו תהיה על חשבון חיו של נער אחר כי המספר מוכרח להיות שלם, כלומר אם עקיבא יציל את משה, יהרגו מישהו אחר, כי המספר מוכרח להיות שלם, הם יכניסו מישהו אחר ובזה שאתה מציל את משה אתה גוזר גזר דין מוות על מישהו אחר, ומי יכול לקבל עליו אחריות כזו. עקיבא אומר שיש לו עצה גם על זה: אני אכנס תחתיו, ואני מקבל עליי בשמחה רבה להיות קורבן תמורתו. הרב אומר שזה בוודאי לא אתיר לך, כי כבר נפסקה הלכה שאתה צריך לשמור קודם כל על החיים שלך. אני לא מרשה לך לעשות גם את זה. עקיבא הייה מוכן להציל משה ולפדות אותו ואפילו למסור את עצמו, והרב פוסק שלא.

הסיפור לא נגמר....

עקיבא אומר שהוא לא יכול למצוא מרגוע לנפשו שמשה ישרף ואני שלא מגיע לכפות רגליו ישאר חי? אני מוכן להכנס תחתיו ולהחליף אותו למרות שלא נתת לי היתר. אז למה הוא בא לרב? הוא כבר החליט ולא צריך את הסכמתו. אבל הוא בא לרב כיה הוא מבקש מהרב הבטחה שהוא לא ייחשב כמתאבד, כי אם יחשב כמתאבד לא יהיה לו מקום בעולם הבא. הרב אומר שגם את זה הוא לא יכול להבטיח לו, בשמים אין משמעות אם אתה נהרג או הוא (שומעים את אוזלת היד של הרב מייזלש). עקיבא עונה שיש משמעות גדולה ביני לבין משה, כי משה תלמיד חכם והעולם יפיק ממנו תועלת ואני לא כזה. ואני לא שווה כלום וכבר ראיתי אובדן מולדתי (הונגריה), ומשפחתי, ואני נשארתי לבדי גלמוד, ומה שווים כל חיי, מה אני שווה יותר מכל משפחתי שמתו, ואם אזכה לעשות דבר נשגב כזה על ידי מסירת חיי, שממילא לא שווים פרוטה, וכך אציל את משה, למה שלא אזדרז לעשות את זה?

זה סוג אחר של שאלות ותשובות הרב ממש משתף אותנו בכל השלבים של התשובה.

מה הרב עונה לו בסוף? אני נדהמתי והרגשתי שעוד מעט ליבי יתפלץ לשמוע את בכיות העלם היקר הזה, אבל לא נתתי לו הסכמתי בשום אופן וגערתי בו שנית ואחרי ההפצרות והתחנונים הוא הלך ממני בפחי נפש.

זה סגנון אחר לגמרי של שו"ת. כאן נגמרה התשובה אבל הרב מייזלש מוסיף עוד משהו:

אחיי (אחים שלי) - נתבונן לרגע על המעשה הזה - מה השמיים אמרו על הילד הזה התמים, הוא בטח התעלה למעלה קדושים קודמים מפעם, ומחלקם יהא חלקי והלוואי שיהיה חלקנו עימו. מהסיוס שלו אפשר להניח שהוא לא שרד.

מה התפקיד של ההלכה המשפטית: חוץ מהכרעה משפטית מה עוד עושה פה הרב מייזלש. יש פה תיעוד, לא רק פסק הלכה, יש כאן תיעוד היסטורי של מעשה גבורה. במדינת ישראל באותו זמן קובעים את יום השואה והגבורה. ואיך הם בוחרים את התאריך? לפי מרד גטו ורשה. הנרטיב באותם ימים שגבורה בשעה היא רק אם יש מרד, אם הלכת בצאן לטבח אתה לא חלק מהסיפור. יש גם גבורה רוחנית. בראשיתה מדינה לא היו במקום הזה. יש פה גבורה מסוג אחר. יש פה מטרת הנצחה של גבורה מסוג אחר. זה גם סוג של התמודדות של עצמו, הוא מציג את הלבטים שהם לא סתם לבטים משפטיים, יש פה גם התמודדות עם המצב, לפסיקה הזו היו גם תוצאות, התוצאה היא שהוא לא נתן להציל את משה והוא הולך בשיקו ונושא עליו את המוות של משה (שאמרנו שמת).

יש פה משהו חריג, הוא מדגיש את השם של משה, כאן זה לא שהוא מזכיר את השם רק כדי להציג את הלכה כמו בפסקי דין אחרים. אז למה כאן הוא מדגיש את השם? המטרה היא הנצחה. אין קבר להנציח את משה, התשובה הזו היא כמעין מצבה. מי שרוצה להיזכר במשה הולך לכאן. השם מודגש ויש גם סיפור עליו. עם תיאור עליו וכינוי חיבה שלו.

הכרך התפרסם ב-1965 והרב נפטר ב-1974, הדברים קראו ב-1944. 1978 לאחר שנפטר, ניצול שואה אחר-הרב מנשה קליין, נמצא בניו-יורק. כותב תשובה לבן של הרב מייזלש.

"לא אוכל להתעלם" ממה שראיתי שאבא שלך כתב. הוא מספר את כל הסיפור של משה ואומר שלא יכול להתעלם מהפסיקה שלו. אני חושב שהוא טעה. "כמעט פשיטה לי להיפוך" אני חושב שצריך לפסוק אחרת, בוודאי אם יש תלמיד חכם והשני עם הארץ, אם אפשר להציל את שניהם מעולה אבל אם לא, נציל תלמיד חכם קודם. זה לפי מקורות רבים שיש לנו. דיני קדימות. זה דיון משפטי פילוסופי שלא נתעמק בה. צריך היה לאפשר לעקיבא להחליף מקום עם משה.

השאלה היא למה עכשיו? השאלה הזו התפרסמה 4 שנים קודם לכן, איך פתאום עכשיו הוא לא יכול להתעלם, למה הוא חיכה עד עכשיו? הוא היה רגיש לרב מייזלש הבנתי שהלבטים האלה יושבים עליו ושקשה לו עם ההחלטה ושהוא נושא עליו מוות, ולכן שתק אבל הוא חושב שמבחינה הלכתית הוא חושב שהרב מייזלש טעה, 13 שנה הוא שותק. כשהוא אומר: לא אוכל להתעלם, הוא מתכוון, יכולתי להתעלם אבל רק עד נקודה מסויימת, כי מדובר בשאלה הלכתית בכל זאת, וצריך לתעד את הפסק הנכון.

הוא מוסיף ואומר: אני יודע שהיו בשנות המלחמה מקירים כאלו: היו כאלה שמסרו את נפשם כדי להציל את האדמור - הרב מבעלו. היה מתחזה לאדמור שרצחו אותו הנאצים כשחשבו שהוא האדמור ובזכות זה הוא בא לארץ והקים מחדש את חסידות בעלז. וכשהוא אומר שהוא לא יכול להתעלם זה גם מבחינה משפטית שיהיה הפסק הנכון וגם מבחינה נפשית - הוא גם נושא עליו את הקושי והאחריות על המתים.

מקור נוסף מהספר של הרב מייזלש:

עלתה בידי להכניס שופר למחנה והלכתי מבלוק לבלוק לתקוע בשופר. הוא תקע 20 פעם 100 קולות, זה מאוד קשה לתקוע ככה בשופר. והאדם הזה באושוויץ הוא כל פעם עושה את זה בשכנת נפשות וגרי המחנה זה עזר להם להרגיע את מצפונם (הפעם מצפון במובן של תחושות צפונות ולא מצפון במובן המודרני) שזכו לשמוע את תקיעת השופר גם באושוויץ. ולנערים המיועדים לשריפה סגורים בבלוק וביקשו שהוא יכנס גם אליהם לתקוע בשופר כדי שיזכו במצווה היקרה של תקיעה בשופר בראש השנה.

מדברים על יהדות הונגריה ששרדו עד 1944, ונלקחו בין פסח לסוכות ב-1944 לאושוויץ. הקימו ממש לכבודם פסי רכבת בבירקנאו- ממש בית חרושת למוות כדי לזרו את המוות. היה בלוק המתנה והוא היה קרוב לתאי הגזים והמשרפות ואחרי שלקחו את האנשים לתוך תאי הגזים, חיכו בביתן מסוים. כולם יודעים לאן הנערים האלו הולכים. מבקשים מהרב מיזלס לתקוע בשופר לפני שהם ימותו על קידוש השם. ואני לא ידעתי מה לעשות כי העניין כרוך בסכנה גדולה כי היה סמוך לעת ערב והנאצים צריכים לבוא לקחת את הנערים, ואם יבואו פתאום הנאצים והוא ימצא בביתן שלהם יקחו גם אותו למוקד, והקאפו לא יתנו לו לברוח. ועמדתי מהרהר מה לעשות. ולא ידעתי אם מותר לי לסכן נפשי בשביל שמיעת תקיעת שופר של הנערים.

כביכול נראה שלמה בכלל הוא מהרהר: שלא יסכן חייו. אבל הנערים זועקים ומבקשים ממנו לזכות אותם במצווה ברגעיהם האחרונים. לא היה לי עם מי להתייעץ. שומעים פה על הבדידות של הפוסק. היום שיש שאלה יש עם מי להתייעץ וכאן הוא צריך לקבל החלטה מהירה. עפ"י ההלכה ההחלטה צריכה להיות לא לתקוע בשופר ספק פיקוח נפש- פיקוח נפש דוחה הכל. ונוסף על ספקי, בני- זלמן לייב, (ששרד) עמד על ידי ואמר אל תעשה זאת, כי ברור שיהיה נזק. ואשאר חס ושלום שכול גלמוד. אבי אבי אל תכנס, אתה לא מחוייב לעשות זאת, כבר תקעת הרבה פעמים היום וזה גם היה כרוך בסכנת נפשות. הבטתי על בני ברחמנות והבנתי שהוא צודק. והוא מחליט לא לתקוע בשופר, אבל הצעקות של הנערים לא נתנו לי מרגוע, ואולי המצווה הזאת כן תעזור להם במשהו. וגם אנשים נוספים התחננו לטובת הנערים. ואמרו שאתה תספיק להכנס ולצאת לפני שהנאצים יבואו. לחץ אדיר עליו- מצד אחד הבן שלו ומצד שני האנשים האחרים.

והחלטתי: לא אשיב פניהם ריקם ולא אקשיב לתחנוני בני. החלטתי שאני נכנס. והתחלתי משא ומתן עם הקאפו שלא הסכימו להכניס אותנו. ואחרי שעוד אנשים הפצירו בי להיכנס ובעד סכום גדול שהתקבץ כדי לשחד את הקאפו, נענו לבקשנו אבל הזהירו אותי בתנאי כפול: שאדע שאם אשמע קול צלצול פעמון שמורה שה S.S באים למחנה, ברגע זה נחרץ גורלי ולא יתנו לי לצאת משם. וקיבלתי על עצמי. מבחינה הלכתית צרופה ההחלטה נראית נגד ההלכה. נכנסתי אל הנערים וציוויתי על בני שיעמוד ברחוב המחנה ויסתכל מרחוק על שער המחנה ואם יראה את אנשי ה S.S מתקרבים יבוא להודיע לי ואעזוב את הבלוק גם אם אהיה באמצע התקיעה.

והוא כותב: והאמת ניתן לכתוב כי ההחלטה הנל לא הייתה מתאימה עם ההלכה, הוא מודה. אז קופר שואל: מה אתה כותב את זה? מה אתה מפרסם בשו"ת שאתה לא פועל לפי ההלכה. הוא מסביר שהוא יודע שמה שעשיתי הוא לא נכון, אבל אני רוצה להסביר לך למה עשיתי את זה. אני לא ידעתי כמה עוד יש לי לחיות, בכל יום ויום נהרגים ונשרפים אחינו בני ישראל אלפים ורבבות או נופלים בשדה בעבודה קשה ומתים, לא הייתה חשיבות לחיים שלנו. הרב מיזלס לא ידע באותו זמן מה תוחלת החיים הממוצעת למי שנבחר לחיים. אנחנו יודעים היום- שלושה חודשים. התחושה שהייתה לו היא תחושה אמיתית, שגם קרתה במציאות, שאין משמעות לחיים ואין תוחלת להם. זה היה עיקר הסיבה להחלטתי הנל ואף שידעתי שגם לסברה זו אין שום מקור בהלכה

קשה למצוא שו"ת שהפוסק אומר שהוא פסק משהו שהוא לא נכון ושאינו לו שום מקור. למה הוא כותב את זה? הוא רוצה לספר על מה שהיה, תיעוד וגבורה. גבורה זה לא רק מרד גטו ורשה (שעליו נקבע יום השואה), אלא יכולה להיות איך אני בתור מנהיג קהילה, מלווה קבוצת נערים ברגעים האחרונים של חייהם. אותם נערים נשלחו למותם. אבל מה המשמעות שלי בתור מנהיג ומה אני עושה עם זה.

סיכום להיום - הערכת שו"ת מהשואה

כשמסתכלים על שו"ת מהשואה ברור שדבר ראשון מדובר במקורות משפטיים, מה שעשינו זה להציף את המניעים והערכים הנוספים בשו"ת מהשואה.

- דיברנו על הצורך לתעד את התלאות- צורך נפשי.
- יש גם מטרה של התמודדות עם מה שחוו ומה שהחליטו
- יש צורך בעיבוד, איחוי ריפוי
- יש כאן תיעוד היסטורי, במיוחד תיעוד גבורה (לאור התפיסות בארץ)
- מצבה לנספים
- חינוך- הלוואי שנהיה כמו עקיבא
- התמודדות עם המציאות שנוצרה לאחר השואה- לא הרחבנו בנושא זה
- עגונות- בית הדין שישב בברגן בלזן עסק בשאלות של עגונות למשל, בגלל זה קמו רבנים
- אתגרי הזיכרון- אנדרטאות וגם: קביעת יום בלוח השנה כ"ז בניסן הוא יום השואה והגבורה לפי מרד גטו ורשה, אבל בפועל המרד היה בפסח ודחו בשבוע אבל זה גם יוצא פסח אז דחו בשבועיים ובפועל לא היה שום דבר בתאריך הזה שנקבע.
- קדיש- יום הקדיש הכללי, צום עשרה בטבת
- נשארה לנו שאלה אחת מרכזית: האם המקורות הללו- שו"ת מן השואה הם יכולים היות תקדים משפטי? צריך לומר שבמפשט העברי אין דוקטרינה של תקדים משפטי מחייב, אלא יש רעיון של תקדים משפטי מנחה. אז כשאומרים תקדים, מתכוונים זה תקדים במובן העביר ולא הישראלי- תקדים מנחה ולא מחייב. או שמא מדובר בסוגה כל כך שונה שהוא לא חלק מהדיון.

לעזר 10: 11.01

נחזור לעולם המשפט, האם תשובות מהשואה יכולות להוות תקדים משפטי, ואם לא, איפה מקומם בשיח ההלכתי.

צריך לומר שבמשפט העברי אין דוקטרינה של תקדים משפטי מחייב, אלא רק רעיון של תקדים מנחה. ז"א כשאני בא לפסוק אני צריך לקחת בחשבון פוסק שכבר פסק.

בנוסף, יש ספרות עניפה של שו"ת מתקופת השואה, והסוגה הזו שונה במהות מרוב ספרות השו"ת: בדרי"כ קובץ שו"ת מכנ בתכוו שו"ת בנושאים מגוונים שהמכנה המשותף שלהם הוא המשיב. החוט המקשר בקובץ. זה יכול להיות קבוצה של משיבים או מקום. מה שמיוחד בשו"ת מהשואה זה מכנה אחר- הנושא מאחד את השאלות. החוט המקשר הוא לא רק זהות המשיב אלא הנושא שכל התשובות שבקובץ עוסקות

בנושאים הקשורים לשואה. ולכן הכותר של הקבצים האלה הוא בדרי"כ מלמד על התוכן. בניגוד לרוב הקבצים שהכותר מסמל משהו על הכותב המשיב. הכותר מלמד על החוויה ועל הנושא שבו עוסק כל השו"ת. ר' שמעון אפרתי היה רב לפני השואה בבסרביה, שרד את השואה. היה רב בוורשה אחרי השואה של שארית הפליטה, וזה גם כתוב בספר השו"ת שלו. כשמגיע לארץ מפרסם שני קבצים: שו"ת מעמק הבכא ושו"ת מגיא ההריגה.

ב1961 כשהוא מוציא את הקובץ השני, הוא מקדיש שלושה סימנים ראשונים לשאלה שהוא מציב בראש החיבור: דיונים ארוכים בשאלה קשה מאוד:

השאלה ששמיעה שלה תסמר שיערות ראש (זו פתיחה אחרת לגמרי ממה שראינו בשו"ת רגילות). בבונקר ישבו יהודים התחבאו מהנאצים. אם היו מוצאים אותם היו מוציאים אותם להורג. תינוק פרץ בבכי בתוך המחבוא ולא היה אפשרות להשתיק אותו, לו היה נשמע קולו החוצה היו נתפסים ומוציאים את כולם להורג, עולה השאלה: האם מותר לשים כר בפי התינוק כדי להשתיקו? עולה חשש שמא יחנק הילד. מישהו עשה את זה וראו שהילד נחנק. השאלה היא האם מותר לשים את הכר כדי שיצילו את שאר האנשים, והאם אותו אדם שעשה את זה עבירה והוא צריך לכפר על חטאו?

הפילוסוף פלצ'ר האמריקאי מתאר סיטואציה (בלי שהוא מכיר את השו"ת הזה) הוא מתאר סיפור על מצב של אמריקאים במסע דרך השטחים של הילידים (אינדיאנים), והוא מציג מצב: דמיינו שני מצבים: אישה סקוטית עם תינוק שחולה ובוכה, חושף את מקום המחבוא שלה, של ילדיה וכל החבורה הנוסעת, והילידים יהרגו אותם. היא מחזיקה את הילד והילידים מוצאים אותם והורגים את כולם. מקרה שני: אישה שחורה רואה שהילד שלה שבוכה מסכן עוד קבוצה, הורגת את התינוק במו ידיה, כדי לשמור על השקט ולהגיע למבצר. מי מהן קיבלה את ההחלטה הנכונה?

לא נתייחס לגזענות שיש בטקסט הזה, אבל כן נראה שהשאלה הזו מצאת גם בתרבויות אחרות ולא רק בשואה וזה חשוב לנו למען השאלה האם התשובה יכולה להיות תקדים.

התשובה שלו מאוד ארוכה, עשרות עמודים של עיון במקורות, וסוף השאלה: מי שלא הסכים להרוג את הילד: קדשו שם שמים אבל מי שכן עשה לא צריך לנקוף מצפונו כי הוא עשה דין כדי להציל נפשות מישראל. המסקנה שלו זה שאף אחד לא אשם ומי שאשם זה הנאצים שהביאו אותם למצב הזה.

הוא חושב שצריך לא להרוג: גם כי זה המשפט הראשון שהוא פותח, אבל הוא מרגיש שאחרי שהוא אומר את זה הוא נסוג אחורה כי הוא לא יכול להגיד לאדם שעשה את זה שעשה לא טוב ולכן אומר לו שהוא לא באמת האשם, אלא הנאצי.

אנחנו כמשפטנים שואלים האם זה יכול להיות תקדים הלכתי.

אבל השאלה הזו לא נשאלה רק מול הר' אפרתי אלא גם אפרים אשרי.

מה שקרה הרבה פעמים שהנאצים הרגו את שכבת ההנהגה העליונה והצעירים היו צריכים למלא את תפקידים, הרב אושרי היה הסגן של הרב הראשי בגטו קובנה בליטא. קהילה יהודית חשובה. בסוף הוא מגיע לארה"ב מפרסם ספר ב1949 שנקרא דברי אפרים ומוסיף לספר נספח "קונטרס מעמק הבכא": הציג חמש שאלות מהשואה, הוא מציג את השאלה: האם ניתן להציל את עצמך אם זה כיוול לגרום למותו של אחר.

את השאלה הזו עסק בה אפרתי בסרביה, ורשה, ירושלים. וכן אושרי מתעסק בה בליטא, רומא, ארה"ב.

נשאלתי את השאלה הזו. מפקד הגטו נתן למועצת הזקנים של הגטו (המועצה היהודית), כרטיסים לבנים שנקראו "כרטיסי המפקד", כל מיש החזיק בכרטיס ניצל. המטרה של 5,000 כרטיסים אלו לחלק לבעלי מלאכה ומשפחותיהם ורק אלו יארו. בגטו היו קרוב ל-30,000 נפשות מישראל ובתוכם בעלי מלאכה ומשפחותיהם 10,000, אז אין מספיק גם לכל בעלי המלאכה. הייתה מהומה וחטפו את הכרטיסים האלה מהמועצה, ועלתה שאלה האם מותר למועצה להוציא ממישהו כרטיס שנחטף כי הוא לא זכאי לו ולתת את הכרטיסים לבעלי מלאכה לפי ציווי המפקד. שאלה שנייה שעלתה האם לבעלי המלאכה מותר לקחת כרטיס שנחטף על ידי מישהו ובכך לגזור עליו גזר דין מוות.

התשובה שלו: אסור לחלק את הכרטיסים כי בחלוקה גוזרים דין מוות למי שאינו מקבל כרטיס בנוסף, אסור לבעלי הכרטיס לחטוף את הכרטיסין כי בכך גורמים מוות לזכאים אחרים. אבל אולי בעלי מלאכה עם כמו שותפים ואז לכל שותף יש סוג של בעלות ואז הוא לא חוטף ממישהו אחר אלא ממש את הבעלות שלו.

מוסיף פיסקה מעניינת: לפי כוונת הנאצים יש כוונה להשמיד את כולם ורק עתה יש להציל רק מקצתם באמצעות הכרטיסים.

הוא מספר שאחרי שהוא החליט את התשובה, שמעתי מרב אחר שאמר למועצת הזקנים שידביקו מודעה להתכנס במקום כלשהו, כולם יבואו לשם והרב יפסוק באותו נושא. והרב הוא פסק כך: אם יצאה גזירה על קהילה מישראל להשמידם, ואפשר להציל מקצת מהעדה באופן מסויים, ראשי העדה מוכרחים להציל מה שאפשר.

ומהמקרה הזה מחזק הר' אשרי את תשובתו, שגם הכרטיסים הם קידוש השם, כמו שמקרה ההוא, ולכן ההנהגה צריכה לקחת אחריות ולהציל מה שאפשר.

"החזון איש", דן בשאלה מעניינת (הוא לא חווה את השואה). הוא אומר שאם מישהו יכול להטות חץ ובמקום להרוג כמה אנשים יהרוג רק אחד ואם לא יעשה כלום יהרגו אנשים רבים. זו שאלה פילוסופית (פילוסופית בריטית תיארה את "בעיית הקרונית"). מצב פילוסופי זה הוא בדיוק מה שה"החזון איש" מתאר, הוא לא הכיר את הפילוסופית הבריטית, וזה מראה שזו שאלה שעולה בתרבויות שונות.

מה הוא פוסק? "אפשר" להשתדל למעט אבידת ישראל ככל האפשר.

מה הרקע לשאלתו: אדם נוסע על הר הכרמל ועליו להחליט האם האוטו ידרדר על כמה אנשים או להסיטו ולהרוג רק בן אדם אחד.

חשוב להבין את הרקע לשאלה כי מכאן אנחנו מבינים שהחזון איש לא באמת חושב שצריך להרוג מעט, אלא להרוג הרבה, אבל הוא לא נעים לו מול האיש שעומד מולו שעשה את המעשה, ולכן אומר "אפשר". מדוע הוא מעדיף לבחור בהרבה על פני אחד, כי סטיית הרכב הופכת את המעשה לאקטיבי והמוות נעשה במודע, והריגת רבים תהיה פאסיבית, מחדל (בחוק העונשין).

1956 מבצע קדש, מטוסים ישראל מתחילים להפציץ תור משוריין של טנקים ישראלים בשל טעות בזיהוי. השאלה מגיעה לקריה, האם צריך להפיל את המטוס, איבדו קשר עם המטוס שיורה על הטנקים וצרכים לקבל החלטה האם להפיל את המטוס היורה או לתת לו לירות על טור של רכבים משוריינים, יש בו רק טייס אחד. זו אותו רעיון: יחיד מול רבים. בקריה החליטו להפילו כדי להציל את הטור של הרכבים. זה בניגוד למה שהחזון איש אמר, זו פעולה אקטיבית. יכול להיות שיש הבדל בין המקרים כי כאן מדובר בחיילים ואצל החזון איש למשל היה מדובר באיש רגיל, ואזרחים תמימים.

אסון צור השני- ניסיון ההתאבדות הראשון בישראל. במבצע שלום הגליל 1983. רכב פרץ את המחסום של הבסיס, החיילים הבינו שמהו לא קשורה, החלו לירות עליו ולא הצליחו לעצור אותו אלא רק להאיטו כנראה שהרגו את המחבל. ואז הרכב התפוצץ. שני מבנים קרסו. רוב החיילים במתחם היו בסדר אבל השאלה הייתה לגבי אלה שנלכדו במבנים שקרסו. ההנחה הייתה שמי שנמצא תחת ההריסות יכול לשרוד לא יותר מ-12 שעות. הנחת יסוד שנייה הייתה שרוב הלכודים הם בקומות הנמוכות. השאלה הייתה כיצד לבצע את פעולת ההצלה, האם להביא כלי ולגלח את ההריסות ולהגיע להרוגים למטה וכך להרוג את הלכודים למעלה שזה המיעוט, או להתחיל להסיר לבנה לבנה לאט לאט כדי להציל את אלה שלמעלה ביודעין שאלה שלמטה ימותו שהם הרבים.

הדיון הגיע לישיבת הממשלה: בגין החליט לבנה לבנה, להתחיל מלמעלה, הוא נתן שלושה נימוקים: (1) אנחנו לא רוצים להרוג בידיים אף אחד, שלא יהיה דם יהודי על ידיהם של חיילנו (2) לטובת מורל הצבא, שהצבא לא הורג את עצמו (3) אף אם לא תרגיש שצה"ל הרג את בנה. בסוף היו 60 הרוגים: חיילים, שב"כ, עצורים לבנונים. הגייהאד האסלמי הפלסטיני קיבל אחריות על הפיגוע. היו שתי תוצאות משמעותיות לאירוע: הקמת יחידה בצה"ל: יחצ"א: יחידת חילוץ והצלה ארצית. יחידה מיוחדת שנוסעת לעזור בכל העולם ובישראל במצבים כאלה. תוצאה נוספת היא מחקר רפואי על תסמונת מעיכה- איך וכמה בן אדם יכול לשרוד במצבים כאלה.

אחרי שזה קרה כל הרבנים הצליחו לעסוק האם מבחינה הלכתית צה"ל קיבל את ההחלטה הנכונה להציל את הבודדים ולגזור גזר דין מוות על האחרים: הרב אפרתי אמר שעדיף לא להרוג את היחיד ועדיף להרוג את כולם. הרב אושרי אמר להציל רבים. זה לא אותם מקרים אלא אותה הסוגיה. והיה מצפה שהרבנים שעוסקים בסוגייה הזו יתייחסו למקרים האלה ויסבירו מה שונה בו. יש תקדים מנחה. אבל כל הרבנים שעסקו בשאלה הזו ופסקו ורובם אמרו לא להציל רבים על חשבון הריגת יחיד, הצדיקו את מה שבגין קבע. למה לא התייחסו לשו"ת מהשואה?

סיכום- מדוע שו"ת מהשואה אינן משמשות בתור תקדימים משפטיים במשפט העברי?

שאלות ותשובות מהשואה הם לא במאגרים ממוחשבים. זה ההוכחה שזה לא חלק מהקנון. למה?

1. מדובר במקורות משפטיים אבל מ"פלנטה אחרת" הנסיבות כל כך קיצוניות שלא ניתן להחילן.
 - a. אבל תמיד יש נסיבות קיצוניות, לא מלפנטה כזו אבל מלפנטה אחרת, מה מטוס שיורה על טנקים שלנו במבצע קדש זה לא נסיבות קיצוניות? בשואה זה באמת נסיבות קיצוניות אבל זה לא סיבה לא להחיל את זה
 - b. נכון שזה נסיבות קיצוניות אבל זה תפקיד המשפטן להבין איך אפשר ליישם ולהחיל מקמרה למקרה
2. זה לא רק מקורות משפטיים: מכמה סיבות- יש פה בעיית אותנטיות כי לא יודעים אם העובדות נכונות וגם אם התשובות אותנטיות, סיבה נוספת היא שהסוגה הזו מכילה גם מטרות נוספות כמו שכתוב, הנצחה, תיעוד, עידוד והתמודדות.
 - a. אבל זה גם משפט, מעבר לכל המטרות האחרות יש פה בסופו של דבר גם תשובות משפטיות
 3. זה רבנים לא מוכרים שכתבו. לא שחקנים גדולים בעולם ההלכה.
 - a. אבל זה מעגל שוטה- מאחר שאנחנו לא מצטטים אותנו אז הם לא מצוטטים ולכן הוא לא מקבל טענה זו כנימוק.
 4. אין תקדים משפטי מחייב במ"ע

- a. אבל תהיה לזה תשובה שתגיד שיש תקדים מנחה וזה מספיק כדי להתייחס
5. מתוך כבוד- אולי אנחנו לא רוצים לדון בשאלות כאלה כדי לא לפקפק בהם ולא לכבד את כבוד הקדושים.
- a. אבל איך חולקים כבוד? דווקא חולקים כבוד על ידי זה שזוכרים אנשים, דנים בדבריהם, לוקחים אדם בצורה רצינית
6. חוסר מודעות למקורות-
- a. אבל האם זה סיבה או תוצאה- אנשים לא מכירים כי זה לא מופיע במאגר השו"ת, אבל זה שזה לא מופיע גורם לכך שלא יכירו.
- b. בנוסף, אפשר לתקן את זה.

ולכן קופר חושב שהמקורות האלה צריכים להיות בדיון, צריך להשתמש בהם. הוא מדגיש שזה חבל שלא משתמשים: גם מבחינה משפטית, גם מבחינה ההיסטוריה של המשפט, גם מבחינה תודעתית. מדובר במקורות כל כך חזקים וכל כך משמעותיים שעצוב שהם לא חלק מהדיון המשפטי וההיסטורי.

עמוד 11: 18.01

קבצי שו"ת: יצירתם ותוכנם

תשובות ללא שאלות

בתחילת הקורס עסקנו בחטיבה ההיסטורית שעסקה בהתפתחות הסוגה. אח"כ עברנו לחטיבה המשפטית של הקורס שם ראינו היבטים משפטיים: ערעור, כתבי טענה, זכות עמידה (האם אישה יכולה להגיש שאלה), מי יכול להיות המשיב (ובמיוחד המשיבות), היבטים משפטיים שונים, הלב של הקורס. את שני המפגשים האחרונים נקדיש לחטיבה הספרותית- רישומית: היבטים ספרותיים- היבטים רישומיים. איך קובץ שו"ת נראה וכיצד נוצר.

תהליך היווצרות של קובץ שו"ת

שלב א': פריטים

שאלה הלכתית- השאלה עולה בדרי"כ אצל השואל (שואלת אבל ברוב המקרים זה היה גבר אולם לא חייב להיות). השואל מפנה את השאלה לנשאל (בדרי"כ דמות רבנית). הנשאל מנסח תשובה (בדרי"כ בכתב, אחרת לא נוכל לדעת מזה). ומחזיר את התשובה לשואל. רוב המקרים היסטורית היו גברים אבל לא מן הנמנע שיהיו גם נשים עונות ושואלות.

עדיין מדובר בשאלה ותשובה ולא בקובץ, עדיין אי אפשר לקרוא לתופעה הזו ספרות השו"ת

אחד הדברים שמייחד את הסוגה הזו מכל סוגה משפטית אחרת: **השואלים מתניעים את התהליך, הם אלה שלוקחים חלק בקביעת סדר היום ההלכתי**. רוב הכוח מופקד בידי העם, בלי שהעם יודע מזה. וזה ייחוד ספרות השו"ת. אבל יש לזה סייגים:

- אבל זה לא אומר שלשואלים יש בלעדיות על התהליך. כי הנשאל יכול לשמש שואל בעצמו. "שאלה מהונדסת". הוא בוחר להשתמש בתבנית של שו"ת כדי לומר את דעתו.
- הנשאל יכול להתעלם מהשאלה. לבחור לא לענות, לא לקרוא, לא לשלוח.

- הנשאל בוחר האם לשמור את התשובה
- הנשאל (או אחרים בוחר האם להדפיס את התשובה (או לפרסם במרשתת).

שלב ב': איסוף הפריטים

איסוף לקראת פרסום:

- דרך אחת: העתקים נשתמרו בידי הנשאל- זה אומר על תודעת המשיב משהו, הוא מבין שהוא הולך להשתמש בתשובה הזו אח"כ כדי לפרסם אותה. זה לא רק שהוא ענה היום על שאלה או שתיים. האיסוף נעשה בזמן אמת כאשר יוצרים את התשובות
- דרך שנייה: התשובות נאספות ע"י השואלים. זה הרבה יותר מורכב, לפעמים מוצאים בקובץ שו"ת במיוחד כשהספר מודפס על ידי צאצאים של המשיב או תלמידים. הם לפעמים מדפיסים כרך ראשון וכותבים בו: כל מי שיש לו תשובה שיביא הנה כדי שנכתוב אותה בכרך השני.
- בעידן הדיגיטלי כל זה השתנה, כי קל לשמור את התשובות שעונים, שעונה שומר כל מה שענה, יש פה שינוי עצום ביצירת קבצי שו"ת.

שלב ג': התקנה לדפוס

הכנת כתב היד לדפוס.

- עריכה- בידי המשיב או מישהו אחר.
 - תיקון טעויות (טעויות כתיבה, השמטת מילים, טעויות הפנייה)
 - צנזורה (של משהו אישי, או שאני מתחרט, יכול להיות סיבות שונות לצנזורה- כי אנחנו לא רוצים שהגויים יראו מה אנחנו כותבים או צנזורה מסיבות של רגישות)
 - ניפוי- של תשובות דומות אחת לשנייה, תשובות לא רלוונטיות, שכל דבר ראוי בדפוס.
 - מטא-דתה- מידע על אודות המידע. כגון: שמות הפונים, מקומות.
- דוגמה: האדמו"ר מצאנז בנתניה נפטר לאחר שאסף ספר תשובות ואחרי שלב המימון הוא נפטר, הבנים שלו המשיכו את התהליך אבל ראו שאביהם בעריכה הוריד את שמות השואלים מטעמי צניעות כדי שלא יראו מי שאל אותו, איזה אנשים מפוארים ומכובדי הלכה פנו אליו. אז מה שהבנים החליטו, לא רצו לשנות את העריכה של אביהם אבל רצו לספר מי שאל אותו כדי שזה יעלה את מעמד הספר. ולכן החליטו להוסיף נספח שפורט את השואלים.
- מימון- יכול להיות
 - מימון עצמי,
 - יכול להיות תרומות,
 - או הקדשות. (למשל מנחת אלעזר, שראינו, הקובץ, בא מהעזבון של אחד מתלמידיו ואלמנת התלמיד היא תרמה את הכסף).
 - פרענומעראנטן- מנויים מראש- משלמי דמי קדימה זה בעצם מימון המונים של פעם. הגורם שמעוניין להדפיס מראה דפים לדוגמה (זה נקרא "עלים") ושואל האם מעוניינים לקנות מראש. זה נקראה מנויים אבל לא כמו על עיתון כי אתה מנוי רק לספר אחד. שילמו מראש על הספר ובדר"כ במהדורה הראשונה של הספר בסופו יש רשימה של משלמי דמי קדימה.

זה היה נפוץ בעולם האשכנזי. הרישימות האלה מופיעות רק במהדורה הראשונה כי רק למהדורה הראשונה היה צורך בדמי קדימה. הרישימות האלה מבחינה היסטורית מאוד חשובות, כי אפשר לשחזר את מסלול הנסיעה של מי שגייס את הכסף, לראות לאיזה ערים הוא הלך. אחרי המצאת הרכבת זה הרבה פעמים חופף את פסי הרכבת. לפעמים מדלגים על כפר של יהודים כי אין שם יהודים.

"משנה ברורה" זה ספר ההלכה הפופולרי ביותר אצל אשכנזים מאז קום המדינה. במהדורה הראשונה יש רשימת פרענומערנטן. זה אומר שלחפץ חיים לא היה מימון.

- הבאה לבית הדפוס- בידי המשיב או בידי מישהו האחר
- הדפסה- על ידי הסדר
- הגהה- בדרך כלל של המחבר (כמו שראינו שמישהו טעה במספור התשובות.
- כריכה

אחרי שלב ג' יש קובץ שו"ת מוכן.

שלב ד': הפצה והנגשה

זה לא כל כך חלק מתהליך קובץ שו"ת אבל זה חלק מתהליך הספר.

- הפצה
 - חלוקה- שיגור לפרענומערנטן, הפקדה בספריות (יש חוק שמחייב כל מדפיס להביא שני עותקים לספריה הלאומית).
 - מכירה
 - שיווק
- הנגשה
 - הכנסה למאגרים ממוחשבים למשל.

כעת יש קובץ שו"ת שנמצא בידי כל מי שרוצה לקרוא, בידי משלמי דמי קדימה ובידי הכותבים והקונים.

אבל לא כל מה שנמצא בספר שו"ת עונה על ההגדרה הזו. בחלק השני של השיעור נתעסק במה עוד אפשר למצוא בקובץ של שו"ת.

מה עוד יכול להיכלל בקובץ שו"ת?

paratext- חזית המחקר של היסטוריה של המשפט. זה תחום שעדיין לא נחקר מבחינת היסטוריה של המשפט. אפשר להתגבר על הפרטקסט, אבל הוא בהחלט משפיע. יש לפעמים מתח לגבי מי קובע את הפרטקסט (למשל לפעמים הכותב יחליט באיזה תואר הוא רוצה לקרוא לעצמו ומצד שני יכול להיות שמי שמדפיס או עורך יקרא לו בתואר אחר).

חוקר צרפתי ז'ירר ג'נט- קבע שמשמעות המושג היא: כל דבר שיש בספר מלבד גוף הטקסט, כל מה שיש שהוא לא הטקסט. הוא אמר שפרטקסט אפשר לחלק לשתי קטגוריות:

- **Peritext** - בתוך הספר, חוץ מהטקסט עצמו. לפי זינט פרטקסט ממסגר ואפילו מכונן את חוויות הקורא. כשבאים לפתוח את הספר כל הדברים האלו פועלים עלינו במודע או שלא במודע ומשפיעים על איך אנחנו ניגשים לספר.

- **Epitext** - מחוץ לספר. הדברים האלה לא קובעים, אלא רק משפיע ומעצב את חווית הקורא. למשל ביקורת רעה יכולה להביא לקרוא מתוך עניין אבל גם למנוע קריאה. זה לא קובע אבל משפיע באופן מסויים.

כל הדברים האלו משפיעים על חווית הקורא.

אם נתרגם את זה לספרות תורנית אז :

- **Peritext** - הכותר, שם המחבר, דגל המדפיס, ציור השער, הסכמות (כמו אישור מהרב לפני שהולכים לכתוב את הספר, הקדמה, פרענומערנטון, דיבור המתחיל מעוטר, כותרות, סדר, הכריכה יכולה הרבה פעמים להשפיע על חוויית הקורא

- **Epitext** - ראיונות עם המחבר, פרסומות, ביקורת/ סקירה, פסקוילים וחרמות.

זינט דיבר על ספרות, אבל אפשר להרחיב את זה לספרות הלכתית, כמו שעשינו כאן. ואפשר גם ליישם את זה על קובץ שו"ת כדי לדלות מהקובץ מידע. וכל זה, זה מלבד התשובות.

מי קובע את הדברים האלה? זה לא אדם אחד ששולט על כל ההליך. זה המחבר, העורך, המדפיס, המממן, המוציא לאור, הקוראים, הציבור. גם ביקורת למשל יכולה להיות ע"י הוצאה לאור שמקדמת פרסום, או כתב חיזוני או המחבר ששילם על זה הוא ביקש ממישהו שיכתוב ביקורת טובה. זה יכול להיות מו"מ בין גורמים שונים.

הספר עצמו זה בעיקר על ידי המשיב, ראינו גם את תהספעת השואל על תוכן הספר. אבל כאן אנחנו רואים שיש גם השפעה לגורמים נוספים על יצירת הספר.

נלקח את זה מספרות השו"ת הלאה ונביא דוגמה מעולם המשפט: אנחנו קוראים פס"דים על המחשב, בספריה מוצאים אותם בפאדי, הכריכה בצבע תכלת. הכרכים של דיני מיסים היו בצבע אדום, זה צבע מאוד שלילי ומתישהו שינו את הצבע מאדום ללבן. למשל הכרכים התכלת, בצבע של דגל ישראל, זה משדר משהו.

כל מה שאמרנו היום מתכתב עם הטענה שחזרנו עליה במהלך הקורס: הכוח הוא לא רק בידי הכותב, אלא כל הקהילה, העם, הרחבנו את זה גם לשואלים, וגם על כל מי שמעורב בתהליך עיצוב הכרך.

25.01:12:12

הליך היווצרות של קובץ שו"ת מודפס - סיכום

ראינו שבתהליך היווצרות השו"ת יש 4 חלקים:

1. כיצד נוצרת תשובה בודדת
2. איסוף התשובות השונות
3. כל מה שקורה בבית הדפוס

4. ההפצה

אבל לא כל מה שנמצא בספר שו"ת עונה על ההגדרה הנ"ל של ארבעת השלבים. אז מה עוד יכול להיכלל בספר שו"ת? Paratext. הבחנו בין epitext ל peritext.

מלבד השו"ת והperitext יכול להיות שיש תוכן בקובץ שו"ת שהוא לא שו"ת ולא paratext.

מה יכול להיות עוד?

- **תיעוד:** למשל בקבצי שו"ת מהשואה.
- **מכתב תורה** - לא מדובר באגרות שלומים, כלומר, מה שלומך, התכתבות פרטית. מכתבי תורה זו התכתבות שהיא מעבר לשאלות ולתשובות, התכתבות בעניין תורה, התכתבות שהיא תגובה, השגה בנוגע לתשובות למשל, התוכן הוא ענייני תורה אבל בלי שמישהו שאל אותך שאלה. למשל ראינו עם הרב משאש: הוא הגיב לאלה שהגיבו לו, הוא מגיב למגיבים. ראינו את זה גם עם הסיפור של מוישלה, שהרב מנשה היה חייב להגיב למה שכתב הרב ושלח את זה לבן שלו, למרות שזה לא שו"ת.
- **זיופים** - למשל בתשובות הגאונים הקצרות, שלמה קבולי. במקרה זה ממש היה מדובר בכל הקובץ, אולם יכול להיות שזה גם תשובה בודדת מזוייפת. גם כשזה תשובה בודדת מאוד קשה לגלות את זה.
- **תשובה מהונדסת** - כאשר המשיב כאילו מציג את זה שהוא נשאל אבל הוא לא אומר האם הוא באמת נשאל. זה לא באמת שיש מישהו אחד שקובע את סדר היום אלא יש לו צורה ספרותית של שאלות ותשובות. לא ניתן לדעת אם היה שואל או לא. ראינו את הספר של מלכה, ששם חסרים לו דברים, ואנחנו לא במאת יודעים אם היא נשאלה או שהיא הינדסה את התשובות. מדוע זה משנה? כי אנחנו יודעים שבספרות השו"ת מה שמייחד זה שזו לא כתיבה הלכתית רגילה אלא יש עוד מישהו שקובע את סדר היום.
- **תשובה יזומה** - אפילו אין מצג שיש שואל. המשיב אומר שהוא זה ששואל את השאלה. בשני המקרים אין מישהו אחר שמעורב בתהליך. לפעמים לא פשוט להבדיל בין המקרים.
- **שאלה עם הצעת תשובה** - הרבה פעמים השואל מציג שאלה וגם מציע תשובה, איך הוא חושב שצריך לפעול במקרה שלו. זה כמו כתיב טענה, השואל פונה למשיב, ומגיש לו הרבה פעמים כתב טענה, כלומר טוען מה הוא חושב שצריך להיות. לפעמים המשיב היה בעבר שואל, ובתוך הקובץ שלו הוא יפרסם את כתיב הטענה שלו. זה לא באמת התשובה שלו, כי הוא בשאלתו פנה למישהו אחר בכיר שיענה לו, ומה הוא מפרסם זה את התשובה שהוא הציע לו.
- **תשובת אל "המשיב"** - לפעמים המשיב מפרסם את התשובה שהוא קיבל ממישהו אחר לשאלה שלו (השואל).
- **פלפול תלמודי** - יכול להיות הוא יכניס דיונים תלמודיים. זה בכלל לא שו"ת אלא יותר מתאים לספר "חידושים", זה בנושאים אחרים שלא קשורים לתשובה. אני לא נצמד בהכרח לסיווגים של הסוגות, וכולל את זה גם שם בגלל סיבות כלכליות שאין לי מספיק כסף להוציא בספר נפרד. סיבה נוספת היא כדי לעבות את הספר, כדי שאנשים יתרשמו מכמות התוכן. יכול להיות גם שאם אני אפרסם את החידושים שלי אף אחד לא יקנה אותם, לעומת זאת תשובות יש בהן היבט עכשווי ולכן הן יותר פופולריות.

- **פסקי דין** - לפעמים הרב עובדיה יוסף מפרסם בתוך התשובות שלו את פסקי הדין שלו. למשל בטוניסיה, נראה שיש הבחנה בין השניים, יש ספרי שו"ת של חכמים וגם יש בנפרד פנקס בית דין. אבל לא הרחבנו כי נדרש מחקר המשך בנושא.
- **מאמרים שפורסמו בבמות אחרות** - מאמרים בכתבי עת, עיתונות, שהוא חושב שראוי לפרסם בתוך הקובץ. למה? הרי כבר פרסמת. כי זה יותר נגיש בספר מאשר בכתב עת או בעיתון.

מה היחס בין paratext לבין התוכן?

הפרטקסט משווה לכתובה זו צורה של שו"ת. הוא נותן לסוגה צורה ומראה של שו"ת. כיצד?

1. הכללה בתוך קובץ שכותרתו "שאלות ותשובות" - זה שיש כל מיני סוגים אחרים של תוכן, לא גורם לי להתבלבל, אני מצפה לראות תשובות בפנים, ואני יכול לחוות את הסוגים האחרים של הכתיבה כשו"ת.
 2. מיקום ליד שו"ת (זה סוג paratext) - התוכן ממוקדם ליד תשובות אמיתיות, גם אם אינו תשובה ממש, למשל הדיון התלמודי, נפגוש בו כמו שאנחנו פוגשים בתשובה.
 3. מספר סידורי - גם המספר הסידורי יהיה מספר סידורי כמו של השאלות והתשובות, כאילו זה שו"ת.
- מה שמשותף לכל אלו שהם paratext מסוג peritext. אלו דברים שהופכים את החלקים האלו להיות סוג של תשובה למרות שבתוכן שלהם הם לא.
4. קיטלוג בספריות, חנויות ספרים, קטלוגים של מכירות פומביות וכו' - משפיע על תפיסת התוכן כשו"ת, עצם זה שהמוכר שם את זה במדף של שו"ת גורם לי להתייחס לתוכן כשו"ת.
- זה חלק נוסף של הפרהטקסט - הפעם מסוג epitext. שגם משפיע על יחס הקורא לתוכן כשו"ת.

יישום התובנות - בחינת קובץ

ר' שמואל יעקב ראבינאוויץ 1856-1921

רב ליטאי, כיהם בכמה מקומות בליטא, וב1905 מתמנה להיות הרב של ליברפול ועובר לאנגליה. הרב רבינוביץ הוא ממבשרי ציון, ונבחר לוועד הפועל של הקונגרס הציוני השני (1898) לפני "המזרחי", מה שלימים יהיה מפלגת מפד"ל. התנועה הסוציאליסטית. ב"אלטנוילד" של הרצל, יש סצנה בסוף יש סצנה שכולם יוסבים ביחד, ואחד מהם זה רבי שמואל, הרצל שהכיר אותו מהקונגרס הציוני התכוון אליו.

אח"כ מפרסם ספרים: "הדת והלאומיות", "הציוניות הדתית" שהיא תגובה לחרדים, ועוד מספר ספרים. נתמקד בספר שו"ת שלו: "אורח ישר". (יש"ר - יעקב שמואל רבינוביץ), קופר חיפש מאיפה השם. יש ביטוי "אורח רע" או "אורח שקר". ועדיין יש הרבה דרכים לקרוא: אורח (כמו דרך), אורח (כמו שמארחים), יושר, יישר, יש הרבה אפשרויות.

בעזרת הפהרה טקסט אפשר לפתור את השאלה: כתוב שם ברוסית orach yosher. או בעברית מודרנית: אורח ישר (ולא יושר כי יושר זה הגיה אשכנזית של ישר). ולכן הכוונה היא "אורח ישר", **הדרך הישרה**.

פריטקסט: באחת המהדורות הוא מצא עותק משיבת פתח תקווה. ויש עוד דוגמאות שראינו עוד חותמות. זו דוגמה מצויינות למורכבות בהבדלה בין פרי טקסט לאפיקטקסט. זה ממש בתוך הספר ולכן זה יהיה פריטקסט. ולא אפיקטקסט כי זה לא מחוץ לספר, אבל זה תזכורת לכך שהרבה אנשים יכולים להשפיע. זה משפיע על חוויות הקריאה שלי.

ראינו עוד חותמת של הרב אונטרמן שהיה הרב מליברפול ואח"כ היה הרב הראשי לישראל. למה שיהיה לו את הספר הזה שם. כי הוא היורש של הרב מליברפול. כשאני רואה שהרב הראשי לישראל השאיר חותמת על ספר, זה נותן לי פרספקטיבה אחרת על הספר.

ראינו שני עותקים של כל אחד יש חותמת אחרת. חותמת אחת של הרב אונטרמן כשהיה בליברפול ובשני חותמת של אונטרמן כשהיה הרב הראשי לישראל. שני העותקים היו שלו. בעותק השני שחתום על ידו בתור הרב הראשי לישראל יש גם חותמת של בית כנסת מאנגליה שנהרס בהפגזות של מלחמת העולם השנייה. ובהמשך עבר לרב הראשי לישראלי

פריטקסט נוסף: כותרת המשנה היא: "שאלות ותשובות...." זה גם פרי טקסט.

גם האפיקסט: לפי הקטלוג של הספרייה הלאומית, התגית שנתנו לספר היא שו"ת. בנוסף, מספר המיון הוא 572A וכשהולכים לראות את המדף רואים שהוא נמצא במדף ובקיר של שו"ת. כל האפיקסט מלמד אותי שזה סוג של שו"ת.

זאת אומרת שעד כה, אני מצפה לחוות ספר של שו"ת, שהיה אצל הרב הראשי לישראל.

פרי טקסט נוסף: בתוכן יש: 43 סימנים: אורח חיים 12, יורה דעה 15, אבן העזר 0, חושן משפט 16. זה מוזר שלמעלה משליש משויכים לחושן משפט, זה מוזר שבדין האזרחי יש כל כך הרבה תשובות כי ליהודים אין אוטונומיה בשלב זה. ומצד שני באבן העזר כמעט אין לו תשובות.

הסימן הראשון מתחיל במילה: "נשאלתי". חסר מטא-דאטא (דאטא על דאטא): אין זהות השואל, מקום השואל, תאריך פנייה, תאריך תשובה, פרטים מזהים חילופיים או נוספים. אולי מדובר בשאלה יזומה.

נלמד על חשיבות המאטא דטא מספר אחר: ר' יחזקאל הלוי לנדא, הרב הראשי בפראג, מדפיס שניקבצי שו"ת "נודע ביהודה". הוא הקפיד לציין את המטע-דאטא. אפשר לנתח מאיפה פנו אליו. בכרך הראשון פנו אליו מהרבה יותר מקומות ובספר השני מהרבה פחות מקומות. (יותר סביר שזה יהיה הפוך ושקודם ישאלו ממעט מקומות ואחרי זה זה יתפשט). בנוסף, מפראג יש רק 3% מהתשובות, איך זה הגיוני? שדווקא מפראג אין שאלות לרב הראשי שלהם. זה כנראה בכלל שלמי שגר בפראג לא צריך לכתוב הם שואלים פנים מול פנים.

נחזור לרב רבינוביץ: הוא לא נתן שום מאטא דאטא לכן לא ניתן לדעת מה תחום ההשפעה שלו מבחינת שאלות ותשובות.

סימן ד: שאלה מורכב בדיני שבת, לא ניכנס לפרטים. מתחיל במילה "שאלה", מי שאל את השאלה? יכול להיות שזו תשובה יזומה.

סימן ח: דיוקא בו יש שם. אבל זה מכתב תורה ולא שאלה לרב רבינוביץ. מי שמוזכר שם בשמו שלח לרבינוביץ מכתב תלמודי ופלפול תורה ולא שאלה ותשובה.

בסימן אחר: מוזכר הרב ספקטור, אבל כשקוראים מתברר שזה לא שהוא השיב לו תשובה, אלא פירסם תשובה של הרב ספקטור.

קופר עבר על 43 סימנים וסיווג: רק אחד מסווג כשאלה ותשובה קלאסיות. למעשה הספר הזה שלפי כל האפיקסט והפרה טקסט הוא ספר שו"ת, הוא ממש לא. הרוב זה מכתבי תורה ופלפול תלמודי (שההבדל ביניהם הוא האם שלחו את זה למישהו).

עכשיו נחזור לתוכן העניינים : אמרנו איך הגיוני שהוא פסק כל כך הרבה בענייני חושן משפט כי ליהודים אין אוטונומיה? עכשיו ניתן להבין שזה לא שאלות ותשובות שפסקו, זה לא דין אזרחי שפסקו, אלא רק דיונים תלמודיים. אז יוצא שמבחינה מחקרית זה קובץ מרתק, כי אמנם אין פסקי דין, או זיופים, אבל יש כמעט את כל שאר הקטגוריות שכתבנו למעלה של סוגים אחרים של תוכן שקיימים חוץ משו"ת.

השאלה המשפטית : כיצד ניתן לסווג את החומר?

האם זה משנה אם זה אפיטקסט או פרי טקסט? קופר חושב שכן כי צריך לדעת איזה סוג מקור זה, כדי לדעת איך להתייחס אליו. אם זה מקור משפטי האם זה תשובה? או פסק הלכה?
האם זה משנה? לכאורה לא כי העם הרי קובע את התוכן, אז מה זה משנה אם זה שו"ת או לא.

אבל כן יש חשיבות: והיא הייחוד שיש בספרות השו"ת ושאיך באף סוגה משפטית אחרת: האצלת סמכות. מישהו אחר מעורב בקביעת בדר היום ותוכן ההלכה, ומישהו שממנה את המשיב כבעל סמכות לענות. העם הוא זה שמסמך אותו.

ולכן קופר חושב ספציפית על הספר הזה, זה לא שו"ת.

ספרות השו"ת - סיכום

• חטיבה משפטית

- המשנה והתלמודים
- שו"ת מתקופת הגאונים
- נושאים ומאפיינים
- תשובות מכוננות
- זיופים

• חטיבה משפטית

- מקבילות: השאלה ככתב טענה, פנייה חוזרת כערעור
- זהות המשיב: משיבות
- התמודדות עם המצאות חדשות: חשמל
- שימושים לא משפטיים: שו"ת מן השואה
- תקדימים: שו"ת מן השואה

• חטיבה ספרותית

- קבצי שו"ת- יצירתם ותוכן
- paratext